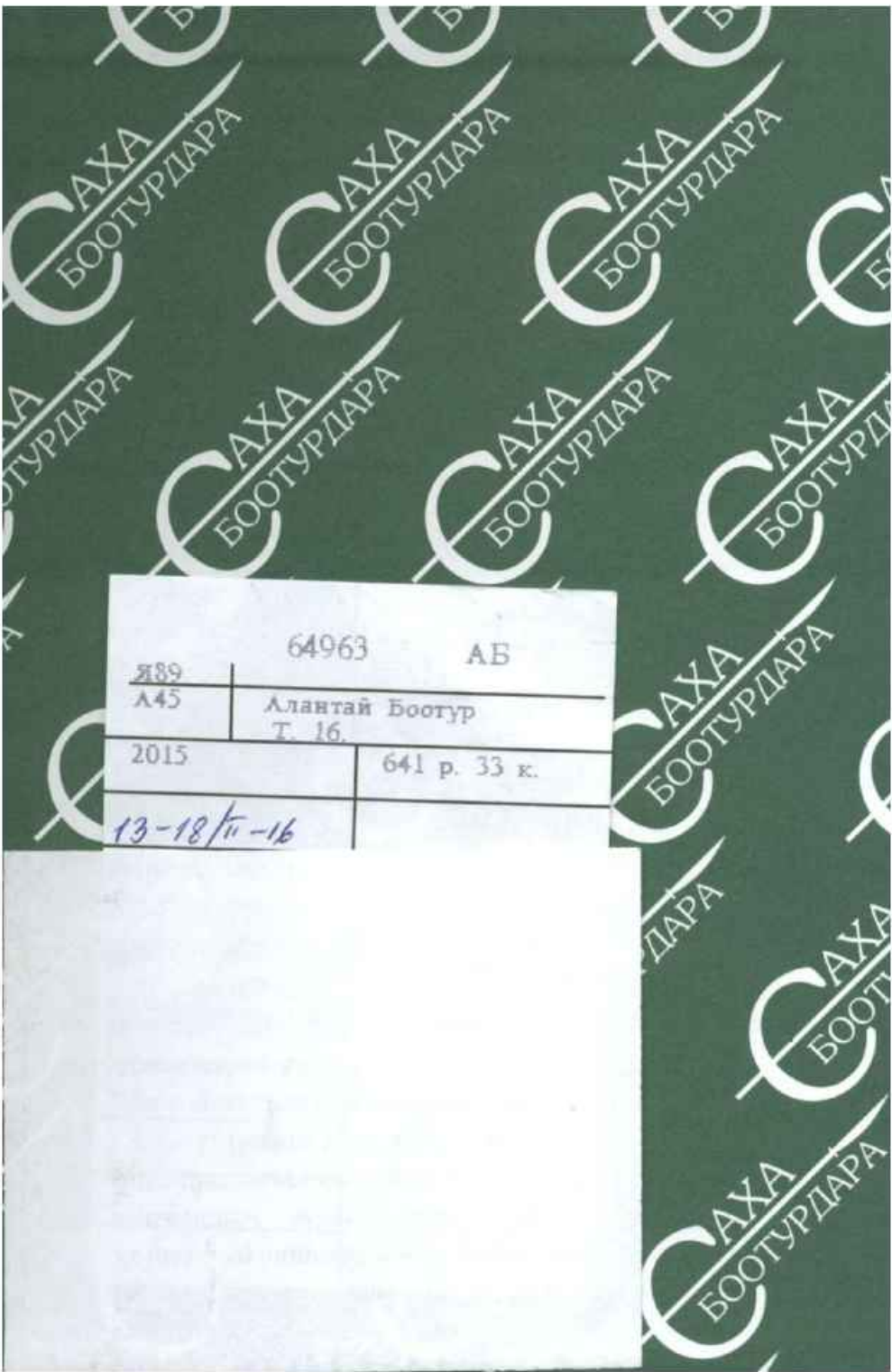
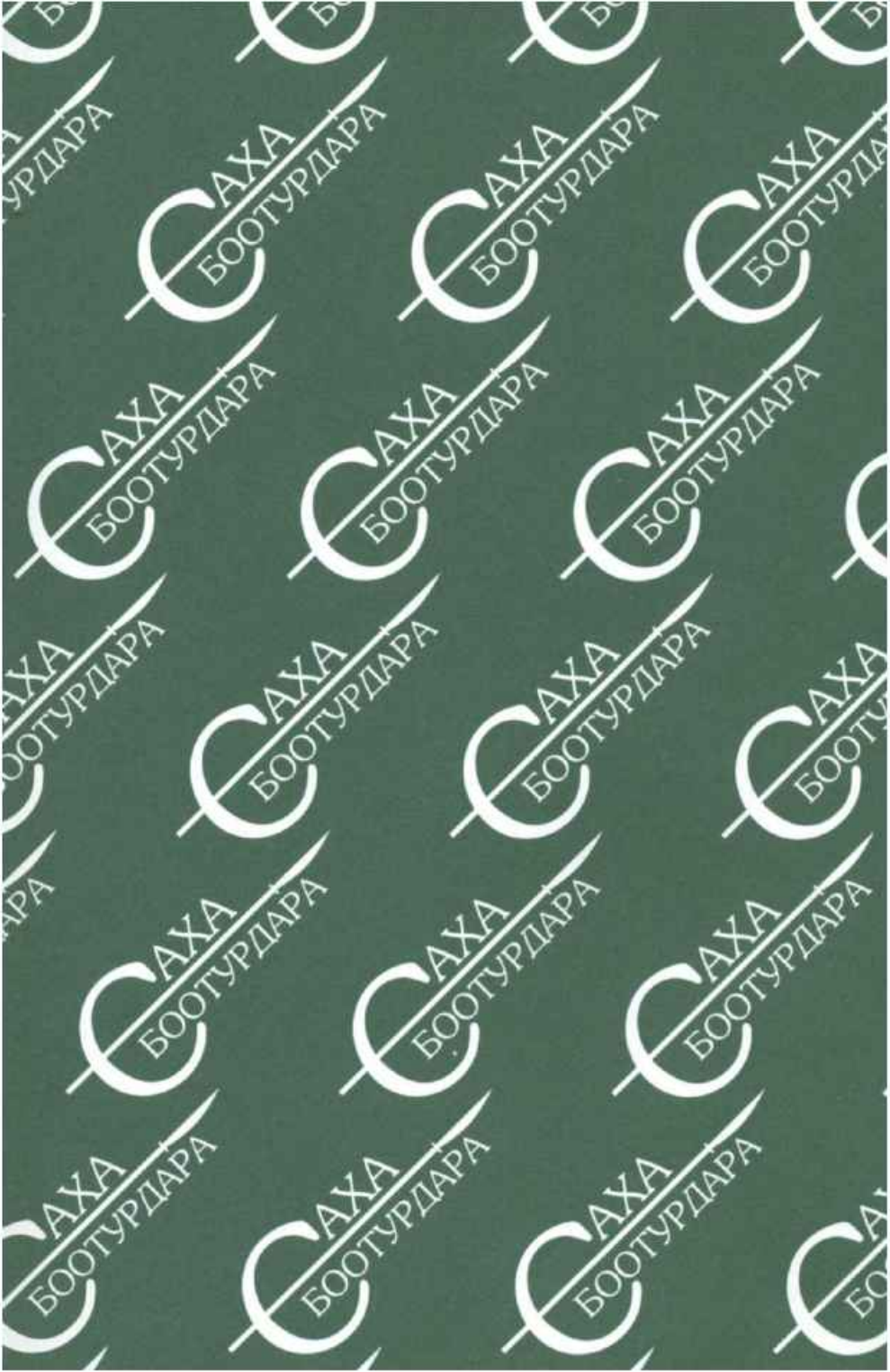

Я89
А45

СЛАВА
СОЦИАЛИЗМУ

Алашмай
Бомур

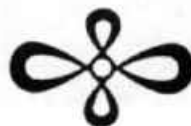

РОССИЯ НАУКАЛАРЫН АКАДЕМИЯТА
СИБИИРДЭЭБИ САЛАА
ГУМАНИТАРНАЙ ЧИНЧИЙИ УОННА ХОТУГУ
АБЫЙАХ АХСААННААХ НОРУОТТАР
ПРОБЛЕМАЛАРЫН ИНСТИТУТА
М.К. АММОСОВ ААТЫНАН ХОТУГУЛУУ-ИЛИНГИ
ФЕДЕРАЛЬНАЙ УНИВЕРСИТЕТ
ХОТУГУЛУУ-ИЛИНГИ ОМУКТАР ТЫЛЛАРЫН
УОННА КУЛЬТУРАЛАРЫН ИНСТИТУТА
РЕСПУБЛИКААБЫ «ОЛОНХО» АССОЦИАЦИЯ
ОЛОНХО УОН СЫЛЫН (2006—2015 сс.)
БЭЛЭМНЭЭН ЫЫТЫЙГА САХА РЕСПУБЛИКАТЫН
НАЦИОНАЛЬНАЙ ТЭРИЙЭР КОМИТЕТА

САХА
БООТУРДАРА

21 ТОМНААХ

Дьокуускай

Тумук

2015

РОССИЯ НАУКАЛАРЫН АКАДЕМИЯТА
СИБИИРДЭЭБИ САЛАА
ГУМАНИТАРНАЙ ЧИНЧИЙИ УОННА ХОТУГУ
АБЫЙАХ АХСААННААХ НОРУОТТАР
ПРОБЛЕМАЛАРЫН ИНСТИТУТА
М.К. АММОСОВ ААТЫНАН ХОТУГУЛУУ-ИЛИНГГИ
ФЕДЕРАЛЬНОЙ УНИВЕРСИТЕТ
ХОТУГУЛУУ-ИЛИНГГИ ОМУКТАР ТЫЛЛАРЫН
УОННА КУЛЬТУРАЛАРЫН ИНСТИТУТА
РЕСПУБЛИКАТААБЫ «ОЛОНХО» АССОЦИАЦИЯ
ОЛОНХО УОН СЫЛЫН (2006—2015 сс.)
БЭЛЭМНЭЭН ЫТЫТЫГА САХА РЕСПУБЛИКАТЫН
НАЦИОНАЛЬНОЙ ТЭРИЙЭР КОМИТЕТА

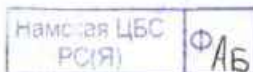
989
A45

САХА
БООТУРДАРА

16 ТОМ

АЛАНТАЙ БООТУР

Олонхо

Дьокуускай

бичик

2015

64963

УДК 398.224(=512.157)+821.512.157-343.4Охлопков
ББК 82.3(2Рос=Як)6-5+84(2Рос=Як)6-5
О-92

«Саха боотурдара» серия
Республикатаабы «Олонхо» Ассоциация президентэ *М.Е.Николаев*
көбүлээһининэн олохтоммута

*Гуманитарнай чинчийи уонна хотугу абыһах ахсааннаах
олуктар проблемаларын институтун
Учуонай Сэбиэтэ бэчээккэ бигэрэппитэ*

Редколлегия:
*А.Н. Жирков (бас редактор), В.В. Илларионов, В.Н. Иванов,
А.В. Егоров, С.Д. Мухомлева, Н.А. Оросина (эппиэттиир секретарь)*

Эппиэттиир редактор *В.В. Илларионов*

Олонхоһут *Е.Г. Охлопков-Буоратай* тылыттан *С.И. Охлопков* суруйуута

Рецензенттэр:

А.А. Кузьмина, ф.н.к.,

ГЧУоХААОПИ саха фольклорун секторын алын научнай үлэһитэ,
Л.С. Ефимова, ф.н.к., М.К. Аммосов аатынан ХИФУ доцена

Бэчээккэ бэлэмнээтилэр: доц. *Т.В. Илларионова, П.Н. Дмитриев*

Компьютерга талдылар: *Л.Ф. Рожина, Н.С. Наумова, Н.В. Павлова*
«2007—2015 сылларга олонхону харыстааһын, үөрэтии уонна тарбатыы»
Государственной тус сыаллаах бырагыраама тускулунан бэчээккэ бэлэмнэннэ

Охлопков, Егор Герасимович-Буоратай.

О-92 Алантай Боотур : олонхо / [Е.Г. Охлопков-Буоратай тылыттан
С.И. Охлопков суруйуута ; бэчээккэ бэлэмнээтилэр: Т.В. Илларио-
нова, П.Н. Дмитриев ; редкол.: А.Н. Жирков (бас ред.) уо.д.а.]. —
Дьокуускай : Бичик, 2015. — 192 с. (Саха боотурдара : 21 т. ; Т. 16.).

ISBN 978-5-7696-4949-3.
Агентство СІР НБР Саха

ССРС Суруйааччыларын сойуунун чилиэнэ, норуот ырыаһыта, олонхоһут
Е.Г. Охлопков-Буоратай тылыттан суруллубут олонхоҕо Алантай Боотур айым
аймабын араначчылыыр, күн улууһун көмүскүүр сырыылара көстөр. Маньма-
ха одун хаан онгоһуута, дьылба хаан дьылбата, чынгыс хаан ыйааба күүстээвэ
этиллэр, ол быһытынан Алантай Боотур Кыыс Ньургустайы кэргэн ылара
кэпсэнэр. Итинэнэ олонхоҕо айыы дьоно тонулардьын кэргэн уруу буолал-
ларын сюжета биирэмнээх миэстэни ылар.

Олонхо кинигэтэ фольклористарга, аарааччы киэн аранатыгар, олонхону
кэрэхсээчилэргэ ананар.

УДК 398.224(=512.157)+821.512.157-343.4Охлопков
ББК 82.3(2Рос=Як)6-5+84(2Рос=Як)6-5

© Охлопков Е.Г.-Буоратай, 2015

© Институт гуманитарных исследований и
проблем малочисленных народов Севера СО РАН, 2015

© Республиканская Ассоциация «Олонхо», 2015

© Национальный организационный комитет РС (Я)
по подготовке и проведению десятилетия Олонхо (2006—2015 гг.), 2015

© Оформление серии. НКИ «Бичик» РС(Я), 2002

© Оформление. НКИ «Бичик» РС(Я), 2015

ISBN 978-5-7696-4949-3

Е.Г. ОХЛОПКОВ-БУОРАТАЙ
УОННА КИНИ «АЛАНТАЙ БООТУР» ОЛОНХОТО

Норуот муударана, үйэлэргэ муспут баай уопута, айар дьобура, талаана, сизэр-туома, үгэс нөнгүө көлүөнэттэн көлүөнэбэ бэриллэн иһэр. Норуот тылыннан уус-уран айымньыта — саха төрүт культуратын биир ураты, чабылхай көстүүтэ. Олонхо, үһүйээн, номох, сэһэн, кэпсээн, остуоруйа, чабырбах, өс хоһооно, таабырын, үгэ, алгыс, тойук, ырыа, дьүһүйүү, туойсуу, оһуокай төрөөбүт тыл умсулҕаныгар, кини эгэлгэ кырааскатыгар, бараммат баайыгар тирэбирэллэр.

Саха уус-уран айымньыларыттан саамай бастыҥа, чулуута олонхо буолар. Ол туһунан саха народной суруйааччыта Д.К. Сивцев-Суорун Омоллоон манньык бэлиэтээн суруйбута: «Саха норуота тылыннан айымньытын саамай куюбайар чыпчаала — олонхо буолар. Кини суолтата аҥардас тыл уус-уран айымньыта буоларынан эрэ бүһүт. Кини саха норуотун историйатын, философиятын, итэбэлин, төрөөбүт айылбатын үөрэтэргэ суолтата эмиэ улахан. Бу иһин кининэн, поэтической ньыма сабыдыалын араналаан араардахтарына, туттуохтарын сөп — этнограф даҕаны, историк даҕаны, лингвист даҕаны. Оттон литература, поэзия уонна музыкальной фольклор өттүнэн олонхо — саха норуотун энциклопедията, бары күндүтэ мустубут музейа. Кини саха фольклорун бары жанрдарын синтеһэ — лирическэй ырыатыттан драматыгар тийиэ, кини билэр бары поэтической ньымаларын сизеркилэтэ» (Суорун Омоллоон. С. 85).

Олонхо — норуот күндү кылаата, норуот муударанын, этэр тылын эгэлгэтин муспут баай айымньыта. Ол да иһин С.В. Ястремская: «Здесь, в олонхо, мы вступаем в очаровательный мир, полной поэзии, полных могучих красок. Поразительно могуча, страстно полна поэзии бывает олонхо», — диэн (Ястремская. С. 3), оттон саха бастакы суруйааччыта А.Е. Кулаковская: «Язык этот поэтичен, красочен и богат... образностью и обилием слов, присущих исключительно сказкам и песням» (Кулаковская. С. 380), диэн олонхо тылын баайын, сөбүмэр кэрэтин бэлиэтээн этэн тураллар.

Саха олонхото — бу киэн философскай далааһыннаах уус-уран өттүнэн олоххо, кэрэбэ, кырдыкка тардыһыннарар холобура суох күүстээх, поэтической уобарастарынан дэгиттэр баай, атын үгүс омуктарга суох улуу айымныы. Олонхо — бу биһиги сахалар бүтүүн киэн туттуубут уонна духубунай баайбыт. Ол иһин норуот олонхону таптаан, күн бүгүнүгэр диэри күндү нэһилиэстибэ быһыытынан илдьэ сылдьар.

Норуот бу сүдү баайын үйэттэн үйэлэр тухары көлүөнэттэн көлүөнэбэ биэрэн, бүгүндү күннэрбитигэр олонхоһуттар ажаллылар. Ол да иһин норуот кинилэргэ сыһыана ураты этэ. Олонхоһуттар тустарынан кинилэр чабылхай талааннарын, абааһылары кытта күрүстэспиттэрин, уус-уран тыл күүһүнэн ыарыылары, дыаннары кыайбыттарын, хаппыт мас көбөрөн тахсыар, эбэтэр үүнэ турар мас хагдарыйыар диэри туойбуттарын тустарынан үгүс үһүйээннэри, номохтору истиэххэ сөп (Илларионов, 1982, 1997, 2006). Итини таһынан «улуу олонхоһут», «ааттаах олонхоһут» диэн дыаралык ааттары биэриилэр бааллар. Ити барыта норуот талааннаах дьонугар, олонхоһуттарыгар, дириг ытыктабыл, сүгүрүүү кэрэһитинэн буолаллар.

Олонхоһут — айылбаттан сүдү талааннаах киһи. Ылбычча киһи санаата да олонхолоон барбата биллэр. Онуоха эбии олонхоһут буоларга үгүс сыра, эрэй, дьулуур, баҕа наада. Олонхолооһун үгэс быһыытынан киһи тэриллэрэ уонна түүнү быһа, соробор хас да күн салҕанара. Бу былаһын тухары олонхоһут истээччилэри салгыппакка эрэ, толоруутун умсулҕанын, уус-уран кэпсээһининэн, бухатыырдар ырыаларын араастаан биэрэринэн, куолаһа кэрэтинэн өрө күүрдэн иһиэхтээх.

Олонхоһут бары өттүнэн дэгиттэр талааннаах буолара эрэйиллэр. Кини дорҕоонноох тойуксут уонна алгысчыт, сээркээн сэйэнньит уонна алыптаах остуоруйаһыт, чабырҕахсыт уонна үгэһит. Итини тэнэ түөлбэ күөл саҕа түһүлгэни төрүттүүр оһуокайдыт, хомуһуннаах ойуун да буолуон сөп. Маныаха С.А. Зверев-Кыыл Уолун уран тыл ууһугар үһүйбүт, дорҕоон тойук туонатыгар таһаарбыт, көргө-нарга көбүлээбит Я. Васильев-Ырдьан Дьаакып тобус суол тойугу, тобус суол үнкүү тылын, тобус суол олонхону, тобус суол ойуун кырыытын, быһата, бары көрүнтэн тобустуу суолу тутуһан толорор киһи, саха ырыатын-тойугун, олонхотун, көрүннэрин баһылаабыт курдук сананыахтаах диэн этэрэ мээнэбэ буолбатах. Чуолаан, Сергей Зверев хаалларбыт баай нэһилиэстибэтин анааран көрдөххө, фольклор бары жанрдарын тэнгэ кэриэтэ толорор дэгиттэр талааннаах эбит. Кини курдук нохтолоох тойон сүрэҕи долгутар тойуксуттар, омууннаах-төлөттөөх олонхоһуттар бааллара

эбитгэрэ буолуо да, хомойуох иһин, сурукка-бичиккэ үйэтийбэккэ, биллибэккэ-көстүбэккэ хаалбыта үгүс буолуохтаах.

Олор истэригэр Нам улууһун Көбөкөн нэһилиэгин биир талааннаах олонхоһута, норуот ырыаһыта, ССРС Суруйааччыларын сойууһун чилиэнэ Е.Г. Охлопков-Буоратай (1897—1974) киэн эйгэбэ биллибэккэ, төрөөбүт түөлбөтүн эрэ эргин биллэн-көстөн баран умнууга хааллаба. Дойдутун дьоно-сэргэтэ туруорсаннар, кини аатын-суолун үйэтитиигэ аналлаах тэрээһиннэр сабаламмыттара кэрэхсэбиллээх. Көбөкөн нэһилиэгин баһылыга В.Н. Петров олонхоһут төрөөбүтэ 115 сыллаах үбүлүөйүгэр аналлаах уураабы таһаарбыт. Киниэхэ аналлаах ахтыы киэһэни тэрийбит. Улууска Е.Г. Охлопков-Буоратай сыла биллэриллибит. Манан сибээстээн, намнар, бэйэлэрин түөлбэлэрин олонхоһуттарын аатгарын үйэтитиигэ тускуллаах үлэни ытан эрэллэрэ хайбаллаах (көр сыһыарыны).

Нам улууһун олонхоһуттарын туһунан проф. В.В. Илларионов улуус историятын, культуратын, фольклорун кинигэтигэр бачачча олохтоохтук сырдатан турар (Илларионов, 2011). И.Д. Винокуров-Чабылбан аатынан музей дириэктэрэ У.Д. Сивцева «Энсиэли хочотун олонхоһуттара» диэн дьобус брошюраны бэчээттэпитэ. Маньаха кини Нам улууһугар төрөөн-үөскээн ааспыт 45 олонхоһут аатын испииһэктээбит (Сивцева, 2008. С. 7). Итини тэнэ биллэр олонхоһуттар Е.Г. Охлопков-Буоратай, В.Н. Попов, П.П. Ядрихинский, П.Л. Колесов тустарынан тэттик ыстатыйалар, ахтыылар, РНА СС Научнай архыыбыгар харалла сытар Нам олонхоһуттарын паспордара киллэриллибитгэрэ.

Научнай литератураны уонна архыып матырыйаалларын үөрэтэн көрдөххө, Нам улууһа — син атын улуустар курдук былыр-былыргыттан улахан олонхоһуттар үөскээбит сирдэрэ, түөлбэлэрэ эбит. Намга Энсиэли хочотугар кэпсээнгэ сылдыар ырыаһыт ыммылар, устар ууну сомоболуур уус тыллаахтар төрөөн-үөскээн ааспыттар. В.Л. Серошевская Намга Артамон диэн улахан ырыаһыт олоро сылдыбытын ахтар. Артамон Хамафаттагтан төрүттээх киһи эбит. Кини Кинээхийэ диэн баай киһиэхэ харчы, ас иннигэр баран ылыыра, олонхолуура эбитэ үһү. Кинээхийэ бу киһи ырыатын истээри ыныттаран ыллабына, түүн да, күнүс да буоллун, аһыыр аһын, үлэлиир үлэтин бырабан туран ыллыы барара. Маньатын ардыгар сылгынан бэлэхтэтэн ылара. Артамон олус ураты куоластаах, ис дууһатыгтан иэйэн-куойан туран ыллыыр эбит. Кини ыллаатабына дьахтар аймах мэнэрийэн барар эбит, онтон эр дьон кини кэрэ куолаһыгар абылатан, араһапка истэн олороллоро. «Артамон ырыатыгтан тииттэр хаталлара, дьоннор өйдөрүн сүтэрэллэрэ», — диэн номох баар эбит (Серошевская. С. 573).

Нам улууһуттан Салбан нэһилиэгиттэн төрүттээх Мачайар диэн ырыаһыт туһунан эмиэ элбэҥи кэпсииллэр. Мачайар өссө бэйэтин курдук куоластаах кинини кытта ыллыыра буоллар: «Үс тииттэн биирэ хагдарыйыа этэ», — диэн кэпсииллэр (эмиэ онно).

Мань тэнэ, Э.К. Пекарская «Образцы народной литературы якутов» диэн үлэтигэр ахтыбыт Николай Прядезников, фольклорист-этнограф Г.В. Ксенофонтов «Ураанхай сахалар» үлэтигэр сөбөн-махтайан 45 олонхотун толору испииһэктээн ылбыт Атамай нэһилиэгин олонхоһута П.Л. Колесов революция иннигэр Нам улуунун нэһилиэгтэригэр кизэнник биллэн олонголоон ааспыттара. Кинилэр XIX үйэ бүтүүтүгэр олонголооһун үгэһин сайыннарбыттара уонна кэнники сүһүөх Нам олонхоһуттарыгар талба талааннарын, баай репертуардарын биэрбиттэрэ сэрэйиллэр. Онтон сэбиэскэй былаас сылларыгар П.П. Ядрихинская-Бэдьээлэ, Е.Г. Охлопков-Буоратай, В.Н. Попов-Бочоох олонхоһут быһыытынан дьонно-сэргэбэ кизэнник биллибиттэрэ.

1937 сыллаахха Автономия 15 сылын туолар үбүлүүйүгэр Нам улууһугар П.А. Ойуунускай, В.М. Новиков-Күннүк Уурастыырап тахса сылдьаннар уонча олонхоһуту мунньан икки күн устата олонхолоһууттар. Ол көрсүһүүгэ П.А. Ойуунускай норуот ырыаһыттарын хас биирдиилэрин кытары илии тутуһан, ирээ-хоро кэпсэһит. Онно Дьиибэ Бытык, Чааскылатар, Хабыанна, онтон да атын олонхоһуттар мустан олонголообуттар.

П.А. Ойуунускай кинилэр ырыаларын-тойуктарын истэн, олус диэн үөрбүт уонна түмүгэр барыларыгар туһаайан тыл эһпит: *«Бу олонхоһуттар диэн эһиги сүрдээх талааннаах, уус-уран ийэ тылынан баайдаах дьонгут. Онон аһаардастымы олонхоһон эрэ мунурдаммаккабыт, билинги дьоллоох олохпут сайдыытын, кизэн хардыыларын туһунан аныгылыы ырыата-тойукта айарга холонун»*. П.А. Ойуунускай этиитин, истинник сэхэргэһиитин Нам олонхоһуттара биһири-кэрэхсии истибиттэрэ. Кэлин П.А. Ойуунускай «Социалистическая Якутия» хаһыакка «Эпоха счастья и радости» диэн ыстатыйаны таһааттарбыта: *«Неизгладимое впечатление оставило у меня посещение Намского района. На районном слете народных певцов и сказителей с хранителями и носителями народного творчества встретились наши молодые советские писатели. Это — был праздник народного творчества, веселья и радость широких трудящихся масс... На вечере встречи народных певцов, сказителей и писателей были выступления народных певцов и писателей. 4 народных олонхосута (сказители) исполняли одну героическую поэму из якутского богатырского эпоса»* (Ойунский, 1937). Мантан да көстөрүнэн, П.А. Ойуунускай Нам олонхоһуттарын толорууларын, ырыаларын-тойуктарын чახчы

ис сүрэбиттэн сөбүлээбит, биһирээбит. Кинилэр ортолоругар саас ортолоох күөгэйэр күнүгэр сылдыар талааннаах олонхоһут Буоратай эмиэ баара.

Егор Герасимович Охлопков Нам улууһун Көбөкөн нэһилиэгэр сиргэ түспүт сэрэбиэйинэн, окко түспүт онгоһуутунан Ороһооспо тымныыларын тыннанан тохсунһу 5 күнүгэр 1897 сыллаахха орто дойдуга кэлбитэ. Саҥа үйэ үүнүүтэ — Буоратай улаатар кэмэ. Оччотооһу олох сиэринэн, оҕо эрдэбиттэн устар ууну сомоһолуур уран тыл ууһугар, абыгар ылларбыта. Кини норуот тылыннан уусуран айымньытын сэргээн истэ улааппыт, умсугуйа истибит ырыатын-тойугун өйүгэр түһэрэн, үтүктэн, этигэр-хааныгар ингэриммит. Устунан олонхоһут быһыытыннан тыла-өһө сөллөн, куолаһа чөлөрүйэн, кыабыран сайдан барбыта сэрэйиллэр.

Аймах дьоно ахталларынан, Буоратай 17 сааһыттан кыһынны уһун киһэлэргэ дьон-сэргэ ортоһугар, улахан түмсүүлэргэ ыллыыр, олонхолуур буолбут. Онуоха эбии бэйэтэ айылбаттан бэриллибит чуор куоластааба, эгэлгэ уус тыллаах олонхоһут быһыытыннан биллибитэ.

Буоратай оҕо сылдьан, сэргээн истибит олонхоһуттарыттан биирдэстэринэн саҥаһа эмээхсин Хобороос (Охлопкова) эбит. Бу уһулуччу ылбаһай уус тыллаах-өстөөх, хатан ньиргиздээх, кэрэ куоластаах Хобороос эмээхсинтэн элбэххэ үөрэммит. Маны таһынан Мыычаар эмээхсинтэн хас да олонхону истибитэ. Мыычаар остуоруйалыыр да, олонхолуур да үгэстээбэ. Кини норуот тылыннан уусуран баайын ингэриммит, тугу истибитин тутта ураты кэбэзэстик, ураты уйаннык ылбаһай ырыатыгар ысаран, тупсаһай хоһоонугар холбоон иһэр талааннаах кырдыаһас эбит. Аатырбыт олонхоһут Проконий Ядрихинская-Бэдьээлэ бэйэтэ ахтарынан, кини олонхо баай эгэлгэ матыһптарын, энин араас бэйэлээх дьигискэннээх ырыаларын-тойуктарын, сиэллээх-кутуруктаах дирин баай тылын-өһүн Мыычаартан ингэриммитэ (Габышев. С. 124). Киниттэн Буоратайдаах Бэдьээлэ «Улуу дойдуну тумнары баттаан үөскээбит моонһун анныгар бугул саһа моһохтоох Модуяа Баай Тойон», «Сонор хаарын суола көстүбэт, кылбай хаарга кылыыта биллибэт, киргиллээх киис сабынһабын кэппитинэн төрөөбүт Кириэс Бэргэн», о.д.а. олонхолору истэн бэйэлэрин репертуардарыгар киллэриммиттэр.

Егор Герасимович-Буоратай төрдүгэр олонхоһуттар бааллар. Ол курдук кини эһэтэ Охлопков Дьаакып олонхоһут, ырыаһыт бэрдэ эбит. Талааннаах олонхоһут эһэтиттэн сиэн киһи элбэххэ үөрэммитэ сэрэйиллэр.

Биир дойдулаахтара ахталларынан, Дьөгүүр эдэригэр саһа киһитигэр үрдүк соһус көбүс-көнө унуохтаах, биилээх харахтаах, көнө

муруннаах, сангата-ингэтэ суох хара бараан киһи эбит. Билэр дьоно кэлсииллэринэн, Көбөкөнгө саамай кэрэ куоластаах, уһун тыыннаах олонхоһут быһыытынан биллэрэ. Ити курдук санга үйэни кытта тэнгэ хаамсан, олох уларыыытын бэйэтин этинэн-хаанынан билэн, эргэ-санга охсуһуутугар уһаарыллан оччотообу эдэр сааһа ааспыта.

Буоратай туһунан дойдутун дьоно ахтыларыттан көрдөххө, бэйэтэ бабарбатабын үрдүнэн, күүстэринэн күһэйэн, кылгас кэмгэ үрүннэргэ кытта сылдыбыт курдук суруйуулар бааллар. Ол сылдьан, быһыылаах, кыһыл этэрээтигэр сылдыр киһи кэргэнин бандыыттар туттаары гыммыттарын сэрэтэн, өлөр өлүүттэн быһаабыт.

Онтон 1976 с. тахсыбыт «Писатели Якутии» био-библиографической ыйынныкка Е.Г. Охлопков ревком бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбитэ диэн ахтыллар. Онно олобуран В.В. Илларионов Е.Г. Охлопковы сэбиэскэй былаас олохтонуутугар кыттыспыт олонхоһуттар кэккэлэригэр киллэрэр (Илларионов, 1982). Бу түгэни Нам кыраайы үөрэтээччилэрэ чуолкайдыхтара диэн эрэниэххэ сөп.

Баһар, Е.Г. Охлопков-Буоратай уолан эдэр сааһыгар олох уларыыытын тутта өйдүү, ылына охсубатар да, сэбиэскэй былаас дыһалларыгар, санга олох тутуутугар күүһэ кыайарынан, санаата хоторунан үлэлээбитин биир дойдулаахтара билинэллэр. Кини сэбиэскэй былаас саамай уустук, мөккүөрдээх кэмнэригэр холкуос бэрэссэдээтэлинэн, ферма сэбиэдиссэйинэн, биригэдьиirinэн, мас, тимир уһунан үлэлээбит. Аһа дойду Улуу сэриитин сылларыгар үлэ фронугар балыкка сылдыбыт, аччык аас-туор сылларга байанайдаах булчут буолан, кыаммат-хотуммат дьонно көмөлөспүт. Көбөкөннөр бэркэ ытыктыыр, кини туттар киһилэрэ буолбут.

Е.Г. Охлопков-Буоратай төһө да сааһырдар нэһилиэк общественной олобор, уус-уран самодеятельноска кыттарын Ленинград куорат блокадатын кыттыылааһа Т.К. Ядрихинская ахтарынан, 1947 с. Буоратай үөлээннээбэ норуот ырыаһыта, олонхоһут П.П. Ядрихинской-Бэдьээлэ «Күн Дьөһүөлдүт» олонхотун «Фрунзе» холкуос санга тутуллубут кулуубун аһыллыытыгар сценаһа туруорууга Аһа Тойон алгыһын толорууга кыттыспыт. Кэлин Көбөкөннөр Нам нэһилиэктэринэн, оройуон киинигэр туруорууларыгар барытыгар Буоратай кыттыспытын ахталлар.

Е.Г. Охлопков норуот ырыаһытын быһыытынан П.А. Ойуунускайы кытта көрсүбүттэн биллэн барбыт. Бу кэмгэ кини «Арыгы ырыата», «Борогуулсук Боскуруоп» диэн ырыалары, «Сталин 60 сааһын туолуутугар аныбын», «Верховнай Советы быыбардааһынга» диэн тойуктары айбыта. Биллиилээх фольклору хомуйааччы П.Н. По-

пов норуот ырыаһыта «Сир үрдүттэн сидьингэри сиппийиэбин» диэн ыңгырыы тойугун уус-уран альманахха бэчээттэспитэ.

Г.М. Васильев Суруйааччылар сойуустарын маннайгы съенигэр норуот ырыаһыттарын Г.Н. Илларионов (Чурапчы), Д.Т. Элбэрээкэп (Таатта), С.П. Герасимов, М.М. Скрябин (Орджоникидзевская), Н.А. Абрамов-Кынат (Мэнэ-Хангалас) айымньыларын сэргэ Е.Г. Охлопков «Сир үрдүттэн сидьингэри сиппийиэбин» тойугун холобурдаабыта. Онуоха оччотообу кэм тыынынан суруллубут кылаассабай сэргэх туһунан хойуйуутун киллэрбитэ:

Кылаассабай кырабаны
Кытаанахтык күүһүрдүбүҥ!
Өстөөхтөрү билэргэ,
Үмүрү тутан ыларга,
Үнтү охсон иһэргэ
Өрүү чуор, сэргэх,
Имигэстик истигэс,
Кырабатык көрүгэс,
Кытаанахтык тутугас
Буолуох тустаахпыт —
Бу соругу толоруохтаахпыт.

(Доклады, 1940. С. 78)

Көстөрүн курдук, норуот ырыаһытын тыла бэрт имигэс, хомойой, оччотообу кэм тыыныгар бары өтгүнэн ис хоһооно сөп түбэхэр эбит.

Онон Е.Г. Охлопков 1939 с. Саха сирин Суруйааччыларын маннайгы съезтигэр сойууска чилиэнинэн ылаалларыгар төрүүт буолбута. Бу съезкэ кэлин биллэр фольклорист, литературовед буолбут Г.М. Васильев дакылаатынан норуот ырыаһыттарын айар үлэлэрин өйөөһүнгэ уураах ылыллыбыта, улахан суолта бэриллибитэ, кинилэр айымньыларын сурукка-бичиккэ түһэрии соруга турбута. Ол эрэри Е.Г. Охлопков төһө да сойуус чилиэнэ буоллар, сыһаа норуот ырыаһытын быһыытынан умнууга хаалбыта хомолтолоох.

Баар матырыйааллары кытта билсистэххэ уонна РНА СО Саха сиринээҕи Научнай киинигэр уурулла сытар «Алантай Боотур» олонхону ырытан көрдөххө, Е.Г. Охлопков-Буоратай олонхоһут быһыытынан ордук талаана тахсыбыт. Биир дойдулаахтара кинини туох ханнык иннинэ талааннаах олонхоһут быһыытынан билинэллэр эбит, өссө сорохтор республикаҕа олонхоһут быһыытынан кизэник биллибит П.П. Ядрихинской-Бэдьээлэттэн ордорор курдук этэн аһартаабыттар. Кини Бэдьээлэни кытта үөлээннэхэн үөскээбит. Өссө уруулуу-аймахтыы дьон эбит. Кини сыгытыта-хотуута П.П. Ядрихинской уус-уран самодеятельность кэнсиэрдэри-

гэр көхтөөхтүк кыттар уонна «Тарабана сайылык» диэн тойугунан норуот ырыаһыттарыттан кизнник биллибитэ. 1948 с. уонна 1959 с. олонхоһуттар республикатаабы көрүүлэригэр кыттыһан, Таатта олонхоһута И.Е. Огочуяров «Уһук Түрбүү» олонхотун кытыгас толорууга таптаан толорор абааһы бухатыырын оруолун толорон олонхоһут быһыытынан биһирэммитэ. Кэлин Бэдьээлэ суруйааччылары, ордук С.П. Даниловы, фольклористары кытта билсифэн, айымньылаах үлэбэ кыттыспыт. Фольклорист П.Н. Дмитриев П.П. Ядрихинскай «Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыыр» олонхотун суруйан, туспа кинигэнэн таһааттаран олонхоһут быһыытынан аатын бигэтик үйэтиппитэ.

Онтон Буоратай, П.А. Ойуунускай ыңгыран Нам олонхоһуттары кытта көрсүһэн олонхо дьоро күннэригэр кыттыбытыттан ураты, 1937 с. кизн эйгэбэ олонхоһут быһыытынан тахсыбатаба. Баар, репрессия ыар сыллара айылбаттан талааннаах, аһаҕас эттээх киһиэхэ ыар охсуу буолбут буолуохтарын сөп. Үөһэ этиллибитин курдук, кинини үрүнгэ кыттыспыта диэн күтүрээһин даһаны, онно-манна кыттыһан чобуоххайар санаатын сарбыйбыта чуолкай. Киһи кизнэ көнөтө-көссүөтэ дойдутугар Көбөкөнгө бүгөн олорбута, холкуос күнүскү күүс үлэтин кэнниттэн чугас дьонугар, дьэтигэр-уотугар көр кэриэтэ олонхолуур, ылыыр-туойар, дьээбэлэннэбинэ, ойуунна кутуруксуттаабытын ахтан туран, ойуун кырыытын үтүктэн көрдөрөр эбит. Е.Г. Охлопков төһө да кизн сирдэринэн тэлэһийэн олонголооботор, ыллаабатар-туойбатар, хара кырдыар дылы айылбаттан бэриллибит талаанын чугас дьонугар көрдөрө сылдыбыт.

Буоратай талаана, дьон да билинэринэн, олонхоһут эбит. Научнай киин архыыбыгар П.Д. Кузьмин 1941 с. кулун тутар 18 к. Е.Г. Охлопковтан толорбут анкетата баар. Онно кини ордук олонхоһон таптаан дьарыктанарын, эһэтэ Яков Охлопков олонхоһут, ырыаһыт идэлээбин, санаһыттан Охлопкова Хобороостон олонхолуурга үөрэммитин, сахалы үөрэхтээх буолан, олонхолору аахпытын туһунан ахтан аһарбыт. Итиэннэ бу анкетаба олонхоһут репертуара ыйыллыбыт. Онно биэс олонхо аата киллэриллибит:

1. «Үс сүүс киһини үрдүнэн өгөлдүйэн көтөр, үс былас өтүктээх, үрүмэччи мантан аттаах Үрүн Уолан бухатыыр».
2. «Ала кэрэ аттаах Алантай Боотур».
3. «Үрүн Уолан бухатыыр».
4. «Күннүк сиртэн күөх оттоон сиир көбөччөр элэмэс аттаах Күн Эрилик бухатыыр».
5. «Сонор хаарынан суола көстүбэт, кырпай хаарга сырыыта биллибэт киргиллээх киис сабыннаабын кэппитинэн төрүөбүт Кириэс Бэргэн».

Манна олонхолорун сангаһыттан Хобо-роостон уонна Мыычаартан истибитин ый-быт.

Биһиэхэ биллэринэн, Буоратай тылыттан «Ала кэрэ аттаах Алантай Боотур» уонна «Үрүн Уолан» олонхолоро суруллан научнай киин архыыбыгар ууруллубуттар. «Алантай Боотуру» бииргэ төрөөбүт убайын уола С.И. Охлопков балачча толору латынныы алпаабытынан П.А. Ойуунускай Намга кэлэн барбытын кэннэ, 1937 с. атырдыах ыйыгар, кини соруудабын толоруу сиэринэн суруллубут. Ол аата Е.Г. Охлопков Нам олонхоһуттарыттан биир бастакынан олонхото сурукка-бичиккэ киирбитин бэлиэтиибит уонна кини аатын дьонугар-сэргэтигэр, научнай эйгэбэ тиэрдэр баһаттан Нам общественноһын туруорсуутунан бэчээккэ бэлэмнээн таһаарар соругу туруордубут.

Буоратай бэйэтэ «Үрүн Уолан» олонхотун 1941 с. олунньу ыйга сурукка-бичиккэ түһэрбитэ РНА СС Научнай киинин архыыбыгар уурулла сытар (ф.5, оп.8, д.13-20 л.) Е.Г. Охлопков олонхону норуот айыыта диэн анаан суруйуута, кини бэрт сэмэин кэрэһилиир. Олонхону латынныы алпаабытынан биир күдьүс суруйбутун, олонхо кылгатыллыбыт тиэкиһэ диэххэ сөп. Ойуулааһыннары кылгаппыт. Персонажтарын сангаларын сүрүн ис хоһоонун биэрбит. Олук хоһооннору, хоһуйан этиилэри балачча элбэхтик туттубут.

Олонхо, төһө да «Үрүн Уолан» диэн ааттаах буоллар, балта Дьырыныатта Дьырыбынай кыыс бухатыыр туһунан ордук кэпсэнэр. Үрүн Уолан балтын Дьырыныатта Дьырыбынайы Күн Тулуурдаанга кэргэн биэрэ сатыыр да, балта Тойон Дьөлүүккэ кэргэн тахсара кэпсэнэр.

«Үрүн Уолан» олонхо персонажтарын аатыттан көрдөххө, П.П. Ядрихинская «Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыыр» олонхотугар майгынныыра үгүс курдук. Ол курдук «Дьырыбына Дьырылыатта» (ааттара доржоонунан да майгыннаһаллар) сүрүбэ сөбүлүүр киһитигэр кэргэн тахсара кэпсэнэр.

Онтон «Алантай Боотур» олонхо сюжетын хаамыытынан ураты ис хоһоонноох. Олонхо кээмэйинэн, сюжетынан уот курдук орто олонхолорго киирсэр. Ол эрэри, ойуулуур-дьүһүннүүр тыла-өһө, олук хоһооннору, мэлдьи туттуллар уларыыбат хоһуйуулары олонхоһут олус табыгастаахтык сөптүк туттара кини талаанын кэрэһилиир. Хайа да олонхо сурукка-бичиккэ киирэригэр тылынан тута

С.И. Охлопков
олонхону сурукка киллэрбит

толоруллар үгэһин ситэ арийбатын олонхолоохун үгэһин анаан үөрэтээччилэр фольклор теориятыгар бэлиэтээн суруйбуттара үгүмэн үгүс.

Саха олонхолорун биир сүрүн сюжетынан айыы бухатыыра уруу-хаан аймахтарын абааһы аймабыттан арангаччылааһына буолар. Ол курдук «Ала кэрэ аттаах Алантай Боотур» олонхо сүрүн геройа Алантай Боотур орто дойду дьонун, айыы аймабын, күн улууһун көмүскээн, абааһы анаарыйар атамааннарын кытта өлөр-тиллэр охсуһууга киирсэн, элбэх эрэйинэн, сыранан кыайталыыр. Кини ити мүччүргэннээх хорсун сырыыларын хоһуйуу — бу олонхо сүрүн темата. Олонхо Аан дойду айыллыытынан, хара сир төрүттэниитинэн сабаланар. Ол кэннэ олонхоһут бухатыыр алааһын дьүһүйэн барар. Алантай Боотур бу алаастан тыын ылан, баай-сүөл ииттэн олорор. Орто дойду олохтоохторун мэтириэтгэрэ, дьиэлэрэ-уоттара, тугунан дьарыктаналлара олонхоβο толору көстөр. Бу манньк үтүө дойдуга эйэ дэмнээхтик олодохторуна, аллараа аат дойду абааһылара айыы аймабын олобун аймыылларын көрөбүт.

Алантай Боотур соботох балтын, Бэйбэнсэ Куону, абааһы бухатыыра Орулуур Уот Моҕой кэргэн ылаары адабайыыта, Алантай Боотур геройдуу сырыылара сабаланыыларыгар бастакы төрүөтүнэн буолар. Олонхо сюжета итинтэн ыла уустугуран барар. Алантай Боотур хоодуот сырыылара бииртэн биир солбуллан, бэйэ-бэйэлэриттэн сиэттиһэн, тиһиллэн иһэллэр.

Олонхо сүрүн идеята — айыы аймабын туһугар туруулаһан охсуһарга, кинини арангаччылыырга ынгырыы буолар. Алантай бары охсуһууга айыы дьонун көмүскүүргэ, кинилэри быһыырга туһуланар. Алантай Боотур бары өстөөхтөрүн кыайыыта, эйэлээх олобу төрүттээһинэ олонхо идеята сырдыгын, норуот бары харанга күүстэри кыайарга хаһан баҕарар эрэллээбин туһулуур. Алантай Боотур охсуһууга барыта күн сириҥ көмүскэлигэр ананар буолан, бу олонхо Ийэ дойдуга таптал тыыныгар иитэр.

Олонхо сүрүн геройа — Алантай Боотур. Кини — айыы геройдарыттан бастыҥнара, дуолан күүстээх, олус быһый, орто дойду оҥоһуулаах остуолбата, аан дойду аналлаах ыччата, ала кэрэ аттаах бухатыыр. Кини:

311 Сиһин этэ сиппит,
Буутун этэ мунгутаабыт,
Бухатыырга мөссүүннээх,
Күүстээххэ көрүҥнээх,

316 Быһыйга быһыылаах киһи эбит.

Алантай Боотур сүрүн герой буоларын быһыытынан, олонхо сюжета кини тула сайдар.

Олонхо сабаланытыгар бухатыыр кимтэн кииннээх, хантан хааннаах эр бэрдэ буоларын билиэн бабарар. Онон Алантай Боотур бэйэтинэн көр оҕостон көрөөрү, үөһээ уонна аллараа дойду ааттаахтарын көрсүһүүгэ ыңыран, күүһүн боруобаланарга бардам санааны ылынар. Кини бэйэтин күүһүн билиммит, бэйэтин улаханлык сананар, ордук туттар кини эбит.

Алантай Боотур Бэйбэнсэ Куо диэн дьүһүннээх үтүөтэ, майгылаах бастыҥа балтылаах. Кини балтын соботобун иитэн-бүөбөйдээн, маанылаан улаатыннарар уонна кини туһугар хайа да бэйэлээх өстөөхтүүн киирсэргэ өрүү бэлэм. Алантай Боотур элбэх сылыгылаах, ынахтаах. Ол сүөһүлэрин эмиэ бэйэтэ соботобун тутан олорор.

Балта сааһын ситиитэ, Алантай Боотурга Бэйбэнсэ Куону кэргэн кэпсэтэ, онтон-мантан бухатыырдар тиэстэллэр. Ийэ-аҕа оруолун толорор убайдаатар убайа өр толкуйдаан баран, айыы бухатырыгар, Көр Дьэликкэ, балтын ойох биэрэргэ сананар. Итинник быһаарыыны ылынан, уруу аһын бэлэмнии сүүрэ-көтө сырыттабына, аллараа дойду ааттааба, Орулуур Уот Моҕой бухатыыр, кэргэн кэпсэтэ кэлбитин сөбүлээбэккэ, олус уордайар уонна күөн көрсүһэргэ сананар. Олус хатыйсыылаах охсуһуу кэнниттэн айыы бухатыыра кыайар. Ол кэннэ абааһы бухатыыра балтын уоран барар, Алантай Боотур ууга-уокка түһэр уонна быһыы ыраах айанга аттанар.

Ити курдук, олонхоҕо кини абааһы ааттаахтарын, туспа дойду туйгуттарын кытта дуолан охсуһууга киирсэр уонна кыл сабаттан салбанан кыайыылаах тахсар, ардыгар өлө сыһар даҕаны.

Алантай Боотур охсуһа киирэригэр тимир тириитин кэтэр, хай хаана хааннанар. Үтүөнү үтүөнэн төлүүргэ бэлэм, быһаабыт-абыраабыт дьонго махтала улахан.

Буоратай геройдарын ис туруктарын итэбэтиилээхтик ойуулаан көрдөрөргө кыһанара көстөр. Бары олонхолорго сүрүн миэстэни бухатыыр кэргэнниитин туһунан сюжет ылар. Алантай Боотур Кыыс Ньургустайы кэргэн кэпсэтэ барыта биир суол туспа ойуулааһын курдук көстөр.

«Ала кэрэ аттаах Алантай Боотур» олонхо тыла-өһө сүрдээх уусуран, хомоҕой, ураты киэн кырааскалаах. Олонхолор ис хоһоонноро, сюжеттара төһө да маарыннаспыт курдуктарын иһин, бу олонхо бэйэтин турук форматынан, истилинэн уонна тылынан-өһүнэн атын олонхолору соччо-бачча үтүктүбэт, бэйэтэ туспа суоллаах-истээх.

«Ала кэрэ аттаах Алантай Боотур» олонхоҕо норуот тылынан айымныытын ойуулуур-дьүһүннүүр ньымаларын бары дэгэтэ тү-

мүлэн тутгуллубут. Ол Е.Г. Охлопков-Буоратай ойуулуур-дьүһүннүүр тыл бары эгэлгэтин, хойууу бары ньымаларын дэгиттэр баһылаабыт олонхоһут буоларын туоһулуур. Кини — тыла-өһө ылбабай, нохтолоох сүрэби долгутар, хайбахтаах хара быары хамсатар, ыраас сүрэхтээх, киһи харабын уугун сабан таһаарар, сылаас тыл, истин, киһилии сыһыан, чулуу, туйгун олонхоһута.

Олонхо сюжета төһөнөн киэн да, соччонон кини ойуулуур-дьүһүннүүр ньымата, поэтиката баай буолар. 4716 хоһоонунан строкалаах «Ала кэрэ аттаах Алантай Боотур» олонхоһо биир да сиргэ кэпсээнинэн этиллибит судургу этиигэ майгынныыр түгэн суох. Барыта тылтан тыл төрөөн, сизеттиһэн ылбабайдык тахсан иһэр. Буоратай араас архаизм тыллары, сизэллээх-кутуруктаах тэнийбит дьүһүйүүлэри, сомоһо домохтору, уус-уран олук хоһооннору саталаахтык туттара олонхоттон дьэнкэтик кэстөр.

Саха народнай поэзиятын төрүтүнэн олук хоһооннору аабыахха сөп. Олук хоһооннор диэн үөрэ-дьүөрэ тыллартан холбоспут этиилэр ааттаналлар. Бу олук тыллар «Ала кэрэ аттаах Алантай Боотур» олонхо ис хоһоонугар дьүөрэлээн хойуутук туттуллубуттарын бэлиэтиэххэ сөп.

Ол курдук олонхо үгэс буолбут олук хоһооннортон сабаланаар:

- 1 Былыргы быһылааннаах,
Былабайдаах дьыллар
Быраман быралыйар мындааларыгар,
Урукку орускуоттаах,
Оһоллоох Одун дьыллар...
- 6 Уларыяр угаргы өттүлэригэр, —

диэн олонхоһо кэпсэнэр кэм өйдөбүлэ үгэс быһыытынан сабалаан этиллэр.

Хас да олонхо сабаланытыгар туттуллубут олук хоһооннору ааһан-тэнгэнэн көрбүтүм: бары бэйэ-бэйэлэригэр майгыннаспаттар, араас быһыылаахтык бэриллибиттэр.

Аан дойдуну хойуууга кэстөр олук хоһоон:

- 26 Буруй-сэмэ
Муунталамат эрдэбинэ,
Абыс иилээх-сабалаах
Аан ийэ дойду
- 30 Аан маннай арылларыгар...

Сир-дойду киэбин-киэлитин көрдөрөр олук хоһоон:

- 50 Ойоболоон тахсар ыйдаах,
Уолан көбүрүүр уулаах,

Уостан сүтэр оттоох,
53 Охтон баранар мастаах...

Олонхожо айыы бухатыыра өстөөхтөрүн саанар, иэстэхэр тыллара манньк олук хоһоонунан бэриллэр:

4001 Күлэ-күлэ
Күлгүтүн булкуйуом,
Ооньньуу-ооньньуу
4004 Уоккутун умуруоруом ...

Бу олук хоһоон Буоратай олонхотугар хаста да хатыланар. Олонхо персонажтара кыылга, көтөргө кубулуйуулар кизэнник тарбаммыт матыып буолар. Ол курдук удабаттар кыталык кыылга кубулуйаллар. Ону Буоратай манньк олук хоһооннорунан хохуйар:

3426 Онуоха абыс абыраллаах
Айыы туйаар удабаттар
Иһиттибизт-истибэтибизт диэт,
Үс хартыгастаах
Үрдүк манган халлаан
Алын кырытын диэки
Таннары көтөн түстүлэр.
3433 Абыс кыталык кыыс буолан...

Айыы бухатыыра кэлбитигэр дьизэлээхтэр куотуулар:

4020 Үтүөлэрэ үгэххэ киирдэ,
Хоһууннара хотонго киирдэ,
4022 Бэттэрэ биллириккэ түстэ.

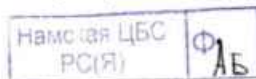
Көстөрүн курдук, аабыллыбыт холобурдар олук хоһооннорунан тангыллыбыттар. Кинилэр кини өйүгэр түһүмтүөлэр, хоһоонунан хомоёйдук этии холобурунан буолаллар. Е.Г. Охлопков-Буоратай олонхотугар олук хоһооннор, ойуулаан-оһуордаан этиилэр үгүстүк туттуллалларын бэлиэтээн туран, кини биир дойдулааба аатырбыт олонхоһут П.П. Ядрихинская «Дырыбына Дырылыатта» олонхотун киириитигэр олус майгынныыр түгэннэрдээх:

Буоратай

457 Бу мас
Сизэр-дьоруо кулуну
Сиһин оруутунан охсуллар
Сизэрэй солко
Сэбирдэбэ тэнийбит,
Буулуур дьоруо кулуну
Моонньун оруутунан охсуллар

Бэдьээлэ

Кини барахсан
Сизэр дьоруо кулун
Сиһин оруутунан
Нэябигийдии охсуллар
Нэлиэр көмүс
Сэбирдэбэ сирэлийбит,
Арабас дьолуо кулун

Мотуок солко
Мутучата мугутаабыт...

Саннын байаатынан
Саннылыччы тардыллар
Лашпа көмүс
Лабыкчата далабайдаабыт.
Буулуур дьоруо кулун
Мооньун оруутунан
Нуобалдыччы охсуллар
Солко нуолур мутукчата
Мунутуу нусхайбыт. (8 с.)

Бу холобурга хайаларыгар да «сис оруута», «моой оруута» диэн өйдөбүллэр биирдэр уонна, арааһа, бу түөлбэбэ туттуллар олук хоһоон кэрчигэ сылдыар быһыылаах. Олонхо олук хоһооннорун уонна тылын-өһүн чинчийээччилэр манньк майгыннаһар түгэnnэри анаан үөрэтиэхтэрэ диэн эрэнэ саныыбыт.

Олонхо олук хоһооннортон, уларыыбат ойуулааһыннартан таһылларын, кинилэр ойуулуур-дьүһүннүүр тыллартан, ньымалартан туралларын тустарынан учуонайдар Г.М. Васильев, Н.Н. Тобуроков, Н.В. Покатилова, В.В. Илларионов, Н.Н. Ефремов үлэлэригэр сырдатыллан тураллар. Биһиги кыттыгас «Указатель типических мест героического эпоса народов Сибири» үлэбитигэр анаан көрдөрүлүбүтэ (Илларионова, 2005. С. 1217–1374). Е.Г. Охлопков-Буоратай олонхотугар, анаан чинчийэр киһи, бу ыйынньыкка киллэриллибит олук хоһооннору (типическэй миэстэлэри) барытын булуохха сөп. Ойуулуур-дьүһүннүүр тыл эгэлгэтэ: тэннэбиллэр, хатылаан туттуулар, эпитеттэр, гипербола, метафора, онуоха эбии дорбооннор дьүөрэлэһиилэринэн наардаммыт аллитерация бары көрүгүнэрэ көстөн ааһаллар. Кинигэ табыстабына, олонхону ким эмит үөрэтиэн сөп.

Түмүктээн эттэххэ, Е.Г. Охлопков-Буоратай дэгиттэр талааннаах, олус баай уус-уран тыллаах, саха фольклорун бары жанрдарын диринник ингэриммит бастын олонхотут буолар эбит. Кини айылбаттан талааннаабын, үрдүк маастарыстыбалаабын олонхотун сюжета, дьүһүлгэnnэрэ (уобарастара), уус-уран тыла-өһө көрдөрөр.

Олонхо кинигэтин бэлэмнээһиннэ, латынныы алпаабыттан билинни сурукка-бичиккэ түһэриигэ саха фольклорун секторын үлэһиттэригэр Л.Ф. Рожинаба, Н.С. Наумоваба, Н.В. Павловаба, уонна Е.Г. Охлопков-Буоратай туһунан ахтыылары, матырыйааллары хомуйууга көмөлөспүт У.Д. Сивцеваба дирин махталбытын тиэрдэбит.

В.В. Илларионов, *ф.и.к., профессор,*
Т.В. Илларионова, *ф.и.к., доцент*

Алантай Боотур

- Былыргы быһылааннаах,
Былабайдаах дьыллар
Быраман быралыйар мындааларыгар,
Урукку орускуоттаах,
Оһоллоох Одун дьыллар
Уларыяр унаргы* өтгүлэригэр,
Эргэтээби этиһиилээх,
Иирээннээх дьыллар
Чиэрэс анараа өтгүлэригэр,
10 Ньюучча* диэн тунуяа илигинэ,
Саха диэн сабалана илигинэ,
Омук-өһүк* диэн олохсуйа илигинэ,
Үөһээ бөҕө үлүгэрдээхтэрэ
Үтүн-атаан
Быльдьаһалларын сабана,
Аллараа бөҕө адырбалаахтара
Аата-үүтэ һуох*
Альдърхайы* тардалларын сабана,
Орто дойду туйгуттара
20 Оһол-иирээн
Энгэрдэнэллэрин сабана,
Сэт-сэлээн
Дэлэйэ илигинэ,
Айыы-хара диэн
Аахайа иликтэринэ,
Буруй-сэмэ
Муунталамат эрдэбинэ,
Абыс иилээх-сабалаах
Аан ийэ дойду
30 Аан маннай арылларыгар
Аан дойду

Абыс анды балык ангабыллаах*,
Тобус туут балык тулааһыннаах,
Сэттэ тиит балык тирээбиллээх,
Үс сордон балык өһүөлээх
Үөскээбитэ эбитэ үһү.

Онон

Сир ийэ

Симэхтээх сир иһит

40 Сиксигин саҕа эрдэбиттэн

Тэнийэн, тэлгэнэн үөскээбит.

Халлаан

Үүс кыыл тэриитэ бэргэһэ

Чааччабын саҕа эрдэбиттэн

Тардыллан тараадыан*,

Тэннэһэн-сэргэстэһэн

Сир-халлаан Сибиир* буолан

Үөскээбиттэрэ үһү.

Ойон тахсар күннээх,

50 Ойоболоон тахсар ыйдаах,

Уолан көбүрүүр уулаах,

Уостан сүтэр оттоох,

Охтон баранар мастаах,

Оһоллоох-иирээннээх,

Орускуота биллибэт

Орто туруу дьабыл туой буор

Сибиир-дойду

Ол курдук онһоһуллубута эбитэ үһү.

Сөн буор түгэхтэнэн,

60 Аранас* буор ардайданан,

Кыһыл кумах кыбытыыланан,

Туой буор дуйданан,

Сирэм от мэнчирэннэнэн

Үөскээбитэ эбитэ үһү.

Аан дойду

Алгыстаах ыччатын,

Орто дойду

Онһоруулаах оҕотун

Олорор дойдутун,

70 Иэримэ дьиэтин

Ирдиэн-сураан иһиттэххэ,

Манньык эбит:

Орто дойду

-
- Дьоллоох киинигэр,
Аан дойду
Саргылаах түүлбэтигэр,
Арбаа өтгө
Таас хайа дьайыгнаах,
Собуруу өтгө
- 80 Умайа турар
Уот байбал улабалаах;
Илин өтгө
Итии муора энгэрдээх;
Хоту өтгө
Муустаах муора муннуктаах эбит.
Бу түөг* дойду
Түөллэр арыыта,
Түһүмэт* хочото,
Саргылаах дьайаата,
- 90 Ааттаах арыыта
Уон көс усталаах,
Тобус көс туоралаах
Дьоллоох толоон
Үрүт ньуурун
Өйдүөн көрөн турдахха:
Кыталык кыылым
Кынайа көгөн
Кытытын булан,
Түһэн аһаан ааспатах
- 100 Киэн кыталыктаах
Кыладыкы эбэ хотун
Кыстыктаах эбит.
Туруйа кыылым
Тула көгөн
Тулатын булан,
Түһэн аһаан ааспатах
Киэн туруйалаах
Долодулуур эбэ хотун
Отордоох эбит.
- 110 Хаас кыылым
Ханайа-ханайа көгөн
Харт-таманын халты харбаан
Түһэн аһаабатах
Киэн хаастаах
Даладылыыр эбэ хотун

-
- Сайылыктаах эбит.
Маннык үтүө
Үс түһүмнээх дойду
Үөскээбит эбит.
- 120 Маннык үтүө дойду
Үрүк кырыатын
Өйдүөн, көрөн турдахха:
Баттаатар матальдыйбат,
Үктүөтэр өбуллүбэт,
Кэбиэлээтэр кэйбальдыйбэт
Кэтит кизлитигэр,
Өрөгөйдөөх үрдүк арбаһыгар,
Туман түспэтэх дурдатыгар,
Хаһын түспэтэх хальдыаайытыгар,
- 130 Букатын киирбэт булунар
Арбаһыттан тэһииннээх,
Аһынылаах санаалаах
Айыы-тайбыыр* аймабын
Алаһа дьизэтэ,
Аал-уота
Ананан айылыбыт эбит;
Көхсүттэн көнтөстөөх,
Көмүскэллээх санаалаах
Күн Дьөлүк* улуунун
- 140 Көй киинэ,
Көмүс-ньээкэ уйатын онгорбуттар эбит.
Олорор ордуутун
Одуулаан көрдөххө —
Абыс кырылаах,
Үс күлүктээх
Көндөй көмүс дьизетин
Көрө истэххэ:
Дьигиһийбит ат
Тиритэ сизлэн тийэр
- 150 Дьэллик маһан
Тиэргэннээх эбит;
Көлөһүннээх ат
Көбө-саба сизлэн тийэр
Күндүл көмүс
Күүлэлээх эбит;
Абыс кыыс дьахтар
Албаһынан аһар

-
- Алтан дьаакыр халбанын
Арийа батгаан,
160 Аанын модьоботун
Атыллаан киирэн,
Иэримэ дьизэтин
Ис кэрдитин
Эргитэ батгаан көрөн турдахха:
Киэн алаас курдук кэтэбэриилээх,
Улуу алаас курдук унга диэкилээх,
Суомах* алаас курдук суол ааннаах;
Дьизэ сизкэнийиэ диэн
Сэттэ силиргэхтээх тиит тирээбиллээх,
170 Айгырыа диэн
Абыс арбахтаах тиит амабаччылаах,
Тулхатыйыа диэн
Тобус тон тиит тулааһыннаах,
Өбүллэнниэ диэн
Үс тиит өһүөлээх эбит.
Үөһэ үүрээннээх-аарааннаах
Үс-биис ууһа
Өнгөйөн көрөн
Үргүөр үргүө диэн
180 Үс хос тиит маһынан
Үрүттээбиттэр эбит.
Аллара өттүнэн
Адабатын кэппит,
Арбаһаһын бүрүммүт
Арсыын тиистээх
Арсан Дуолай
Бииһин ууһа тахсан
Аргыар аргыйдабына,
Тулурдаах буолаарай диэннэр
190 Алта хос тиит дыапталба
Муостанан муосталаабыттар.
Ол үрүт өттүнэн
Бөрө кыыл
Уорбатын түүтүнэн
Үс хос гына
Бүрүйбүттэр эбит.
Собуруунан
Тобус өргөстөөх
Туус маһан күн

-
- 200 Туналыччы тыган киирдин диэн,
Тобус сириэнэн
Тобулуга охсон
Түннүктээбиттэр эбит.
Арбааннаан
Абыс өргөстөөх
Аламай мажан күн
Агаарыччы тыган киирдин диэн,
Абыс сириэнэн
Аһаҕас түннүктээбиттэр эбит.
- 210 Кытылыгыр сылгы
Кыныһахтыы сыгарын курдук
Кырындыал мажан
Сынаһалаах эбит.
Хангарбаастаах хаппахчылаах.
Түөт саастаах
Сур дьабыл
Атыр сылгылар
Сыйыылаах сиэллэрин-кутуруктарын
Уньулулчу бырахсан баран,
- 220 Өрүтэ туппахтаһа
Ооньнуу туралларын курдук,
Суорба-хаан
Оһохтоох эбит.
Үстээх саастаах,
Боролуйар буор-хара
Атыр оуустар
Кыныһахтыы түһэн
Муостарыттан иилистэн,
Күрдүөттэһэн, хассыһа
- 230 Сыгалларын курдук,
Буордьун хаан
Модьоболоох эбит.
Манньык киэптээх оһоххо
Сэттэ тэргэн тиити
Дэлби мастаан килэрэн
Оттон кэбистэххэ,
Күлэ уна өттүнэн
Улуу күрдүк саҕа
Сирэлийэ тохто турар,
- 240 Көмөрө ханас өттүнэн
Улуу бугул саҕа

-
- Үнкүрүйэ тохто турар эбит.
Бу оһох
Ньиргигэрдээх итиигэ,
Аллара дойдуга
Отут абыс бииһин
Баһылыга буолбут
Адабатын кэппит,
Арбаһаһын бүрүммүт
250 Арсыын тиистээх
Арсан Дуолай
Атамаана буолбут
Адабалаах Ала Буурай
Тойон оһоньһор
Сүүһүн хаба оттотугар
Соботох харахтааһа
Тобус сиринэн
Эргэлээн ыальдыбыта
Абыс уон сыла туолбут эбит.
260 Ону
Төбөтүн оройугар
Дьөлө суоһаан түспүт,
Бу оһох суоһугар угуттанан*,
Иринэтэ-хаана
Чараһынан сайда,
Халынһынан өтө сытар эбит.
Онтон, манньк суостаах оһох
Үөһээ төлөнө
Ханна тийэрэ эбитэй диэн,
270 Өйдөөн көрдөххө —
Үс хартыгастаах
Үрдүк маһан халлааны
Өтөрү итийэн таһсан,
Туман халлаан дьулайыгар,
Чиччик былыт сирдээх,
Ойох ылбатах
Дьураһай уоллаах,
Эргэ барбатах
Эристиэл кыыстаах,
280 Чугуруйар сүөһүлээх,
Чинэрийэр киһилээх,
Уллунаһын тыһаһпат
Уорда Моһой ойохтоох,

-
- Улуутуйар Улуу Тойон офоньбор,
 Эр киһи
 Ыальдьарыгар булларан,
 Иигэ-саажа кэлбэт буолта,
 Орубуна отут сыла туолбут.
 Ону бу оһох
- 290 Дорбоонноох суоһа
 Өрө итийэн тахсан,
 Сиһин үөһүн угуттаабытыгар*
 Хойууга-убаһаһа
 Чарааһынан сайдыбыт,
 Халыһынан өппүт эбит.
 Эр-дьаалы, иэрт татай!
 (Маннык бэйэлээх
 Ийэ-киэли сир,
 Иэримэ дьизэ
- 300 Итэбэллээх иччитэ,
 Туһааннаах тойоно
 Кимий — диэн,
 Ирдээн-сураан иһиттэххэ,
 Өйдүөн-дьүүллээн көрдөххө —
 (Орто дойду
 Оноруулаах остуолбата,
 Аан дойду
 Аналлаах ыччата,
 Ала-кэрэ аттаах
- (310 Алантай Боотур диэн киһи үөскээн,
 Сиһин этэ сиппит,
 Холун этэ хойдубут,
 Буутун этэ мунугаабыт*,
 Бухатыырга мөссүөннээх,
 Күүстээххэ көрүһнээх,
 Быһыйга быһыылаах киһи эбит.
 Кини балта
 Бэс тумула
 Быстыбытын курдук
- 320 Мэбин сиэр аттаах
 Бэйбэнсэ Куо диэн
 Көрөр дьүһүнүнэн
 Көрө-сүөргү
 Үчүгэй дьахтар
 Үөскээн олорор эбит.

-
- Ытык кунга сиппит,
Ыржа дьаама туолбут,
Балык этинэн байааттар,
Сүньньүөх этинэн дьүөдьэйэр,
330 Туомун эрэ долгуйар*,
Аатын эрэ алтахтыыр,
Былыттаах халлаанна
Быган көрбөтөх,
Халлаан тангараба
Хайыһан көрбөтөх,
Киискэ кистэнэн,
Саарбаба саһан,
Буобураба мунан
Сааһын тухары
340 Көндөй сулуоба*
Көмүс чуулаан иһигэр
Үөскээбит эбит.
Бу дьон таннар тангастара:
Сарыттан тыйыһа,
Бөрөттөн бөртөлөөбө,
Эһэттэн эриэккэхэ,
Киистэн киргиллээбэ
Таннар дьон эбит.
Уол оҕо, эр киһи
350 Оронуттан уордайан,
Ойон туран,
Бөрө истээх
Сары сонун кэттэ,
Эһэ тыһа
Этэрбэһин аньыһынна,
Бөрө тыһа
Үтүлүгүн тутта,
Үүс кыыл тэриитэ бэргэһэтин
Төбөтүгэр уурунна,
360 Аарыктаах алтан дьаакыр халбанын
Арыһа баттаан,
Таһырдыа тахсан,
Тобус тулдук баһа тохтооботох
Дьоллоох дьулуо маһан туһаһатыгар*
Туоллан-томтойон
Хаама сыльдыан,
Мооньньун куобас кыыл

-
- Мооньньун курдук
Токуруччу туттан туран
- 370 Толкуйдаата:
«Мин хантан кэлэн
Бу дойду
Дьоллоох туонатыгар үөскээбитимий?
Мин, бу көстөр
Үс хартыгастаах
Өрөһөлөөх үрдүк маҕан халлаантан
Быһа ыстанан түһэн
Үөскээбитим буоллар,
Төбөм оройо
- 380 Хаардаах буолуох этэ.
Аллараа сэттэ биттэхтээх,
Тобус киспэлээх сиксиктээх
Сир ийэни өтөрү үүнэн
Үөскээбитим буоллар,
Бу орто туруу дьабыл дойдуттан
Уллунҕабым оройо буордаах буолуо этэ.
Бу орто туруу дьабыл дойдуттан
Тобус хаамыылаах
Үрүн көмүс өгүнэх* буолан
- 390 Устан кэлэн
Бу дойдуга чугуйан, тохтоон
Үөскээбитим буоллар
Дьанхалаах буолуом этэ.
Дьэ мин хантан соботобун
Үөскээбитим буолла?» — диэн
Ааһа-абатыһа турдаҕа.
Бу туран
Атыаннаах-мөнгүөннээх
Алгыстаах аан дойдутун
- 400 Саргылаах таһылбатын диэки
Таттара көрөн турдаҕа:
Саха ууһа
Ньаалбааны тардан, таптаһан
Онгорбутун курдук
Таһыыр көмүс
Хонуулаах эбит.
Хаамыылаах ат
Харытыгар хатыллар
Хампа күөх от

-
- 410 Ханьылаһа үүммүт;
Сэлиик аты
Сөһүөбэр сөрүөстэр
Сүмэлээх күөх от
Сүүнэтийэ үүммүт эбит;
Бу дойду
Хайах арыыта
Харанга далайдаммыт,
Сүөгэй* арыыта
Чөнөрө чүөмпэлэммит,
420 Быста бараммат
Сыа сыырдаммыт,
Иэдьэгэй эрбэһиннэммит,
Үүт тураан,
Өнөрүк куйаас олохсуйбут;
Кыһына суох
Налыыр сайын
Сатыылаабыт сирэ эбит.
Кэриэбэт кэбэлэммит,
Өрүөбэт өтөннөммүт,
430 Барбат бараахтаммыт,
Сырбаабат чыгчаахтаммыт.
Бу дьоллоох толоон
Собуруу өттүгэр
Сонобос ат кутуругун
Догдоччу быһа баттаабыт курдук
Дуомат хара тыата
Тулалыы үүнэн түспүт эбит.
Илин өттүгэр
Эттээх ат кутуругун
440 Эрбии быһа баттаабыт курдук
Эргэнэ хара тыата
Элээннии үүнэн тахсыбыт эбит.
Иһирик ойуура
Эккиннээн* үүммүт,
Хатын чаранга
Хаһылаһа үүммүт эбит.
Бу дьоллоох толоон
Ханайар* хаба оттотуттан
Абыс салаата
450 Абыс тыраахтаҥа аньныллыбыт,
Тоҕус салаата

-
- Тобус тыраахтаа тугуллубут
Абыс салаалаах
Аал Луук Мас
Үүнэн, айгыраан турарын
Өйдүөн көрө биэрдэ.
Бу мас
Сизэр-дьоруо кулуну
Синин оруутунан* охсуллар
- 460 Сизэрэй солко
Сэбирдэбэ тэнийбит,
Буулуур дьоруо кулуну
Мооньньун оруутунан охсуллар
Мотуок солко
Мутучата* мугутаабыт,
Сизэллээх чороон иһити
Таннары туппут курдук
Лонкур көмүс туораахтаммыт,
Күн өттүнэн дьийэктэммит,
- 470 Соххор өттүнэн дыабаламмыт,
Аранас күүгэн
Чалырбаччы таммалыы турар эбит.
Бу маска
Киэн халлаан
Көтөр кынаттааба,
Орто дойду
Сүүрэр атахтааба
Барыта кэлэн
Тохтоон,
- 480 Аараан,
Ааннаан,
Аһаан аһар
Ийэ мастара эбит.
Онтон бу киһи
Күр үбүн,
Күдэн баайын
Өйдүөн көрө турда:
Үрүн түүлээх
Сылгы сүөһүтэ
- 490 Үксэ биллибэккэ,
Үтүрүһэн үөскээбитин
Өймөкөөн омуктара
Үнтү хомуян,

-
- Уоран сииллэрин
Биирин билэн
Үп аахсан ылбатах.
Хара эриэн түүлээх
Ынах сүөһүтэ
Хасса суох
- 500 Хагдан ойобосторунан
Хабырыһан үөскээбиттэрин
Хамчаакы омуга
Хампы хамыйан сиэбиттэрин
Биирин билэн
Хаччы аахсан ылбатах.
Хара сүүрүгэ
Ханыылаһан үөскээбитин
Хаһан да харайан көрбөтөх эбит.
Бу үлүгэрдээх бардам баай
- 510 Хантан да үтүрүллэн*, үүрүллэн кэлэн
Үөскээбитин өйдүөбэтэ.
Онтон
Бэт киһиэхэ мэйии киирдэ,
Үтүө киһиэхэ өй киирдэ.
«Бу
Үөһө көстөр
Үс хартыгастаах өрөһөлөөх
Үрдүк маһан халлаан
Үрүт* өттүгэр
- 520 Отут тобус биийин ууһа
Баар буолуохтаах.
Онтон
Бу аллара,
Сэттэ биттэхтээх
Сир ийэ алын өттүгэр
Отут абыс биийин ууһа
Баар буолуохтаахтар этэ», — диэн,
Өйдүү биэрдэ.
Онтон туран
- 530 «Баай киһи бардам,
Тот киһи дохсун» диэккэ дылы
Соботоһун үөскээбит киһи тулуйбата.
Тон сирин
Тобугун хараһар дылы
Тоһо нуоралаата,

-
- Ириэнэх сир
Иэчэбин харабар дылы
Ильди кэстэ.
Былыттаах халлаанга быһахтанна,
540 Халлаан танараба хардабастанна.
Сассыарда дыбарга
Киэн халлаанга
Хантайан туран
Хаһытыр киһи буолла.
Сир ийэни дьөлө үктүүн баран
Моонньоох баһын уга сытан
Үөгүлүүр киһи буолла.
Бу тухары
Этэр тылын эгэлгэтэ буолар эбит:
550 — Үөһээ бөбө
Үлүгэрдээхтэрэ түһэннит
Күүрүктүйбүт ингиирбин
Көннөрбөт буолангыт!
Аллараа бөбө
Адырбалара салланнаан тахсан
Тарбах талан
Быльдыспат буолангыт!
Мин бэйэлээх,
Төһө эрэ
560 Тор тэһиннитин тутан,
Торбо уодьугангытын тардан,
Сордоох куннугун сулуйан,
Ыгыа этим, — диэн баран,
Түөг саһаан сир
Өрө ыстанна,
Бизэ саһаан сир
Туора ойдо.
Онтон ойон туран
Тоҕустуу саһаан сир
570 Тоҕута буурдаан,
Собуруу толоонун туораан,
Соноҕос ат кутуругун
Догдоччу быһа баттаабытын курдук,
Дуомат хара тыатын
Иһиттэн киирэн
Тоҕус хаамылаах
Суй маһан ураһаһы

-
- Тостуу харбаан ылла да,
Дьоллоох толоонун
580 Сoбуруу муннугуттан
Үрүн-хара сүүрүгүн
Үнтү хомуйан
Абыс үөстээх
Араат байбалга уулатаары,
Үнтү үүрэн испитэ.
Бу турдабына,
Кырхах кыйаар сыстыбатах
Кылбагыр маҗан халлаан
Кыыппабыран кэллэ.
590 Илин илбиргэстээх
Ньэлэй маҗан халлаан
Илин энэриттэн
Эдэр киһи
Иннин аһын
Сэгитэ охсор
Иибэр-сиибэр тыал
Сирилэччи түһэн кэбистэ.
Үрэх баһыттан
Үөр курупааскы кыыл
600 Өрө көтөн
Үөмөхтэһэн иһэллэрин курдук,
Тыстаах баттахтаах
Үрүн былыттар
Өрүтэ көтөн табыстылар.
Уулаах-хаардаах
Най хара былыт
Халыйан тахсан
Халлааны барытын барыйдаата,
Бүтүннүүтүн бүөлээтэ.
610 Ол кэлин өтүттэн
Сир ийэттэн
Сэтгэ кулукулаах
Силлиэ халарык*
Сирдьиттэнэн барда,
Абыс хараҗалаах
Ахсым халарык
Аргыстанан барда,
Тоҗус кулукулаах
Дохсун халарык

-
- 620 Довордонон барда;
Кур-хара тѳа баһа
Кумаланан барда;
Кус баһа быһынна,
Кута баһа тиэрилиннэ;
Эр киһи
Сиргэ силлиэбитэ
Сиргэ тийбэт
Силлиэ-боллоо
Сирдьитгэнэн барда;
630 Алаа киһи
Ааны булан киирбэт
Аан туман
Аргыстанан барда;
Үтүө киһини
Өтгүгүн баһынан охсуллар
Тонг хомурах хаар
Тибэн түһэн кэбистэ,
Ол кэлин өтгүттэн
Халлаан түөт муннугуттан
640 Түөт сүүллэр этин
Өрө этэн, ньиргийэн табыста.
Бу тахсан
Халлаан төбөтүн оройугар
Мустан сааллан эстиитигэр
Халлаан
Биилэнэн мэтэльдьийдэ,
Кырылланан кылбальдьийда,
Самыырдаан дабдыгыратта,
Тобурахтаан добдугуратта.
650 Онтон
Кырбый кыыл
Тынгыраҕа кыттыбат
Кыппаайка тонгото буолла,
Хахай кыыл
Тынгыраҕа хатаммат
Хаптаһын тонгото буолла,
Суор кыыл
Тумса тохтообот
Дьулуо тонгото буолла.
660 Онуоха биһи киһибит
Өттүк баттанан баран

-
- Өсөхөн көрөн турдаба.
Бу туран саныыр эбит:
«Мин диэтэх киһи
Үөмэн тийбэт
Үрдүк аашар
Үрэх баһын
Үтүө аатгаахтара
Өнгөйөн көрөөрү гыннахтара», — диэн,
670 Өсөһө көрөн турдабына,
Илин диэки
Этгээх ат кутуругун
Эрбии быһа баттаабытын курдук
Эргэнэ хара тыа
Ис кырыытыттан
Үрүмэччи мажан ат
Дьоллоох күөнэ
Былтас гына түстэ.
Ол гынан баран
680 Өр-илии, өгөр-илии буолбата
Түһэрин дьүүгүтэ,
Тайбыырын дьаабыта көстүбэккэ,
Өрө сүүрдэн кэлэн
Турар киһи иннигэр
Уонча хаамыы холобурдаах
Ат тура түстэ.
Бу кэлбит ат
Сэттэ былас
Тэлии көмүс сиэллээх,
690 Уон былас
Унаар солко кутуруктаах,
Түөт хаардаах бугул сажа
Чүөрэм көмүс туйахтаах,
Баһыгар барыллыа кыыллаах,
Кэтэбэр кэбэ кыыллаах,
Санныгар сарт кыыллаах,
Үрдүгэр өтөн кыыллаах,
Кутуругар курахаччы кыыллаах
Ат бөжө
700 Үрүт мындаатыттан өбүллүбэт
Үрүн көмүс куйахтаах
Үс саһаан холобурдаах киһи
Чиккэс,

-
- Туоллас,
Томтос гына тура түстэ.
Биһи киһибит
Сохуйбут киһи быһыытынан
Уллунгабын оройуттан
Төбөтүн оройугар дылы
710 Өрө көрөн таһаарда.
Ол көрдөгүнэ
Киһиттэн кирис ордук,
Абааһыттан ассыынынан атын,
Быспыт чуукка курдук быччыннаах,
Хастаабыт чуукка курдук харылаах,
Суллаабыт чуукка курдук сотолоох,
Хара саһылы
Хардары-таары туппут курдук
Хара сурааһын хаастаах,
720 Кыһыл саһылы
Кырыытынан туппут курдук
Кыһыл тэтэркэй имнээх эбит.
Айыы киһитин
Алыс бэрдэ кэлэн
Үс төгүл нөрүс гынан кэбистэ.
Ол кэлин өтүттэн
Кыттыһар санныттан кытаран,
Холбохой санныттан хоһоонноон,
Тымтык тыла мөгүөлээн,
730 Көбөжөйө көбүөхтээн,
Хоммут уоһун хоннорон,
Өрүөбүт уоһун өһүлэн
Үтүө ат харабын курдук
Өргөстөөбүнэн өрө көрдө.
Үнүү-батас курдук үөгүлүүр
Өһөгөйдөөх өһүн хоһооно манньк эбит:
— Дьэ-буо, дьэ-буо, дьэ-буо!
Орто дойду
Онгоруулаах оҕото,
740 Аан дойду
Алгыстаах ыччата,
Киэн дойду
Кэскиллээх киһитэ,
Тус бэйэбэр
Дьоллоох ытыскар

-
- Дорообото туг!
Кэлин өгтө кэпсэтиилэр буоллуннар.
Мин
Хонуктаах дойдуну куоһаран,
750 Күннүктээх дойдуну
Көтөн кэлиим.
Суон соругун тугуй? — диэтэргин
Тустаах суорумньунан,
Итэбэллээх ильдьитинэн кэлиим.
Ол хантан кэлин? — диэтэргин,
Илин илбиргэстээх, эйиэхситтээх*
Нэлэй маһан халлаан
Эндир маһан энийэтин
Үрдүгэр үөскээбит
760 Аан Чалбай дойдулаах,
Көдьүгэ маһан аттаах,
Көрдөөх-нардаах,
Көр Дьэллик бухатыыр
Эн диэтэх киһи
Бииргэ төрүөбүт балтыгын,
Бэс тумула
Быстыбытын курдук
Мэбин сиэрэ аттаах
Бэйбэнсэ Куо диэн оҕо
770 Ытык кунга сиппит,
Ырба дьаама туолбут үһү диэн,
«Кэргэнинэн кэмэй,
Дьахтарынан дьадах буоллум,
Иэримэ дьээни иччилизэппин
Биэрэр биэрбэт тылын биллэрдин», — диир.
Бэйэн аатын кимий? диэтэргин —
Айыы бухатыыра
Ады Будьу диэн
Албан ааттаах киһибин.
780 Дьэ доҕоор,
Суол киһитин тохтогума,
Айан киһитин ааратыма,
Балтыгын биэрэр биэрбэт тылгын
Биллэрэ туруй!
Маннык суон тойуктаах
Тустаах суорумньу
Кэлбитин истэн

-
- Биһи киһибит мооньньун
Куоҕас кыыл мооньньун курдук
790 Токуруччу тутан туран толкуйданна.
Бэт киһиэхэ мэйии киирдэ,
Үтүө киһиэхэ өй киирдэ:
— Кыыс оҕо
Омук анала буоллаҕа,
Онон көхсүттэн көнтөстөөх
Күн Дьөлүк улуухугар биэрбэтэхпинэ,
Кимиэхэ биэриэхпиний.
Онон аныгы ый
Кылбайар кыһыл туолуута
800 Уон биэс хонук хаалла,
Онно кэлээрий, — диэтэ.
Ону истээт анараа киһи
Эппэнэ-тэппэнэ иһэнгэттэн үктэннэ,
Уйаттан көшпүт
Куртуйах улар курдук
Халлаан мөгүнэ ыңгырыгар
Олоро түстэ,
Долободоһун тиит
Быһаһаһын саҕа
810 Тор тэһиинин
Тэгиличчи тардан кэбистэ,
Ойборуун-тойборуун
Айыы салбар кымньытынан
Күөс эти
Көнгү дайбаата,
Салыыр* эти
Сайа оҕуста.
Ыраас буортан ойутта,
Чэгиэн буортан тэбиннэрдэ.
820 Ол баран иһэн
Этэр тылын умнубут быһыылаах,
Атын хантаччы тардан туран,
Кэннин хайыһан баран,
Көбүлээх уоһун көтөхтө,
Албан уоһун аста:
— Дьэ-буо, Дьэ-буо!
Добордоотор доборум,
Түнүрдээтэр түнүрүм*!
Ала кэрэ аттаах

-
- 830 Алантай Боотур!
Дэ добор,
Мин этэр тылбын умнан иһэр эбиппин.
Эн төһө бэлэмнээх,
Туох тэриирдээх киһигиний?
Биһи кэлиэхпит.
Түөрдуон* түнүрдээх,
Түөрдуон ходоҕойдоох*
Биир күтүөт, биир суорумнью буолуоҕа.
Ол дьон
- 840 Аттыын бэйэлиин
Абыс атахтаах
Аранас үрдүгэр түһүөхтэрэ.
Ол дьон аһыыр астарын эгэлгэтэ!
Биэбэ турбатах
Соноҕос атыыр сылгы
Суон саала,
Атыыр турбатах
Кытыт биэ
Ханальдьыйар халыг хаһата,
- 850 Ынаҕы баппатах
Кунан оҕус
Чочольдьуйар мүдүргэйэ*,
Оҕус күүһэбэтэх
Бургунас ынах
Намыльдьыйар тааһа
Аһылыктаах дьон.
Бу аһы астыыр киһи:
Биилээҕи кытта биссибэтэх*,
Оноолооҕу кытта орооспотох,
- 860 Төгүрүк тэллэхтээҕи кытта дьүөгэлэспэтэх,
Уолунан сыльдьяр
Уол киһи,
Кыыһынан сыльдьяр
Кыыс дьахтар
Астаабыт аһын
Аһыыр дьон.
Ону эн кыайар киһигин дуо?
Ону биллэрэ туруй!
Онуоха биһи киһибит этэр:
- 870 «Ээ-дэ барытын кыайар киһибин».
Ол кэлин өгтүтэн

-
- Агтаах киһи
Биирдэ мэлис,
Соботохто суох буолан хаалла.
Онтон биһи киһибит
Сүөһү-ас көрөр, аһатар
Санаа суох буолла.
Дьэтин диэки
Тобустуу саһаан сири
880 Тобута буурдаан
Сүүрэ турда.
Дьэтигэр тийэн
Кэргэннээхпин диэн
Балтыгар кэпси барбата —
Эйингин атын улуус ааттааһар,
Чиэрэс улуус бэрдигэр
Омук сиргэ
Ойох биэриэх буоллум диэн,
Кэриэс тылын кэпсээбэт киһи буолла.
890 Сэттэ харыс биилээх
Тэрэбэр сүгэтин
Сулбу тардан ылла.
Таһырдыа тахсан
Саха ууһа
Ньаалбааны тардан,
Таптайан онгорбутун курдук
Таһыыр көмүс хонуутун
Быһа сүүрэн тахсан,
Илин эттээх ат кутуругун
900 Эрбии быһа баттаабытын курдук
Эргэнэ хара тыатын
Үнтү кэрдэн
Алааһын быһа туоратан
Абыс атахтаах
Арангас* онгрон барда.
Үлэтин бүтэрэн баран
Дьон кэлэн
Аһыыр астарын
Астаан барда.
910 Абыс ахта баайтаһын биэни
Араара үүрэн таһааран
Хаамтара сыльдьан
Халын хаһаларын хайытта,

-
- Сүүрдэ сыльдъан
Суон сааларын
Тофута бысталаата.
Кимнээх буолан
Кимэ кэлэн көмөлөһүөй?
Бэйэтэ эрэ буоллаба дии.
- 920 Бу сырыттабына,
Төһө да хонукка
Үлэлээбитин билбэт.
Арай биирдэ
Собуруу сордоох, суруктаах
Дьулуо-маҕан халлаан
Собуруу улабата
Алтан салыыр түгэбин
Арыя баттаабыт курдук
Арылла түстэ.
- 930 Онтон халлаан хаанынан
Хатайдаабыт курдук буолла,
Сир ийэ сиһигинэн
Бутуйбут курдук буолла.
Сир ийэттэн
Силлиэ-боллоо
Сирдьиттэнэн барда,
Аан халарык
Аргыстанан барда,
Добун халарык
- 940 Добордонон барда.
Дьяаны хайата
Дьахтар буолан
Часкыйан барда,
Кырыы хайалар
Кыланан бардылар,
Уһук хайалар
Уһуктан, улуйан бардылар.
Үнүргү кэлэн барбыт киһитээбэр
Уонунан отто.
- 950 Ону биһи киһибит өйдүү биэрдэ:
«Мин диэтэх киһи
Өр барар үтүө ааптар,
Өгөр барар үрдүк сурахтар
Омук ааттаахтара,
Улуус-улуус туйгуттара

-
- Кэлэр эбит буоллахтара», — диэтэбэ,
Ол иккэрдигэр
Көрөн баран
Чыпчылыыах бэтэрээ өтгүнэ,
960 Этэн баран
Эбирийиэх бэтэрээ өтгүнэ
Собуруу дуомат хара тыатын
Ис кырытыттан
Үс былас дьүөкэл хара моойдоох,
Сэтгэ былас дэлиир хара систээх,
Сыгыньных өрөбүтүгэр
Алта субурба
Хара атахтаах
Хаан кугас ат
970 Былтас гына түстэ.
Бу ат кэлин өтгүн
Өссө аһара баттаан көрбүтэ —
Ат кэннигэр
Абыс атахтаах
Тимир наарта сыарбалаах эбит.
Ол үрүт өтгүгэр
Үс сиринэн* уобуччулаах*
Тимир киһи хоруобун
Таннары тийэн кээспит.
980 Айаннаах гизэнэ түргэнэ,
Сырыылаах гизэнэ тизтэлэ киһи
Бу өрө сүүрдэн кэллэ.
Киһи иннигэр
Ат кэлэн
Харыс гына түһэрин гытта,
Сыарбаттан киһи ойон турда.
Саадахыс-бэрэкис гына
Тура түстэ.
Дьэ добоор,
990 Көрөртөн көрө-сүөргү,
Истэртэн игин эриэккэс*
Киһи кэлбитин
Уллунабын оройуттан
Төбөтүн сиигэр диэри
Өрө көрөн таһаардаба биһи киһибит.
Ол көрдөбүнэ,
Абыс күлүктээх

-
- Арсын тиистээх
Адьарай уола
- 1000 Илэ бэйэтэ кэлбит быһыылаах.
Самаһын туоратыттан
Соботох атах
Таннары үүнэн
Дьүккүйэн түһэн иһэн
Хара бүлтэһиттэн
Икки салаа тырабаастаах
Алын өттө тэбиликтээх эбит.
Түөһүн тылыттан
Аал куоннатын*
- 1010 Таннары туһут курдук
Соботох былаах илии
Үүнэн түһэн иһэн
Харытын хаба оттотуттан
Икки салаа буолан түспүт эбит.
Сыыр быстыбытын курдук
Сылларыттаһас сырайдаах,
Хайа хайдыбытын курдук
Сүүһүн хаба оттотугар
Тоһус сиринэн эргэлээх
- 1020 Уолбут ойбон курдук харахтаах.
Ытык тэриитэ ыстааннаах,
Сут тэриитэ сонноох,
Бырыпааһай тэриитэ ырбаахылаах.
Ситэн кизэргэниэн иннигэр
Харбаһын* тэриитэ хаалтыстаах,
Сэттэ сыл түспүт хаара
Биирдэ да ирбэтэх
Дьэбиннээх дьэс бэргэһэлээх,
Тимир ииччигэн баттаһа
- 1030 Бэргэһэтин дьөлүтэ үүнэн тахсан баран,
Саннын байаатыгар
Таннары хатаммыт.
Дьэ доһоор,
Ураанхай бөһө
Улаан ньуурдааһа,
Лизһэй бөһө
Илэ сизхситэ
Тимир лаппаччы сизбиттэн
Отут муунта

-
- 1040 Өрүс кыһыл кумабын
Ытыһан ылан,
Соботох өлөр-өлүү
Дьүөкэт танытыгар
Кутан кэбистэ.
Боруоскалаан бордостон,
Сынсыйан сылластан,
Аһыырбатан ардастан турдаба.
Ол гынан баран
Сыынтаан кэбиспитэ —
- 1050 Хара бастаах
Кыһыл үөнүнэн
Кинини кыыс бэрбээкэйинэн
Тунуйан кэбистэ.
Туора улуус дьонуннааба,
Атын улуус ааттааба
Кини бэйэлээх
Амаан-дьамаан
Айабын атта,
Кус Хоро*
- 1060 Тойугун туойда,
Ымдаан-эккин
Ырыатын ыллаата
Абааһы уола
Тимир Суодабыллаан:
— Бууйака да бууйака,
Бууйантай!!
Ойон тахсар күннээх,
Ойоболоон тахсар ыйдаах,
Охтон баранар мастаах,
- 1070 Уостан бүтэр оттоох,
Уолан көбүрүүр уулаах,
Орускуота биллибэтэх
Орто туруу дьабыл
Торуой Сибиир дойду
Оноруулаах остуолбата,
Итэбэллээх иччитэ
Ала кэрэ аттаах
Алантай Боотур
Тус бэйэбэр, дьоллоох ытыскаар
- 1080 Дорообото тута туруй!
Дьэ, добоор!

-
- Мин диэтэх киһи
Этэр тылбын
Истэн тураахайдаа эрэ!
Мин
Туһааннаах соругум —
Тустаах суорумньунан,
Аналлаах наадам —
Итэбэллээх ильдэтинэн
- 1090 Ол хайа дойдуттан хааман,
Туох дойдуттан туран
Кэллинг диэтэргин,
Собуруу суруктаах
Дьулусхан халлаан
Собуруу өттүгэр
Тобус сур бөрө
Дьогдьуурун түүтүн
Туруору тушут курдук
Туруорбах ааттыктаах
- 1100 Сойуо хара нэһилиэгин тойоно,
Барынныыры бараабыт,
Күлүннүүрү көбүрэппит,
Сүөдэннири сүтэрбит,
Өһүөбүтүн түөт бабанатын чөрөтөр,
Аһайбытын аҕыс бабанатын адаарытар
Ааттаах-суоллаах
Орулуур Уот Моҕой бухатыырга
Эн балтыгын
Бэс тумула
- 1110 Быстыбытын курдук
Мэҕин сиэрэ аттаах
Бэйбэнгэ Куо диэн дьахтары
Ойох биэриэн үһү.
Биэрэр биэрбэт тылгын
Биллэртэли туруй!
Суорумньу бэйэн аатын
Кимий диэтэргин —
Тимир Суодабыллаан бухатыыр диэммин.
Дьэ доҕоор,
- 1120 Суол киһитин тохтоума,
Айан киһитин сааратыма,
Биэрэр биэрбэт
Бигэ тылгын биллэр!

-
- Бу омук мааллаабын
Үтүө сэхэнин
Истэн баран
Биһи киһибит этэр:
— Дьэ доҕор,
Мин этэр тылбын өйдүөн иһит.
- 1130 Хаһан да буолтун иһин
Кыыс оҕо омук анала буолар диэн,
Бар дьон майгыта буоллаҕа дии.
Онон эһиэхэ,
Улуус мааллаахтарыгар,
Омук ааттаахтарыгар биэрбэтэхпинэ,
Кимиэхэ биэриэхпиний?
Онон, аныгы ый
Кылбайар кыһыл туолуута
Уон хонук хаалла.
- 1140 Онно хайаан да кэлээринг, — диэтэ.
Ону истээт, Тимир Суодабыллаан
Атын эргитэ татта да,
Отут былас
Уот дапсылҕа кымньытынан
Үөгүлүү түһэн баран,
Үллэ-үллэ
Үстэ кымньылыырын кытта,
Хамса буруотун курдук
Биирдэ мэлис,
- 1150 Соҕотохто суох буолла.
Кини барарын кытта
Сир-сиринэн,
Дойду-дойдугунан
Туран хаалла.
Ол кэнниттэн
Ыалдьыт сыльдьыбатабын курдук,
Хоноһо хоммотоҕун курдук
Биһи киһибит
Үлэтин үлэлээбитинэн барда.
- 1160 Ити иккэрдигэр
Дьонго больдьох биэрбит хонуга
Туолан-тийэн кэллэ.
Абыс өргөстөөх
Аламай маҕан күн
Илин диэки күн төрүүр

-
- Көмүс хайатын көбөбөтүнэн
Көнгүлүнэн күүрэйэн,
Санаатынан лаглайан,
Таас хайа дьайыннанан,
1170 Дайгыл хара тыа тайахтанан
Чабылыччы табыста.
Тобус өргөстөөх
Туус маҕан күн
Ый төрүүр
Алтан хайатын чабырбайыттан
Туналыа ойон тахсан
От үрэх урсунунан,
Ой-хара тыа олохтонон
Оонньоон-күлэн
1180 Уоттана ойуута
Илин диэки илбиргэстээх, эйиэхситтээх
Ньэлэй маҕан халлаан
Эндир маҕан энгийэтин
Ис кырытыттан
Киис кыыл
Тэриитэ эркээйилээх
Килиэ көмүс аартык
Таннары сыыйыллан
Түһэн кэбистэ.
1190 Ити кэлин өттүттэн
Үрэх баһыттан
Үөр курупааскы кылымы
Өрө көтөн иһэр диэбитэ —
Үрүн-хара сүүрүк сүөһүнү
Үнтү үүрэн иһэллэр эбит.
Тобус суй маҕан ураҕастаах,
Суй маҕан аттаах,
Суй маҕан танастаах
Тобус суй маҕан уол киһи
1200 Сулуу-атыы сүөһүнү
Тоҕо үүрэн түһэрэн кэбистилэр.
Ол кэлин өттүттэн
Арыктаах бөбө айгыһынна,
Чуорааннаах бөбө чуобуйда.
Абыс уон икки аттаах киһи
Тоҕо суулан түстүлэр.
Бу дьон абыс атахтаах

-
- Аранас үрдүгэр түстүлэр.
Бу дьонго аһыллаларыгар
- 1210 Ким кэлэн көмөлөһүөй?
Биһи киһибит
Соботобун да буоллар
Бары дьаһалын,
Аһын-үөлүн
Толору бэлэмнээтэ.
Онон омук сиртэн
Ойох ыла кэлбит дьон
Уруу улаханын уруулаан,
Ооньньуу диэн
- 1220 Тубараабыт дьулайын тобулан,
Көр диэн
Өрөгөйдөөх көбүлүн өһүлэн,
Тэнкэ маска тийбэт
Дирин далай
Түһүлгэтин олохтоон,
Кустаах, хаастаах
Уйгу-бийангы
Туора тардан олодохторуна,
Арбаа халлаан
- 1230 Арылларга дылы гынна.
Аан балаһа
Аргыстанан барда,
Туман халарык
Добордонон барда,
Силлиэ халарык
Сирдытгэнэн барда,
Киэнг халлаан
Киэбэ-сигилитэ альдьанна.
Үнүргү киһи
- 1240 Кэлэн барбытынаабар
Уонунан отто.
Ону биһи киһибит сэрэйдэ:
«Собуруу суруктаах
Сулуодьа маһан халлаан
Тойоно буолбут
Орулуур Уот Моһой бухатыыр
Истэбэ буолуо» — диэн.
Ол гынан баран
Дьону-сэргэни

-
- 1250 Аһатартан уурайда.
Көй киинин,
Көмүс уйатын диэки
Аргый аҕайдык
Атыр обус
Алтабын алтахтаан,
Хат дьахтар
Хаамытын хааман
Тахсан барда.
Дьэтигэр тийэн
- 1260 Абыс ампаары
Аанын арыя баттаата да,
Иһигэр киирэн
Абыс кырыылаах,
Үс курдуулаах,
Ыстаал тимир куйабын
Ыга кэтэн кэбистэ.
Кыыс дьахтар
Кыламаннаах хааһа
Кыртальдьыйан көстөр
- 1270 Кырааскалаах уктаах
Кыырыктаах үнүүтүн ылла.
Уол киһи
Уостаах тиһэ
Ордьольдьуйан көстөр
Уһуордаах уктаах
Уйгу-туйгу
Уһун саба батаһын ылла.
Сүүс сүүрбэ биэс бууттаах
Мэрилиир тимир мээчигин ылла.
- 1280 Хамаан-имээн
Хатыҥа хатыннаах,
Томоон-имээн
Туоһа туостаах,
Кимизл-имээн
Киилэ кииллээх,
Өлүү кыылын
Сиһин интиирэ ингээччилээх,
Өрөвөтө киристээх
Муос муочуку саатын*
- 1290 Ылла да,
Туох да кэпсэтиитэ суох

Тус собуруу диэки
Хаама турда.
Толоонун туораата,
Алааһын ааста.
Бу истэбинэ тыал үрэрин* хоту
Бэт* ыраахтан сыт
Сабыта биэрдэ.

Ол кэнниттэн

- 1300 Ньиргилдээх тингилэх
Айдааннаах атаһа тыаһа билиннэ.
Ол кэлин өттүгэр
Күндү киһи, күтүөт оҕо
Орулуур Уот Моҕой обургу
Омук сиртэн
Ойох ылар киһи быһыытынан
Үөрэ-көтө,
Күлэ-ооньбуу
Иһэр быһыылаах.
- 1310 Ымдаан-эккин
Ырыатын ыллаан,
Туман-дьайаан
Тойугун туойар,
Куба-хара
Лахсыырын түһэрэр:
— Буйа-буйа, буйантайбыын нии, оҕолоор!
Сору даҕаны соньнууйабын,
Муну даҕаны күлээхтибин.
Ha-ha-ha!
- 1320 Мин диэтэх киһи
Албан аатым
Аллараа дойдуга
Ааттык-ааттык ахсын
Аарыктаах дуга буолан
Аатырбыт киһибин,
Дьонун сурабым
Соллон мэнэгэй улуустарыгар
Суол-суол ахсын
Чуорааннаах дуга буолан
- 1330 Сурабырбыт бэйэкэм.
Мин диэтэх киһини
Ама кыыс дьахтар
Туох өттүбүттэн көрөн

-
- Омсобун булуобай?!
Холум этитгэн
Хорбольдун тимэх саба
Хоһуну булуо суоба,
Буутум этиттэн
Буолускай тимэх саба
- 1340 Буруйу булуо суоба.
Хайа добоор, мин диэтэх киһи
Хаан-чабаан собуом,
Сүдүүн-бараан үскэлим!
Най-нат!
Чэ эрэ, сонобоһум оҕото,
Айаннаабыт атаһын кубулутума,
Көрбүт хараһын чыпчылыыма,
Күммүн таһаарар күөрэгэйим,
Тангарабын сырдатар далбарайым,
- 1350 Көмүс түөстээх күөкээнэйим,
Мантан үс күннүк сир хаалла.
Бэт үтүө сыт-сымар
Сабыта биэттэлээн эрэллэр.
Най-нат! — диэн баран,
Атын кымньылыыр тыаһа
Үс күннүк сиртэн иһилиннэ.
Ону истээт биһи киһибит
Суол уҥа кырытыгар ойон тахсан,
Баай тиити дурдаланан туран кэбистэ,
- 1360 Кыыс дьахтар
Кыламаннаах хаһа
Кыртальдьыйан көстөр
Кыырыктаах үгүүтүн
Үөһэ өрө тутан турда.
Бу турдабына,
Үс былас
Дьүөкэл хара моойдоох,
Хаан кугас аттаах
Тимир Суодабыллаан бухатыыр бастаабыт.
- 1370 Ол кэнниттэн
Алта субурба хара атахтаах,
Үөн курдьаба аһылыктаах,
Тэбиэн кыыл ат
Сэттэ былас, үс бүгүйэх моонньо
Күөкэс гына түстэ.

-
- Бу аттар абыстыг атахтаах
Тимир наарта сьарбалаахтар.
Үстүү сиринэн уобуччулаах
Тимир киһи хоруобун
- 1380 Таннары тийэн кээстэр.
Көрөртөн көрө-сүөргү дьон
Айаннаан иһэлтэр эбит.
Бастын ат кэлэн ааста.
Күтүөт ата аһан истэбинэ,
Биһи киһибит
Кыргыстаах халлаантан
Кылабаччытан аҕалла да,
Кырыктаах үнүүнүнэн
Ат баһын
- 1390 Быһа дайбаан кэбистэ.
Үөн-курдыба аһылыктаах
Тэбиэн кыыл баһа
Быһа ыстанна да,
Собуруу умайа турар
Уот байбал диэки
Төкүнүйэ турда.
Ат көндөй көхсө
Атабыттан өйөнөн туран хаалла.
Бастын киһи бара турда.
- 1400 Кэнники киһи
Ата өлбүтүн билбэккэ олорор.
Кыһыра биэрдэ:
«Сибилги иккэрдигэр
Туох ааттаах
Быһа мииннэбэй», — диэн баран,
Отут былас
Уот садаба кымньытынан
Үллэ-үллэ
Үстэ охсон кууһуннарда.
- 1410 Өссө ата барбат.
Киһи сьарбаттан
Соххор өттүнэн
Сулбу ойон турда.
Ону биһи киһибит көрбүтэ —
Туруорута тобус саһааннаах
Солобой үрдүк
Киһи буолла.

-
- Атын кэлэн
Ингнэльдыйэн көрөн баран
1420 Сор улаханньк соһуйда:
Түөг саһаан сиргэ
Үөһэ өрө ыстанна,
Биэс саһаан сиргэ
Туора ойдо.
Абааһы уола —
Орулуур Уот Моһой бухатыыр
Көрө биэрдэ.
Тойон кыннын
Ала кэрэ аттаах
1430 Алантай Боотуру.
Кыннын диэки
Үс төгүл
Нөрүс гынан кэбистэ,
Ымдаан-эскин
Ырыатын ылаата,
Туман-дъайаан
Тойугун туойда:
— Эр-дъаалы, иэрт-татай!!!
Туспа улуус тойоно,
1440 Атын улуус ааттааҕа
Ала кэрэ аттаах
Алантай Боотур,
Тойон кынныһах, доһор,
Тус бэйэбэр, дьоллоох ытыскар
Дорообото тута туруй!
Кэлин өттө кэпсэтиилэр буоллуннар.
Бэт киһи бэтиэхэлээх диэккэ дылы,
Үтүө киһи үөннээх диэккэ дылы
Оонньоотоһун баҕас тутун солоһойой!
1450 Соноһоһум оһотун
Тоһо баһын быһан кэбистин?
Дъэ, доһоор,
Биир атыыр иигин аһыйан
Ама тойон кынныбын
Көрүстэ көрсөөт*,
Иирээн энгэрдэниэм дуо?
Дъэ, доһоор,
Иэримэ дъиэн
Аал уотун

-
- 1460 Төһө хаалла?
Сирдии гардым! — дигэн баран
Орулуур Уот Моҕой бухатыыр
Үс төгүл умсары холоруктаан ылла,
Онуоха тиити төргүү мутугунан
Хара күдэн өр ытылла түстэ.
Мань көрөн туран биһи киһибит
Киил мас курдук
Кэдирги таттаран барда,
Чуор мутук курдук
- 1470 Чоноччу таттаран барда,
Кыһыра биэрдэ,
Кыыла турда,
Кылама тэтэйдэ,
Кыыс-хаас хабырынна,
Кыычыр-хаачыр инигэтиннэ,
Хамса уотунан хахтаата,
Сиэрэ уотунан силлиэтэ.
Ангаар уоттаах харабын
Киэн халлаан диэки
- 1480 Өрө көрдө,
Ангаар уоттаах харабын
Сир ийэ кырсын диэки
Умсары көрдө,
Икки чанчыгыттан
Күөх сиэрэ уоттара
Өрүтэ умайан тахсан
Унаар солко баттабын
Өрүтэ салаары гыммытын
Икки илиитинэн сабыта тарынна.
- 1490 Ол гынан баран
Кыттыһар санныттан кытарда,
Холбоҕой санныттан хоһоонноото,
Көбөҕөйө көбүөхтээтэ,
Хоммут уоһун хоннордо,
Өрүөбүт уоһун өһүллэ.
Үтүө ат харабын курдук
Өргөстөөбүнэн өрө көрөн туран,
Үнүү-батас курдук
Үөгүлүүр-хаһытыыр
- 1500 Өһөгөйдөөх өһүн хоһооно манньык эбит:
— Дьэ-буо! Дьэ-буо!

-
- Соботох харах,
Сойуо тумус,
Ангаар харах,
Аньньы тумус!
Адъарайым уолун атамаана,
Көстүбэтим уолун күтүрэ!
Баһын саллайбыгын ааньньа
Балай акаары,
1510 Көхсүн көппөйбүтүн ааньньа
Күөх мэник!
Арбаһыттан тэһииннээх,
Аһыныылаах санаалаах
Айыы-тайбыыр аймабыттан
Ойох ылан, олох олоро иһэр, абатын
Көрөллөр, көрбөттөр!
Халын тириигин* хайытыам,
Чэгиэн эккин сэймэхтиэм,
Хара хаангын тобуом,
1520 Үллүбүккүн үөрэбэстиэм,
Дагдайбыккын садабалыам,
Сордоох дьуолканы
Субай хаангын сууйуом,
Хатыраабыт хайгыаны
Хара хаангын аһынахтыам,
Сордоох куннун сулуйуом,
Айыылаах хаангын таһаарыам.
Сэп барда, сэрэн,
Ох барда, онгоһун,
1530 Өлөр аскын аһаа,
Өлүньһүк тангаскын тангын!
Сэрэппэккэ сиэтэ диэйэбин, — диэтэ да,
Уол киһи уостаах тиһэ
Ордольдьуйан көстөр
Уһуордаах уктаах
Уйгу-туйгу
Уһун-саба батаһын
Абаһы уолун
Төбөтүн сиигин устун
1540 Охсон кууһуннарбытынан барда.
Абаһы уола,
Аһара көтөн
Сыһаа оһустаран,

-
- Биһи киһибит
Хара буору
Сэттэ бэчээтинэй
Күрэ* иин хаһыллыар дылы
Быһа дайбаан кэбистэ.
Ити кэнниттэн
- 1550 Абааһы уола
Үнкүрүйэ-күөһэлийэ түстэ да,
Уон тутум
Сойуо хара тумустаах,
Сэттэ тутум
Дэгиэ тынырахтаах,
Үс хос
Тимир чыллыраат түүлээх
Кинкиниир киэн халлаан
Кэй өксөкү кыыла буолан,
- 1560 Өрө көтөн тахсан
Тобус тон тиит баһын
Холбуу тардан
Олорон кэбистэ.
Ол гынан баран
Чугуун хара тумсун
Икки бүлгүнүгэр
Туора соттон баран
Үс төгүл дьүккүк гынна,
Ыар-дьангал ырыалаах,
- 1570 Суон-дьангал тойуктаах олоотто!
— Буйака-буйака, буйа-тайа буйантай!
Макайкаан аллаах
Ааһа көрөн атабаастаангын,
Чизэрэс көрөн сэниэнгин
Мин диэтэх киһини
Күлүү-элэк гынан ыгыран,
Бачча дойдуга
Этгээх бэйэбин эмэниттин,
Сыалаах бэйэбин сыманьттын.
- 1580 Мин
Аллараа дойду
Отут абыс бийһин ууһун
Арбаһын ылбытым,
Үөһээ отут тобус бийһин ууһун
Чуурун тупшутум,

-
- Көхсүтгэн көнтөстөөх
Күн Дьөлүк улууһун
Даамын ылбытым.
Сүөдэннири сүтэрбитим,
1590 Барынныры бараабытым.
Дьэ нохоо!
Сирдэри сизэбим,
Буордары салыабым.
Балтыгын биэрэр биэрбэт тылгын
Биллэрэ туруй! — диэн баран,
Үс төгүл
Илгистэн кулаһыйбытыгар
Аан дойду
Атыйахтаах уу курдук
1600 Дьалкырыс гына түстэ.
Ону ол диэбэтэ,
Биһи киһибит
Ириэнэхтэн иннибэт,
Тонтон толлубат
Киһи буолла.
Кыыс дьахтар
Кыламаннаах хааһа
Кыртальдьыйан көстөр
Кырыктаах үнүүтүн
1610 Эргичитэн аҕалла да,
Олорор кыылы
Охсон кууһуннарбытынан барда.
Кыыл аһара көтөн биэрдэ да,
Тобус тон тиит баһын
Быһа дайбаан кэбистэ.
Абааһы уола сиргэ тура түһүүтүтэр
Абыс кырыылаах тимир килиэ куйахтаах
Туруорута тобус саһаан үрдүк киһи иннигэр
Туоллас, томтос, бэрис гына түстэ да,
1620 Дьэ доҕоор,
Эйэ ааста,
Этиһии-иирээн
Энгэрдэнэн бардылар.
Уруулаһар уурайда,
Охсуһуу-оспуор
Оттотугар турдулар.
Хаһытаһа түстүлэр,

-
- Халбарытыспытынан бардылар.
Үөгүлэхэ түстүлэр,
1630 Өтгүктэспитинэн бардылар.
Хааннаах биилэр
Хатыалаһан киирдилэр,
Өхөхтөөх үнүүлэр
Үөмэхтэһэн киирдилэр,
Саабылаан батастар
Дьардырбаан киирдилэр.
Сор содуома буолла,
Балай матаальдыата буолла,
Өлүү дүрбүөнэ буолла.
- 1640 Айыһыһыттаах сири
Аймаан бардылар,
Эйиэхситтээх сири
Иэдэтэн бардылар.
Куор бөбө көттө,
Куомныха* бөбө эргийдэ.
Үс түүн харанатын түмэн,
Холбоон түһэрэн кэбистилэр.
Кинилэр бэйэлээхтэр
Сутуруктарың тыаһыгар
- 1650 Киэн халлаан
Хаанынан хатайдаабыт курдук буолла.
Ньиргиэрдээх тинилэхтэрин тыаһыгар
Сир ийэ
Синигинэн бутуйбут курдук буолла.
Тон сири
Тобуктарың харабар дылы
Тоҕо кэһэн,
Ириэнэх сири
Иэччэхтэрин харабар дылы
- 1660 Ильды кэһэн бардылар.
Эргэнэ хара тыаны
Ильды сынһыан
Бар хара тыаны
Баччалаан бардылар.
Байбал ийэ баала оонһоото,
Муора ийэ мотуок оуста.
Аан дойду
Атһыахтаах уу курдук дьалкыда,
Сир ийэ

-
- 1670 Иһиттээх уу курдук иннэльдэйдэ.
Көтөр кынаттаах
Көтөн барбат буолла,
Муораба киирэн
Таннары умсан
Өлөрө үксээтэ.
Сүүрэр атахтаах
Хара тыа кылааннааба
Күөх далайга түһэн өллүлэр.
Муора мотуок охсуутугар,
1680 Байбал баал ооньньууругар
Таас дайдыны дьалкытта,
Буор Сибири булкуйда.
Күөх далай күөх салыннааба
Хара тыа хатан дьылба маһыгар
Хайытыттан илиллэн
Өлөрө үксээтэ.
Ол курдук улахан охсуһуу буолан,
Ый отут хонуга ситиэн тохору
Охсуһан баран
1690 Айыы бухатыыра
Абааһы уолун
Абыс кырыллаах куйабын
Хайыта кырбаата.
Сэттэ сиринэн
Сиикэй баастаата,
Абыс сиринэн
Аһаҕас баастаата,
Тобус сиринэн
Тобуллаҕас баастаата,
1700 Нохтолоох тойон болгуо сүрүбэ
Чопчу көһүннэ,
Хайыа хара быара
Илэ көһүннэ.
Чиккэйэн турар сиһин үөһэ
Эр киһи сиэхтээх илиитин курдук
Чиккэльдэйдэ мөхтө.
Онтон айыы бухатыыра
Обустабын ахсын
Оһоллоон истэ,
1710 Тэптэбин ахсын
Тэмтэритэн истэ.

-
- Өрө көгө түхэн баран
Өнгүс баска охсубута —
Тобус саһаан сиргэ
Туруйалаабытынан сүүрдэ.
Ситэ сүүрэн тийэн
Чиккэйэн турар
Синин үөһүттэн
Батары харбаан ылла.
- 1720 Үөгүлүү түхэн баран
Өтүктээн ылан
Сэттэ бэчээтинэй
Күрэ иин хаһыллан
Үрдүнэн үс былас
Үрүн кумах ыһыллыан дылы
Тизэрэ быраан түһэрдэ.
Ол гынан баран
Түөһүгэр тахсан
Туора олорон кэбистэ да
- 1730 Кытыйалаах эти көрөөт,
Кыынныын кылаһа түһээт,
Сыаны быһыһынан сылыбыраан,
Эти сааһынан талыбыраан
Остуолга тахсан
Кылбан-кылбан
Эккирии турар
Сытыгы-кылыс быһабын
Сулбу тардан ылан,
Оңгойон турар
- 1740 Уолугун үүтүнэн
Уган баран,
Самабын туорайыгар дылы
Хайа тардан кэбистэ.
Ый-күн ыһыажа гынан
Ыһа-тобо олордо.
Ол иккэрдигэр
Кэннин диэки
Дьахтар киһи
Субан-дьайаан тойуктаах,
- 1750 Ыар дьансал ырыалаах
Санньттан таптайа турар
Суон тойугун хоһооно
Манньык эбит:

-
- Дьизэ-дуо, дьизэ-дуо!
Убайдаатар убакам,
Аҕалаатар аҕакам
Тохтоо, болҕой эрэ!
Ким хайа кэлин диэтэргин,
Эн көрдөр харабын харата,
1760 Көгүрдэр тииһин,
Көмүлүйдэр сүрэбин чопчута,
Бэс тумула
Быстыбытын курдук
Мэбин сизэрэ аттаах
Бэйбэнгэсэ Куо диэн
Эн балтын кэлэн турабын.
Күн оҕото көлөбүн,
Айыы оҕото аппын
Бу тутан турабын.
1770 Дьэ кэбис, бырах
Абааһы уола
Этин сааһа
Хара бастаах
Кыһыл үөн буолар.
Аан дойдун
Мандардаах маһын барыаҕа,
Синьньэлээх сибэккитин сизэҕэ.
Хата, ол кэриэтин
Миигин гытта барыс.
1780 Хайа мин омук сэргэтигэр
Кийиит дьахтар буолан,
Сүктэн барар киһи
Анала-чааһа суох барыам дуо?
Аналбын анаа!
Ытык-ыар лаастыбаньһабын
Биэрэн ыт!
Кэлбит дьон буолабына,
Күүтэллэригэр күннэрэ баранна.
Ыксаан эрэллэр,
1790 Чэ барыах! — диэтэ.
Манньык суон тойуктаах
Дьахтар киһи турарын
Өрө көрө түспүтэ —
Илэ бэйэтин балта
Халлаан тангара

-
- Хангырыр хаанын хааннаммыт,
Сир ийэ
Мичильдийэр симэбин симэммит,
Кыһар былыт
- 1800 Кычымын кычимнаммыт,
Сүүрэр былыт
Сөрүөтүн сөрүөлэммит,
Дырбии былыт
Дыримин ташпыт,
Киэнг халлаан мөнгөнэ
Ынгырын ынгырдаммыт,
Күн күлүгэ буолбут тэһиинин
✓ Тоҕоносор иилинэн турар эбит.
Ону көрөн
- 1810 Биһи киһибит
Ойон турда.
«Кырдык даҕаны
Абааһы уолун
Үрүт күүһүн өһүлэн,
Алын тирэбин альдыатан баран,
Тоҕо даҕаны
Бысталы олордомуй», — диэн
Хаанын-сиинин
Окко-маска сотунна да,
- 1820 «Дьэ барыах», — диэн
Атын мииньнэ барда.
Дьахтар иһэнэттэн үктэннэ,
Эниэттэн көппүт
Хартыйах улар курдук
Халлаан мөнгөнэ ынгырыгар
Олоро түстэ.
Ол кэнниттэн
Алантай Боотур
Ат самытыгар
- 1830 Олоро түстэ.
Дьахтар аты арбаа диэки
Салайа тардан баран
Табылйарга дылы гыммыта да,
Киһи кулбаабын тыаһа
Өрө иһиирэ испитэ,
Үс түүн хараната
Түмүллэн түһэн хаалла.

-
- Өр үлүгэр айаннаабытын билбэт,
Өгөр үлүгэр айаннаабытын билбэт.
- 1840 Биирдэ өйдүөн көрбүтэ —
Хааннаах хара энэ тэриитэ хайгылаах
Хара суорба ааттык устун
Аллара адьарай аймаҕын
Аныардаах ааттыгын
Таннары батыһан
Түһэн эрэр эбит.
Онтон өйдүөн көрбүтэ —
Кэлтэгэй ыйдаах,
Кэлтэгэй күннээх
- 1850 Кэрис бараан дойдуну
Таннары сыыйан
Түһэн эрэр эбиттэр.
Ону өйдүөн көөтө —
Адьярай кыһын атамаанын,
Көстүбэт кыһын сүрдээбин
Ыга кууһан иһэр эбит.
Көлөтүн өйдүөн көрбүтэ —
Адаҕатын кэппит,
Арбаҕаһын бүрүммүт
- 1860 Арсыын тиистээх
Арсан Дуолай атамаана,
Аата
Төгүрүк тэллэх,
Түптэ кутурук,
Төлөн издэс,
Сарыы тангалай,
Ньяалбаан туһахта
Куо-чэмчэли
Күөх сөлүөнъэй
- 1870 Кыыс Кыскыйдаан диэн
Дьахтар талыһытын
Кууһан иһэр эбит.
Кыыс Кыскыйдаан обургу
Көй киинигэр
Көмүс уйатыгар
Тийэн кэлтэ.
Тиити төргүү мутугунан
Тимир күнкүйэ дьыэбэ
Тийэ биэрэн кэллэ да,

-
- 1880 Кийини көхсүттэн
Тутан баран
Дьиз иһигэр
Умсары аньньан кэбистэ.
Кэнниттэн көтөн түстэ да,
Дьиз хангас өттүгэр
Ойон тийдэ,
Онно ыһытатта,
Манна хаһытатта.
«Миигин хойут сизэр» диэбит.
- 1890 Кийи сангата элбээтэ.
Онтон
Тимир Тинсилики оҕоньбор
Үөһээ быһаһаһын,
Хобордой удажан
Алын быһаһаһын
Ойутан аҕалла,
Быһыта тыгтан,
Хайыта тардан,
Үс курдуулаах
- 1900 Чой бабырах күөскэ
Хаалаан кэбистэ,
Онно-манна
Уу көрдүөн сүүрэкэлээтэ,
Сүрэҕэ суох
Уу баспатах,
Ууну булбата.
Хааттарыа дуо?
Күлүк өттүгэр сөрүөн
Олоро түстэ,
- 1910 Ииктээн сырылатта.
Ол гынан баран
Өлөкү-сөлөкү
Уотугар аҕалан
Олордо бырахта,
Аарыктаах үөт-түрэби
Сулбу тардан ылла,
Туох да бокуойа суох
Күөһү өрө көтүтэн
Үөһээ өттө
- 1920 Боролуйа буһа илигинэ
Ойутан таһаарда,

-
- Тойон эригэр,
Мааньлаах хоноһотугар
Аһатар киэп киирдэ.
Соботох атахтаах
Суодал хара
Остуолугар аҗалан
Мииннэри-оттору
Ингнэри тутан
- 1930 Сүөкээн кэбистэ:
«Дэ добочукаам!
Айан киһитэ
Ааспытын буолуо
Аһы тардый!» — диэтэбэ.
Биһи киһибит
Түөт суола мунурданна,
Киэн далай санаата татыарыйда.
Ол да буоллар
Кини иннигэр
- 1940 Тардыллыбыт аһы
Аһабыта буолар да,
Остуол анныгар
Түһэрэн кэбистэ.
Киһи аһаан бүтэрин сабана
Кыыс Кыскыйдаан обургу
Онтон-мантан
Чэн ылан кээспит
Кэрэх тэриитэ тэллэби,
Сут тэриитэ суорбаны,
- 1950 Бырыпааһай тэриитэ быһыы,
Сымара таас сыттыгы
Аҗалан орон онордо.
Ол кэнииттэн
Үрүт таһаһын
Хасты тарта,
Аһын таһаһын
Ньылбы тарта,
Тиэрэ түстэ.
Ымдаан экин
- 1960 Ырыатын ыллаата,
Туман дьайын
Тойугун туойда,
Ыты быһыта

-
- Тэбиэлээбит курдук
Ыра сытйан
Ырыалаах сыттаба:
— Ихэллэммин-чуохалламмын,
Иһиэликпин-таһыалыкпын,
Дуй баҕас оҕолоор!
1970 Ала кэрэ аттардаах
Алантайдыыр Баатыр!
Добордоотор добочукам,
Мин диэтэх дьахтар
Этэр тылым эгэлгэтин
Истэ баҕас сэргэбэлээ!
Мин диэтэх, киһи дуу,
Тэннээх добор көрдүөммүн
Сэттэ Сибиир улабатынан
Тэлэгэччийэ сырыттым,
1980 Тэннээх добору булбатабым.
Оллуура усталаах туоратыгар
Эйиэхэ тийэр эр киһини
Булан ахан көрбөтөбүм.
Добордоотор добочуок!
Сириэн суоҕа —
Сэттэ тутум
Дэгиэ хара тынгырахтаах
Бийин уһун
Бэрдэ буолабын.
1990 Хомойуон суоҕа —
Тоҕус тутум
Чугу хара тумустаах
Туйгуна буолабын.
Кыра собус
Кылар да буолларбын
Кырабы үтүөтэ
Кынааччы бэрдэ буолабын.
Алчаллаахтаан тураммын
Асчыт атамаана буоллабым;
2000 Астаахтаабыт аһым
Аһыах иннинэ
Аргыйталаан хаалара.
Сүөдэллээхтээн тураммын
Сүөһүнү көрөрбүнэн
Сүрдээх киһи буолаахтыбын,

-
- Сүөһүлээбит сүөһүкэм
Сүүрбэччэлиир хоммокко
Сүлүһүнээй өлүү буолан
Сүһүрээхтээн өлөрө.
- 2010 Иэбэллээхтээн олорон
Иистэньньэн бэрдинэбин.
Тигээхтээбит иистэрим
Иккилээхэй хоммокко
Илиилэрим анныттан
Ильдьирийээхтээн түһэрэ.
Добордоотор добочуок!
Холум этиттэн
Хорвольдун тимэх саба
Хонуну булуон суоҕа,
- 2020 Буутум этиттэн
Буолускай тимэх саба
Буруйу булуон суоҕа.
Сэттэ сэлээр
Мэнэриктэй эмээхситтэр
Систэрин унуохтара
Илин-кэлин кэбиһэрдээх
Кыльдьыһылаахпын курдуктай.
Тобусчай өлөр өлүү
Ньүкэн ойууттарын
- 2030 Чохолойун унуохтара
Самы дьапталба
Кылыргыыр кыбака
Симэхтээх, аҕай, дьахтарбын.
Добордоотор добочуок!
Симэбинэн-танҕаһынан
Сирдэриэм суоҕа.
Биһи диэтэх дьон
Холбоспуспут гиэннэ
Абыс алаа кыыс,
- 2040 Тобус тараҕай уол
Орбосто субулуохтара,
Иһиллэммин-таһылламмын! — диэн,
Сангалаах-ингэлээх сытта.
Биһи киһибит
Ону истэн баран
Эмээхсинин иннигэр кэлэн,
Оронго олоро түһэн баран,

-
- Этэрбэһин быатын сүөрэ олорон,
Көбөҕөлөөх уонун көтөҕөн,
2050 Албан уонун аһан
Субан-дьайаан тойуктаах,
Үтүө ат харабын курдук
Өргөстөөбүнэн өрө көрөн олорон,
Үнүү батас курдук
Үөгүлүү-хаһыгы олорто:
— Дьэ-буо, дьэ-буо, дьэ-буо!
Күммүн таһаарар күөрэгэйим,
Тангарабын сырдатар далбарайым,
Оттоох оронно сытар
2060 Оноруулаах ойобум,
Мин этэр тылым эгэлгэтин
Сэтгэлээх тэргэн ньэмиэтэ буолбут
Тэлэгэркээн кулджааххынан истэн,
Этгээх-хаангар инэр!
Мин, бар дьон майгытын,
Үтүө дьон кэскилин кэпсиэм этэ,
Былыр, арбаһыттан тэһииннээх
Айыы-тайбыыр аймабар
Бастаан уол-кыыс
2070 Ойох-эр буолсалларыгар
Боруобалаһаллара үһү.
Күтүөт оҕо дьахтары
Кэтэбин аһыттан илиитигэр
Үстэ эрийэ баттаан олорон,
Үс талабы төбөгүн өрөн баран,
Дьахтары таһыа оонһуур үһү.
Онно эр киһи таһырын
Тулуйбут дьахтар
Таптыырын тулуйар үһү.
2080 Онон эн биһи
Бар дьон майгытын
Хайтах бырабыахпытый?
Ол курдук боруобалаһах!
Ама билигиттэн
Үтүө тылбын өлөрдөнүй,
Харыан тылбын хаалларданһый,
Чэ эрэ, биллэрэ тардый! — диэбитигэр
Дьахтар, кини бэйэлээх
Дьон кэскилиттэн

-
- 2090 Туох туоруох киһи буолуой?
«Чэ доҕор!
Бар дьон майгытын,
Үтүө дьон кэскилин
Тоҕо биһи кэһиэхпитий?!
Төрөтөр оҕо уйата хойутуоҕа,
Иитэр сүөһү күрүөгэ тохтуоҕа,
Тутта тардый!» — диэтэҕэ.
Онтон Алантай Боотур
Үс талабы киллэрэн
- 2100 Төбөтүн өрөн кэбистэ.
Дьахтары кэтэбин аһыттан
Үстэ илиитигэр эрийэ баттаата,
Уол киһи уостаах-тииһэ
Орбольдьуйан* көстөр
Уһуордаах уктаах
Уйгу-гуйгу
Уһун-саба батаһын
Сулбу тардан ылла да,
Торҕо биитинэн
- 2110 Дьахтары таһыйда.
Дьахтар тулуйбата быһыылаах
Ыты-сонгу,
Ыһыты-хаһыты сытта,
Өлөр санатын санарда,
Үллэр үөһүн таттарда.
Ыты быһыта тэппит курдук
Ыһыты-ыты сыппыта:
— Иһиллэй-таһыллай!
Абытайбын, халахайбын,
- 2120 Айыккайбын, альдьархайбын!
Тутум түөкэй,
Харыс албын!
Бу аллаах
Ситэн туран сиэтэххин,
Аанай-туонай абатын,
Көрөллөр-көрбөттөр
Нойоон киһиз!
Билигин өрөгөйүн
Үрдээбитин иһин
- 2130 Мин абыһуон ааһар албаһым,
Куотар кубулҕатым

-
- Эйиэхэ ситгэриэ суоҕа,
Кутум-сүрүм
Айыллыбыт аҕабар,
Иитиллибит ийэбэр,
Собуруу умайа турар
Уот Кудулу байбал
Уордаах иччитэ буолбут
Уот Умсуурдаан
- 2140 Удаҕан ийэбэр,
Тимир Ньирилики
Ойуун аҕабар киирэммин,
Аны биирдэ үөскээн,
Төрүөн албөт үөстээх
Кыыс оҕо буолан тахсыам.
Дьэ онуоха дылы
Быдан дьылларга бырастыы!
Эн уол оҕон
Чаачар сааннан ооньнуурун саҕана
- 2150 Хангас оһобун төрдүнэн күөрэйэн
Күлэ-күлэ күлгүн булкуйуом.
Дьэ бырастыы!
Кыыс Кыскыйдаан Куону
Чиккэйэн турар сийин үөһүн
Быһа охсон
Буор этин-хаанын
Ол дойдуга
Ыт-кус ыһыаҕа онгорон
Ыһан-тоҕон кэбистэ.
- 2160 Ол гынан баран:
«Истэр сурахпар суостуганнаах,
Көрөр дьүһүммэр ынырыктаах
Уол оҕо, эр киһи буоллум.
Адьарай аймаҕын
Аҕыйатарга айыллыбыт,
Көстүбэт улуунун
Көбүрэтэргэ үөскээбит (эбиппин)» — дии.
Санаан баран,
Өһүөннээбинэн өһөгөйдөөбүт,
- 2170 Саастаабынан дьаныыйбыт
Киһи быһыытынан
Сис тутунна,
Хара энэ тэриитэ хайгылаах

-
- Хара суорба ааттык устун
Үөһэ өрө хааман тахса турда.
Бу баран
Орто дойду урсунугар
Ойон табыста да,
Тахсыбыт аартыгын
2180 Эмэх маһынан
Угус* онгорон:
«Аллараа дойду
Адаардаах аартыгын
Бүөлээтэбим буоллун.
Кэнэбэһин кэнэбэс,
Хойутун хойут
Бу суолунан
Көстүбэт биис уустара
Орто дойдуга
2190 Өрө дабайбат
Буоллуннар», — диэн биэрэн,
Тахсыбыт суолугар
Таннары хайыһыннаран,
Үүрэн кэбистэ.
Эмэх мас үгүс
Адаардаах ааттыгы
Бүөлүү туран хаалбыта.
Онтон киһи,
Иэримэ дьизэм,
2200 Аал уотум,
Аан дойдум
Манан баар буолуо диэн,
Айанныы турбута.
Кыһынгыны кырыатынан билэн,
Сайынгыны самырынан көссөн,
Сааскыны хаксаатынан түбэһэн,
Күһүнгүнү өһүөнүнэн көссөн,
Сатыы өр үлүгэр хонукка айаннаан,
Эт бэйэтэ эмэхсийэн,
2210 Сьа бэйэтэ сыманыан,
Көй киинигэр,
Көмүс ньээкэ уйатыгар,
Аан дойдутугар тийэн кэллэ.
Алааһын арбаа сабатыгар
Көтөн түһэн көрбүтэ —

-
- Туох да тойук дорѳоон биллибэт.
Тыас-уус биллибэт.
Били кэлбит дьон
Барбыттар быһыыта.
- 2220 Кини толоонун туораан,
Алааһын ааһан
Көй киинигэр
Көмүс уйатыгар
Тийэн кэллэ.
Күтүөгэ, дьоно
Былыргы үйэбэ
Баран хаалбыттар.
Дьигиһийбит ат
Тиритэ сизлэн тийэр
- 2230 Дьэллик маҕан тиэргэнин
Ааһа хааман,
Көлөһүннээх ат
Көбө-саба сизлэн тийэр
Күндүл көмүс күүлэтин
Ааһа хааман тийэн,
Абыс кыыс дьахтар
Албаһынан аһар
Алтан дьаакыр халҕанын
Арыһа баттаата да,
- 2240 Иһирдьэ көтөн түһэн,
Оронугар тийэн,
Сэбин-сэбиргэлин,
Танһаһын-сабын
Сааһылыы ыйааттаата,*
Ыраахтан ыран-сылыан
Кэлбит киһи быһыытынан
Үс туоналаах
Көлүйэ күөл
Көһүччү тонмутун курдук
- 2250 Күндүл көмүс остуолугар
Уһугар тийэн олоро түстэ.
Ол кэнииттэн
Ханас диэки
Көндөй көмүс
Чулаан иһиттэн
Бэйэтин балта
Бэс тумула

-
- Быстыбытын курдук
Мэбин сизэрэ аттаах
2260 Бэйбэнгсэ Куо
 Үөмэр-чүөмэр үктэнэн,
 Өгүрүк-төгүрүк көрөн,
 Туомун ажай долгуйан,
 Аатын ажай алтахтаан
 Тахсан кэлэн,
 «Сыры киһитэ сылайбыта буолуо,
 Аян киһитэ ааспыта буолуо» диэн,
 Кэрэ сылгы
 Кэдэльдийэр халыг хаһатын,
2270 Сонобос ат
 Чонольдуйар суон саалын
 Ыдырыччы буһаран баран,
 Мас кытахха уган
 Көтөбөн ажалан
 Тойон убайын иннигэр
 Туора тардан биэрдэ.
 Ону буоллабына
 Ааспыт-харгыйбыт киһи быһытынан
 Сыты-кылыс быһабын
2280 Сулбу тардан ылла да,
 Хайыта бысталаан
 Халыг хаһаннан
 Хаччы кэбиһэн,
 Суон саалынан
 Тонобос кэбиһэн,
 Көмүрүө унуобунан
 Тиһин чингэтэн,
 Саба унуобунан
 Айабын сайбаан,
2290 Саамал* кымыһынан
 Санаатын тарбатан,
 Хойуутугар бөтөн,
 Убаһаһыгар чачайан
 Аһы-сии,
 Ата-бөтө олордобо.
 Бу олорон өйдүөн көрбүтэ —
 Туора оронго
 Хаһыырдар сангата иһиллибэтэх,
 Хайдар суола көстүбэтэх,

-
- 2300 Абааһыттан да атын,
Айыыттан да ураты
Киһи кэлэн олорор эбит.
Мань көрөн
Сохуйбут киһи курдук
Өрө көрө түстэ.
Ол көрбүтэ —
Эриэн таба
Илин тыһа үтүлүктээх,
Кэлин тыһа этэрбэстээх,
2310 Быһык тэриитэ сабыньһахтаах,
Дьаассын* баттаҕа бэргэхэлээх,
Иннинэн-кэннинэн истээх,
Уу кыһын курдук
Былчайа сытыйбыт харахтаах
Уонча саастаах
Уол оҕо
Кэлэн олорор эбит.
Били уол
Уна орону
2320 Кэрийбитинэн кэлэн,
Үс туналаах
Көлүйэ күөл
Көһүччү тонмутун курдук
Күндүл көмүс остуолтан
Тардыһан турда.
Бу туран
Аска инсэрбит киһи быһыытынан
Кыттыһар санныттан кыттаран,
Холбоҕой санныттан хоһоонноон,
2330 Өргөстөөбүнэн өрө көрөн туран,
Этэр тылын эгэлгэтэ манньк эбит:
— Улаата, алаатыгар!
Орто дойду
Онгоруулаах оҕото,
Аан дойду
Алгыстаах ыччата
Ала кэрэ аттаах да
Алантай Боотур, обургу,
Тус бэйэбэр,
2340 Дьоллоох ыгыскар
Дорообото тута туруй!

-
- Сангарар сангам сабыдыалын
Таайа баҗас дьарыгылыы
Олороохтоо, тойон убаай!
Толоохургуу истимэ,
Тойон убакаам!
Мин эрэйдээх дуу, доҗоор,
Сон кэтиэхтэн
Сору көрбүт,
2350 Этэрдэс кэтиэхтэн
Эрэйгэ анаммыт эрэйдээхпин.
Ол курдук
Хайа дойдуга айыллыбыт,
Туох дойдуга үөскээбит
Кинигиний диэтэргин, —
Айыллыбыт аан дойдум,
Үөскээбит үтүө сирим
Мантан тус хоту диэки
Тордохтоох туос дьяаны дьулайыгар,
2360 Ардахтаах таас дьяаны арҗаныгар
Дойдулаах этим дуу.
Онно Балыксыт Баканайдаан оҗоньньор
Аҗалаах этим,
Күөччүт Көдөлөйдөөн эмээхсин
Ийэлээх этим.
Атым иччитэ
Ап Норохойдоон диэн
Албан ааттаах
Дьоһун сурахтаах.
2370 Аҗам барахсан
Күндэ күөлтэн күннэнэн,
Тыымпы* күөлтэн тыннанан
Саллайар сааспыт тухары олорбуһпут.
Аҗам сэтгэ тэрээк илимнээх этэ,
Ийэм эрэйдээх тобус туулаах этэ.
Ол олордохпутуна,
Киэн халлаан
Киэбэ-киэлитэ альдыаммыта,
Ый отут хонуга туолуон тухары
2380 Халлаан хаанынан хатайдаабыт курдук,
Сир-ийэ сиһигинэн бутуйбут курдук
Аҗыс хараҗалаах
Аан халарык аргыстанна,

-
- Добун халарык добордонно,
Байбал ийэ баал ооньньоото,
Муора ийэ мотуок ооньньоото,
Ол курдук
Альдэрхайдаах
Аан халарык аргыстанан
2390 Түһэн кэбиспитэ.
Онуоха биһи эрэйдээхтэр
Тугу да булан аһаамына
Харгыйан өлөөрү гынан,
Аһам эрэйдээх
Сэлиик ата —
Тигии бааттаах* этэ.
Онтукатын мииньньэн баран,
Муораһа сэттэ тэрээк
Илимин көрө киирэн иһэн,
2400 Муора мотуок ооньньообутугар
Баата үстэ түннэри эргийэн
Аһам эрэйдээх муораһа түһэн
Өлөн хаалбыта.
Онтон ийэм эрэйдээх
Дьоруо ата —
Туос тыылаах этэ,
Онтукатын мииньньэн баран,
Тобус туугун
Көрө киирэн иһэн,
2410 Байбал баал ооньньуругар түбэһэн,
Туос тыыта
Үстэ түөрэ мөбөн,
Төбөгүнэн ууга түһэн
Өлөн хаалта.
Онтон мин эрэйдээх
Хара тыаһа
Уларга туһахтыыр этим да,
Онтукайбын көрөөрү
Тыаһа тахсан
2420 Атах балай хаамтым да,
Туһахпын булан көрбөккө
Мунан хааллым.
Мунан мээнэ хааман,
Ардахтаах таас дьяаны хотуну
Аһа хааман,

-
- Торолхтоох туос дьяангыны
Туоруу хаамаммын,
Эн диэтэх киһи
Олорор ордуугун,
2430 Изримэ дьыэбин
Субу булан
Киирэн олоробун.
Дьэ добоор!
Тойонноотор тойоком,
Убайдаатар убакаам
Үрүн тыммын өрүһүй,
Хара тыммын харыһый!
Миигин
Аһыырым-таннарым иннигэр
2440 Кэргэн добор гынан,
Уот отуннара
Олоччох оҕо онгостуоххун
Төһө-хачча буолуобай?
Диэтэбэ уол эрэйдээх
Остуолтан тардыһан туран.
Онуоха биһи киһибит
Бу уолу көрөн аһынна,
Истэ бэкиһээтэ.
«Мин диэтэх киһи
2450 Уоттаах, оһоллоох охсуһуубар
Киэн халлаан
Киэбэ киэлитэ алдьанытыгар түбэһэн,
Сир дойду улабаларыгар
Арааһынай да альдьархай
Тахсыбыт эбит» дии санаата.
Ол гынан баран
Уолун диэки көрө түстэ,
Аһыммыт киһи быһыытынан:
— Кэргэнэ-доборо суох
2460 Соботобун да олорор
Алыс куһағана-куруга бэт,
Онон дьэ нохоо,
Итиннэ олоро түс да,
Бу хаана суох
Сымнаҕас сыаттан,
Арангас арыттан
Аһаабытынан бар.

-
- Ол аһаан барангын
Мин күп үшпүн
2470 Күдэн баайбын көрөөр!
Мин бэккэ диэн
Ыран сылайан
Кэлэн олоробун,
Онон утуйдум, — диэтэ да,
Биһи киһибит
Ойон туран
Кытылыыр сылгы
Кыныһахтыы түһэ сытарын курдук
Кырындыал маһан сыһаһатыгар,
2480 Ойуулаах-уһуордаах оронугар
Дьэрэкээннээх тэллэбин тэлгээтэ,
Дуоматтаах суорһанын сабынна,
Үрүт таһаһын ньылбы туттан,
Алын таһаһын хастыы туттан
Утуйан бардаҕа.
Төһө да утуйбутун билбэтэ,
Биирдэ уутуттан уһуктан кэллэ да,
(Халлаан сырдыы илик быһыыта,
Ол да буоллар
2490 Утуйуох санаата кэлбэтэ)
«Хайтах эрдэ уһуктубум
Эбитэй?» — дии санаан баран,
Уолун уһугуннаран
Ыһытаата да,
Уола уһуктубата быһыыта.
«Ок-сиз! Ол утуйдаҕа баҕас
Тугун ыарахана буолла», — диэн баран,
Бэйэтэ ойон турда,
Уотун оттон кэбистэ.
2500 «Уол ханна сыһпытай?» — диэн
Ол бу орону көрдө,
Уол ханна да суох эбит.
Муокаһыргыы санаата,
«Аны кыһы муокастыаҕа» диэн
Кыыс сыгар,
Урустаал таас чуулаан аанын
Арыһа баттаата да,
Иһирдьэ көтөн түстэ —
Балтын ороно кураанах эбит.

-
- 2510 Кини сытар оронун үрдэ
Үс мас үрэллэн хаалбыт.
Ону көрөн баран
Сонуйа биэрдэ,
Кэдиргитэ кэтэбинэн киирдэ,
Киил мас курдук
Кэдирги татгарда,
Чуор мас курдук
Чоноччу татгарда,
Хатан мас курдук
- 2520 Ханаччы татгарда,
Уохтаах санаата
Уолугунан киирдэ,
Күүстээх санаата
Көбөгөйүнэн түстэ,
Кыыһыра биэрдэ,
Кыыс-хаас хабырынна,
Кыычыр-хаачыр тэбиннэ,
Кыыла турда,
Кыламана тэпшэйдэ,
- 2530 Ангаар уоттаах харабын
Киэнг халлаан диэки
Өрө көрөн таһаарда,
Ангаар уоттаах харабын
Сир ийэ диэки
Таннары көрөн түһэрдэ,
Икки харабын уота
Былыргы киһи
Чакыыр хататын курдук
Таннары сардырбаата,
- 2540 Икки чанчыгыттан
Күөх сизэрэ уотун курдук
Уоттар өрүтэ умайан тахсан
Икки чанчыгын аһын
Бэскитин сиэри гыммытын
Икки илиитинэн
Сабыта тарыйан кэбистэ.
Кэлиэх-барыах сир көстүбэтэ,
Хабараан үлүгэрдик хаһытаата,
Үс саһаан үөһэ ойдо,
- 2550 Бизс саһаан туора ойдо,
Дьиз аанын булан тахсыбата,

-
- Дьинэ ангаар эркинин
Тобо көтөн
Таһырдыа табыста.
Бу тахсан көрбүтэ —
Үс түүн харангата холбонон
Түһэн кээспит.
Биһи киһибит
Хаһыгы-хаһыгы
- 2560 Мээнэ сүүрдэ,
«Хатыай, ханна бааргыный?
Нохоо, ханна бааргыный?» — диэн,
Быс былахай
Хабыс-харанга оттоугар
Мээнэ сүүрэн
Баай-хара тыаны баччалаата,
Кур-хара тыаны кумалаата,
Өр-өтөр сылдыбытын өйдүөбэтэ.
Биирдэ өйдөнөн кэлбитэ —
- 2570 Халлаан сырдаан
Күн тахсан кэллэ.
Онтон өйдөөн тохтуу биэрдэ,
Киэн далай санаата татыарыйда,
Өргөс кылаан санаата мугурданна.
Маабы бэйэлээх балтын*
Хантан кэлэн
Уоран-талаан бааттарын билбэт.
«Маҕайкаан аллаахтар,
Ааһар былыт албастаахтара,
- 2580 Куотар былыт кубулуҕаттаахтара!
Бу аллаах
Ааһа көрөн атабаастаахтарын,
Чиэрэс көрөн сэниэтэхтэрин
Аанай-туонай абатын!
Хантан кэлэн
Хайа харбаан,
Туохтан кэлэн
Туура тутан бааттарын
Хантан истиэмий?» — диэн
- 2590 Мунаахсыйан, мунгурданан
Олоро түстэ.
Бу олоодобуна
Күн оботун көлөтө,

-
- Айыы оѳотун ата
Уон былас
Унаар солко
Кутуруга субуруйбут,
Сэттэ былас
Тэлии көмүс сиэлин
2600 Ньэлэччи бырахпыт,
Үс былас
Күүрү көмүс көбүлүн
Өрө охсон кээспит.
Түөт, хаардаах бугул саҕа
Чүөрэм көмүс туйаҕа
Түһэрин дьүүгүтэ биллибэт,
Тайбыырын дьаабыта көстүбэт,
Бу өрө сүүрэн тийиэн кэллэ,
Тойон иччитин иннигэр
2610 Харыс ғына түстэ.
Көлүйэ күөл саҕаны
Күрүлэччи ииктээтэ,
Атыыр бугул саҕаны
Баһыгыраччы саахтаата,
Кунньулу маҕан кулбаабын
Умсары тутунна,
Киһилии кэпсиэтэ,
Сахалыы сангарда,
Ураанхайдыы онолуйда,
2620 Этэр тылын эгэлгэтэ
Маннык эбит:
—Аньһаһабын, тыбыырыкпын, табыырыкпын!
Тор тэһииммин тутар,
Торѳо уодьугаммын тардар
Тойон иччикэйим барахсан!
Эн тугу билиэххиний?
Мин диэтэх киһи
Истэр кулбаах сэргэнэ,
Көрөр харах кыраҕыта —
2630 Мин истибитим
Эн балтыгын.
Мантан тус-хоту
Тордохтоох туос дьааны
Дьулайыгар дойдулаах,
Ардахтаах таас дьааны

-
- Арбаһыгар олохтоох
Үс дуй бии
Үөскээн-төрүүн олорор.
Бу дьон түүрдүүн
2640 Куотар кубулдаттаах,
Абыһуон ааһар албастаахтар.
Улахан уол аата —
Көмүс хайыһардаах
Күн Эрэли диэн,
Орто уол аата
Хорвольдьун хайыһардаах
Куофальдьын диэн,
Аччыгый уол аата
Ньалбаан хайыһардаах
2650 Ньалгыаскайдаан Баатыр диэн
Алыс аатырбыт дьоннор.
Онтон улахан уол
Көмүс хайыһардаах
Күн Эрэли бухатыыр
Кэлэн, кубулуна сыльдьян
Балтыгын ылан барда:
Хайтах гынан ситэбин?
Дьолуон билиэбэ, — диэтэбэ.
Ону истээт,
2660 «Иһиттиэм-истибэтиэм», — диэх курдук
Ойон туран атын
Күн күлүгэ көнтөһүттэн тутан,
Үс уостаах уолан-мабан сэргэтигэр
Илин атаба сиргэ тийэр-тийбэт гына,
Тобус төгүл
Туомтуу тардан
Баайан кэбистэ.
Кыһар былыт
Кычымын кычымнаата,
2670 Сүүрэр былыт
Сөрүүтүн сөрүүлээтэ,
Дьирбии былыт
Дьиримин дьиримнээтэ,
Кинкиниир киэн халлаан мөгүнэ
Ынгырын ынгырдаата,
Күн күлүгэ
Тэһиинин тэһииннээтэ,

-
- Икки сары эрэмэдэйн
Ынгырдан кэбистэ.
- 2680 Толоонугар сулбу сүүрэн киирэн,
Хаан дьаралык атыырыттан
Абыс ахта байтаһын биэни
Араара баттаан таһааран,
Хаамтара сылдьан,
Халын хаһаларын
Хайыта бысталаан ылла,
Суон саалларын
Тоһута бысталаан ылла,
Хардары-таары харбаата,
- 2690 Куду-хады кууста,
Эрэмэдэйигэр
Тиник биэрбэт гына
Симэн кэбистэ.
Омук ааттаахтарыгар,
Туора улуус уйгуттарыгар
Нөрүөн көссөргө,
Аат-соло былдыһарга,
Үрүн тыын өрүһүгэр,
Хаарыан тыын харыһыгар
- 2700 Туттар сэп
Уһуктаабын хомоһойо,
Биилээбин сыгыгыта
Буолаарай диэн,
Ампаарыттан киирэн,
Хамыйа харбаан таһааран,
Ат ситэ хотойорунан
Ынгырдан кэбистэ.
Сүтүгүн була
Барар санаата
Киирбитин гиэннэ
- 2710 Ким тохтоһуй,
Туохтан толлоһбай?
Куйааска буспат,
Итиигэ хотторбот,
Тымныыга ыларбат
Таһаһым буолаарай диэн,
Киистэн киргиллээбин,
Бөрөттөн бөртөлөөбүн,
Саһылтан талытын,

-
- 2720 Сарыыттан тыйыһын,
Эһэттэн эриэккэһин
Булан таннан баран,
Атын тэһиинин
Сүөрэ тардан ылла,
Эбэнэ-тэбэнэ иһэнэттэн үктэннэ,
Куртуйах улар курдук
Хаһытаабытынан
Халлаан мөгүөнэ ынгырыгар
Хап-гына олоро түстэ,
2730 Долоҕодоһун тиит
Быһаһаһын саға
Тор тэһиинин
Тус хоту диэки
Тэгиличчи тардан кэбистэ,
Ойборуун-тойборуун
Айыы-тайбыыр кымньыынан
Үөгүлүү түстэ,
Өттүккэ биэрдэ,
Салыыр эти сайа дайбаата,
2740 Күөс эти көнү оҕуста.
Ат ыраас буортан ыстанна,
Чэгиэн буортан тэбиннэ.
Аан дойдутун
Атыйахтаах уу курдук
Дьалкыта тэбиннэ,
Ийэ киэли сирин
Иһиттээх уу курдук
Иһнэльдиччи тэбиннэрэн кэбистэ.
Тукулаан үрэһин баһын
2750 Туораан барда,
Аабылаан үрэһин баһын
Ааһан барда.
Кыһыны кырыатынан биллэ,
Сайыны самырынан көрүстэ,
Күһүнү үксүөнүнэн билистэ,
Ол курдук айаннаан,
Күтүр дойдуну
Күөнүнэн күссэн,
Алыс ыраах дойдуну
2760 Атабынан тэлэн айаннаата,
Аан дойду баранан

-
- От-ойуур буолан
Охсуллан барда.
Кулугур курун устун,
Талыгыр таас чагда устун
Уурдаран, обустаран
Айаннаан истэ.
Бу истэбинэ
Туос дьаангы дьулайыгар
2770 Үс сарыы ураһа
Килбэчийэн көһүннэ.
Өр өтөр гыммата,
Өрө сүүрдэн тийдэ.
Атын тэһинин, көнтөһүн
Мооньһугар эрийэн баран
«Наада буолар күммэр
Баар буолаар!» — диэн баран
Самыыга охсон
Кыппаска* кыйдаата,
2780 Субанна туойда.
Ат кутуруга
Илин диэки эмискэ
Мэлис буолан хаалла.
Ол кэнниттэн
Абыс кырыылаах
Үс хос үрүн көмүс куйабын
Кэтэн кэбистэ.
Кырааскалаах уптаах*
Кырыктаах үнүүтүн
2790 Таннары тайахтанна,
Уһуордаах уптаах,
Уһун сааба батаһын
Санныгар сүктэ,
Сүүс сүүрбэ бизс бууттаах
Тимир мэрэлиир мээчигин
Өтгүгэр маанна.
Атыыр обус
Алтабын алтахтаан,
Хат дьахтар
2800 Хаамыытын хааман
Ураһа диэки барда.
Сарыы ураһа иһигэр
Батыйаны буруустуур тыас

Олус сүрдээх эбит.
Онтон толлон турбата,
Бастын ураһа аһаарын
Батыйаннан быһа охсон
Ыраах элитэн кэбистэ.
Ол гынан баран

2810 Кыттыһар санныттан кытаран,
Холбоҕой санныттан хоһоонноон,
Көбөҕөйө көбүөхтээн,
Хоммут уоһун хоннорон,
Өрүөбүт уоһун өһүлэн
Үтүө ат хараһын курдук
Өргөстөөбүнэн өрө көрө туран,
Үөгүлүү-хаһытыы турар
Өһөгөйдөөх өһүн хоһооно
Манньык эбит:

2820 — Дьэ-буо, дьэ-буо, дьэ-буо!

Хара быаны курдаммыт,
Хара санааны санаммыт,
Хааннаах быһабы туппут
Хара түөкүн!
Түүннү сырыы —
Түүлээх уллунах,
Түркүннээх түөкүн,
Адьарайтан аһаардаах,
Көстүбэттэн төрүттээх,

2830 Көмүс хайыһардаах
Күн Эрэли бухатыыр
Тус бэйэбэр
Дьоллоох ытыскар*
Дорообото тут!
Магайхаан аллаах,
Аһа көрөн атаҕастаабыккын,
Чиэрэс көрөн сэниэбиккин
Көрөллөр, көрбөттөр?!
Халын айыын

2840 Хаардаах бугул саҕа
Хараххар тийэ мустубутун
Хантаардыам,
Суон буруйун
Буордаах бугул саҕа
Муннугар тийэ мустубутун

-
- Муунталыырга тийээн кэлим.
Ийэ уустаан иннэриэм,
Аба уустаан аймыам,
Күлэ-күлэ
- 2850 Күлгүтүн көтүтүөм,
Оонньуу-оонньуу
Уоккутун умуруоруом,
Аан дойдугутун
Көхсүн дьөлө үктүөммүн,
Өлөр өлүү уутун
Өрө дэбилитэн таһааран
Таннары сайгыам.
Өлөр аскытын аһаан,
Өлүнһүк танаскытын таннын!
- 2860 Сэп барда, сэрэнин!
Үнүү барда, өйдөнүн! — диэн баран,
Ураһаны үс гына быһа охсон,
Ыһан кэбистэ.
Ураһа иһиттэн
Үс сыгыһыһа батыһалаах
Үс тэһил, тэн
Тонус уолаттара
Сыссан таһыстылар.
Эрдэттэн этиһииттэ бараммыт
- 2870 Киһи быһыытынан
Үнүү-батас үөһээ
Түһэрбитинэн бардылар.
Аан дойду
Аналлаах ыччата
Алантай Боотур
«Ийэм-аһам урууга обуһа» — диэн
Иэс күүтэн турбата.
Хардары-таары дайһаһан
Куду-хады охсуһан бардылар.
- 2880 Бу дьон
Орто дойду
Оһолоох охсуһуутун олохтообуттар,
Аан дайды
Алдьархайдаах адьырба дайһаһыһын
Арыһыттар.
Кырыктаах үнүү
Кылбачыһан киридэ,

-
- Саабылаан батас
Дьардырбаан барда,
2890 Хааннаах батас
Хатыалаһан барда,
Уһуктаах бии
Уньньугуран охсуста,
Үс түүн харангата
Үмүөрүйэн түстэ,
Куор бөбө көттө,
Куомных бөбө эргийдэ,
Дьяангы хайалара
Дьахтар буолан,
2900 Часкыйан бардылар,
Омук хайалара
Оҕо буолан,
Орулаан бардылар,
Сор-содуома туругурда,
Баһа-атаҕа биллибэт
Балай матаальдьата барбарда.
Бу уоттаах охсуһуу оттоугар
Биирдэ өйдүөн көрдөххө:
Тонус уолаттара
2910 Хорбольдьун хайыһардаах,
Куоҕалдьын бөбө
Ньяалбаан хайыһардаах,
Ньалгыаскайдаан бөбө
Аһаарды илиилэрин
Тоһута оҕустарбыттар.
Сабыта тутта-тутта
Собуруу диэки
Сысса турдулар.
Отучча хаамы сири
2920 Тэйэн баран
Иккиэн биир куолаһынан сүүрдэн
Саналаах буола турдулар.
Өһөгөйдөөх өстөрүн хоһооно
Манньык эбит:
— Улаатыр-алаата оҕолор!
Эр-дьаалы, эр-татай
Эбитин ини дуу!!!
Хайа дойду
Уугун тунуйун иһэннин,

-
- 2930 Отун кэрэтин сизэнгин
Торолуйан үөскээбит
Эрэйдээх эбиккиний?
Хайа бэйэлээх
Хатын дьахтар
Хапчархайыттан халтарыйан,
Хара буору булан
Торолуйан үөскээбит
Уһун дьоллооххунуй?
Дьэ нойоон киһи
- 2940 Эн тэнгээх доборгун
Буллабын буолуо.
Биһи убайбытын
Быспытын иһин салҕаныаба,
Хайыппытын иһин самсаныаба.
Хата биһи
Сүүс киһи сүбэтин сүбэлибит,
Саар-сэри саргытын саргылыбыт:
«Кыыс-оҕо хаһан даҕаны
Омук анала,
- 2950 Онон эн балтыгын
Биһи убайбытыгар
Биэрэн кэбис.
Эн даҕаны
Кэргэнинэн кэмэй,
Дьахтарынан дьадах буолуобун,
Биһиги бииргэ төрүүбүт балтыбыт
Унаальдын Үчүгэй диэн дьахтар
Ытык кунга ситэн,
Ырба дьаама туолан олорор,
- 2960 Эн балтыгынааҕар
Уонунан ордук
Көрөр дьүһүннээх
Көрө-сүөргү үчүгэй дьахтар.
Ону ойох ылан барангың
Иэримэ дьибэр
Аал уоккар
Айаннаан көрүүххүн
Төһөлөрдөөх буолуобай?
Эт-тэри бүтүнүнэ,
- 2970 Эрэй-буруй иннинэ
Хаарыан тылбытын хаалларыма,

-
- Үтүө тылбытын өлөрүмэ.
Сүүс киһи
Сүбэтин сүбэлэн! — диэн баран
Кэннилэрин диэки
Сысса турдулар.
Алантай Боотур
Балгын оннугар
Дьахтар сүгүннэрэр
2980 Санаата суох буолла.
Күүһэ кыайдабына
Күллэри көтүтүң,
Бэйэтэ кыаттардабына,
Көмүс уоҕа
Күөрэ даккы,
Алтан уоҕа
Ары даккы
Буоларыгар санаалаах.
Ол курдук
2990 Охсубутун уураппат,
Дайбаабытын тардымат
Киһи буолла.
Эр тэннин
Эрбии биитин курдук
Тэбис-тэн дьон буоллулар.
Эргийэн көрдөххө
Эт киһи эймэнийбит,
Сыа киһи сыманийбыт,
Уох киһи уйадыйбыт.
3000 Ый орулуур отут хонуга
Туолуон тухары
Тэбис-тэннэ охсуһан
Таас дьааны хайаны
Таннары сыссан түстүлэр.
Бу иһэннэр
Көмүс хайыһардаах
Күн Эрэли бухатыыр
Кэннинэн сүүрэ-сүүрэ
Үтүө ат харабын курдук
3010 Өрө көрөн туран
Үөгүлүүр-хаһытыыр тылын
Өһөгөйдөөх өһүн хоһооно
Манньык эбит.

-
- Алаатыгар ду добор!
Ала кэрэ аттаах
Алантай Боотур
Тойон кынныһах
Тохтоо болбой эрэ!
Эн биһиги
- 3020 Тура күүспүтүнэн
Тэн дьон буоллубут.
Аһар быллыт албаһынан,
Куотар быллыт кубулбатынан
Охсуһан көрүөх эрэ.
Хоту күлүгэ күлбэт
Күөх муорабар киирэн
Түөт миэстэбитигэр
Балыксыт ыал
Балаһанын саба
- 3030 Сымара тааһы
Маанан бараммыт
Муораба түһүөх.
Биир күүспүт кыаттарара
Муораба тимиризбэ.
Тэн буоллахпытына,
Туос тордуйа буолан,
Кытыыга устан тахсыахпыт.
Тэннэ табыстахпытына,
Аллара дойдуга
- 3040 Уус-хаан төрдө буолбут
Кытай Бахсы уустарыгар киирэммит,
Кыһаба туора сытан
Күөттэтэн көрүөхпүт.
Онно биир
Итэбэс оноруулаахпытын,
Кэлтэгэй кэскиллээхпитин
Быһа күөттээн өлөрүөхтэрэ.
Онтон иккиэн оттохпутуна,
Орто дойдуга тахсан
- 3050 Биирдэспит илин халлаан
Энийэтигэр үктэнэн туруоҕа,
Биирдэспит арбаа андабардаах
Арабас маһан халлааны
Үктэллэнэн туруоҕа.
Ол тураммыт

-
- Ох сааннан
Ыгылалаһа ооньньоохпут.
Ким көрөр харах кырабыта,
Туттар илии хобулжата билиэбэ.
3060 Мин этэр тылбын туох диэтин?
Биллэртэлиин туруй эрэ, нохойдоон! — диэн баран,
Тонус уола кэннинэн сүүрдэ.
Биһи киһибит
Тохтуу түһэн
Толкуйданан көрдө:
«Ама мин даһаны
Киниттэн итэбэс буоламмын
Кини этэр албастарыттан
Толлон, чугуйан туруом дуо?»
3070 «Чэ бэт сөпкө этэбин.
Барыах!» — диэтэбэ.
Илиин илиилэриттэн сиэттиһэн
Хоту муора диэки бардылар.
Муора арбаа кыгыгыгар тийэн,
Таас хайа үрдүгэр тахсаннар,
Түөт мүһэлэригэр
Балыксыт ыал
Былаһанын* саһа
Сымара тааһы буланнар,
3080 Сөллүмээрэй диэн
Сүбэлэһэ-сүбэлэһэ баайдылар.
Үөгүлүү-хаһыты түстүлэр да,
Үрдүк хайа төбөтүттэн
Ыстанан кэбистилэр.
Онуоха буолаһына
Муора мотуок ооньньоото,
Байғал баал ооньньоото,
Буор дойдуну булкуйда,
Таас дайдыны дьалкытта.
3090 Үс хонук тухары
Муораһа сыльдьан бараннар,
Мааммыт быһаларын
Быһыта тыһлан,
Туос тордуйа курдук устан,
Кыгыгыга тахсан бардылар.
Хааннаах хара эһэ
Тэриитэ* эккээйилээх

-
- Хара суорба аартык устун
Аллара дойдуга
3100 Таннары сүүрэн түстүлэр,
Уус-хаан төрдө
Кытай Бахсы уустарыгар
Тийэ биэрдилэр.
Көкөөнөй ууһа күөттээбит,
Банаанай ууһа балталаабыт,
Аабылаан ууһа аалбыт
Кутаа уотунан
Өрө тыыммыт дьонго кэллилэр.
Бу тийээннэр көрдөһөллөр:
3110 «Уус-хаан төрдө
Кытай Бахсы уустара
Тойон эһэлэрбит!
Орто дойдуга охсуһан,
Хайабыт да кыайсымына,
Эһиэхэ дьүүлэтэ киирдибит.
Кыһабытыгар сытыаран
Күөттээн көрүң.
Биир күүспүт кыаттарара
Уулан тохтуоҕа,
3120 Уу да ылбат, уот да сизбэт
Одун хаантан оноруулаахпыт
Ордон тахсыаҕа», — дэстилэр.
Ол кэнниттэн
Кыдааннаах кыымнаах,
Уорааннаах уоттаах
Кытай Бахсы кыһатыгар
Хоһулуу сытыаран баран,
Көкөөнөй ууһа
Үс түүннээх күнү быһа
3130 Үргүльдү күөттээтэ да,
Икки бухатыыр
Уһаарыылаах болҕо буолан
Устан тахсан кэллилэр.
Или илиилэриттэн сизтиһэн
Орто дойдуга
Сысан* табыстылар.
Бу тахсаннар
Күн Эрэли
Арҕаа андабардаах

-
- 3140 Араҗас маҗан халлаан
Алын кырытыгар туран,
Най хара былты
Саба тардынна.
Алангай Боотур
Илин илбиргэстээх эйиэхситтээх
Нэлэй маҗан халлаан
Энийэтигэр туран
Итир былты саба тардынна;
Хамаан-имээн
- 3150 Хатынга хатыгнаах,
Томоон-имээн
Туоһа туостаах,
Кимээн-имээн
Киилэ киилтээх,
Өлүү кыбылын
Синин интирэ ингээчилтээх,
Өрөҕөтө киристээх
Муос муочуку саатын ылан,
Кыыс дьахтар измэбин курдук
- 3160 Токуруччу тагта.
Албын дьахтар аһын курдук
Куо дьэрэлик оҕун ылла.
Түөт оҕу
Түөт тарбаҕын быһһынан
Сыйа тутан кэбистэ.
Ангаар атаҕын
Сөһүргэстээн туран,
Көбүөлээх уһун көтөхтө,
Албан уһун аста.
- 3170 Субан-дьайаан тойуктаах,
Бар-дьансал ырыалаах олордоҕо:
— Дьэ-бо, дьэ-бо!
Умса түстэхпинэ,
Сүүспүтгэн өйүөҕэ диэн,
Тиэрэ түстэхпинэ,
Кэтэхпиттэн өйүөҕэ диэн,
Эрэнэн итэбэйэн
Эйиигин ильдэ сыльдьыбытым.
Саргылаах саам,
- 3180 Дьоллоох оноһоһум
Дьэ эрэ күн быата быстара,

-
- Күһэнгэ быата туллара буолла.
Уол оҕо
Үстэ саадабын ыйаан
Кини буолар кэскиллээх дииллэрэ.
Өлөр бөҕө
Өксүөннээх хаар курдук үтүрүйдэ,
Хаалар бөҕө
Хаардаах самыыр курдук хабырыйда.
- 3190 Көстүбэттэн төрүттээх,
Адьарайтан анаардаах
Тонус уолун
Нохтолоох тойон болгуо сүрэбин
Тоҕо сүүрэннин,
Хайгыа хара быарын
Хайа сүүрэннин,
Субай хаанга суунантын,
Бөлүөх хаанга бөтөнгүн,
Арбаа андабардаах
- 3200 Аранас маҕан халлаанга
Кыталык кыыл курдук
Кынкыначчы ыллаан эрэргин
Истиэхтибин! — диэн баран
Икки эрбэбин тыаһа
Этинг этэ түстэ.
Түөт ох
Утуу-субуу
Субуһан бардылар.
Тонус уола
- 3210 Аллара ньылас гынан
Аһаран кэбистэ.
Онтон тонус уола
Ойон тахсан саатын
Кыыс дьахтар иэмэвин курдук
Токуруччу татта.
«Нохоо, сэп барда, сэрэн,
Ох барда, онгоһун» — диэтэ,
Эрбэбин тыаһа
Сүүл этинин курдук
- 3220 Этинг этэ түстэ.
Биһи киһибит санаата —
Тонус уола
Аллараннан ытыаҕа диэн,

-
- Үөһэ өрө ыстанан биэрбитэ
Тонус улун оҕо кэлэн,
Харгыа хара быарыгар
Харабалана түстэ.
Киһи өлөр сангатын сангарда,
Үөһүн таттарда,
3230 Икки харабын өнүргэһинэн көрдө,
Интиир ситиитин таттарда.
Турар сириттэн
Тутуму да чугуруйбата,
Тизэрэ баран түстэ.
Бу һытан*
Көмүскэтэрэ көмүскэтин уута,
Харыһыттарара харабын уута,
Киниэхэ эргийэн көрөр
Эт уруу суох,
3240 Хайыһан көрөр
Хаан уруу суох эбит.
Ыты-сонну,
Ыллы-туойа сытта:
— Көр-бу!
Күн оҕото көлөм,
Айыы оҕото атым барахсан
Көрөр харахтаах кырабыта,
Истэр кулбаахтаах сэрбэбэ!
Ыраах да буолларгын чугаһаа,
3250 Чугас да буолларгын бэттэх буол.
Өлөр күнүм үтүрүйдэ,
Хаалар күнүм хабырыйда.
Эн бэйэлээх
Сүүрэр атахтаах түргэнэ,
Этэр тыллаах энтинэ
Көрөн баран чыпчылыыах иннинэ,
Этэн баран эбириийиэх бэтэрээ өттүнэ
Мантан тус илин диэки
Илбиргэстээх эйиэхситтээх
3260 Ньэлэй маҕан халлаан
Эндир маҕан энгийэтигэр
Аан Чалбай дойдулаах,
Көдүгэ маҕан аттаах
Көрдөөх-нардаах
Көр Дьэллик бухатыырга

-
- Баран тыллыг обус.
Тордохтоох туос дьаангы дьулайыгар
Тойон кыннын
Тонус уолунуун
- 3270 Ох сааннан ытыалаһан,
Өлөөрү сытар диэн кэпсиэ тат.
Дьахтарга наада киһи буоллабына,
Ылых буолбут дьахтарын
Тонус уолуттан ылын.
Ала-кэрэ ат
Ол дойду
Сиэрэй солко сибэккитигэр
Сийин этэ сиппит,
Солко нуоҕай отугар
- 3280 Суон толугу куннаммыт.
Иччитин сангатын истэ биэрдэ,
Илин халлаан улабатын диэки
Түөт туйабын тыаһа
Этин курдук ньиргийдэ.
Ат сылгы атабын анныгар
Алталы күннүк сире
Аральдытан айаннаан
Киис кыыл тэриитэ эккэйилээх
Килиэ көмүс аартык устун
- 3290 Өрө сүүрэн тахсан,
Аан Чалбай дойдулаах,
Көдүгэ маҕан аттаах
Көрдөөх-нардаах
Көр Дьэллик бухатыыр
Олоҕор тийэ биэрдэ.
Үс күлүктээх
Абыс кырыылаах
Көндөй көмүс дьизэтин
Бастын түннүгүн
- 3300 Тумсунан силэйэн баран,
Нөрүөннээх көхсүгэр дылы
Түннүгүнэн баһын уга сытан
Ый ытыр, сой сонуур,
Киһилии кэпсиир, сахалы сангарар,
Ураанхайды онолуйар
Кэрэ дьаһах кэпсээнэ
Манньык эбит:

-
- Аньһаһабын,
Тыбырыкпын,
3310 Табырыкпын!
Көрдөөх-нардаах
Көр Дьэллик бухатыр
Мин тылым эгэлгэтин
Истэ сыаналаа, көрө билгэлээ.
Тус бэйэбэр, дьоллоох ытыскаар,
Дорообото тута туруй!
Эрэйдээх этигэс,
Муннаах булугас диэккэ дылы
Мин туһааннаах соругум
3320 Аналлаах наадам манник:
Орто дойду оноруулаах остуолбата,
Аан дойду аналлаах ыччата
Алангай Боотур
Өлөргө тийэн,
Туос дьяаны дьулайыгар
Туора охто сытар.
Ол хайтах буолла диэтэргин,
Эн кэннигитгэн
Тонус бэрдэ
3330 Көмүс хайһаһардаах
Күн Эрэли бухатыр
Кубулунан баран
Уоран-талаан кэлбитэ
Эн ойоххун Бэйбэһсэ Куону.
Ону батыһан кэлэн
Охсуһа сатаан баран
Тура күүстэринэн кыайсымына,
Ох саанан ытыалаһан
Хайһаһа хара быарыгар
3340 Обу түһэттэрэн
Өлөөрү сытар.
Үрүн тыһнын өрүһүй,
Хара тыһнын харыһый!
Оттоох оронго сытар
Оноруулаах ойоххун
Баран ыһан үһүгүн.
Көрдөһөр да күттөөһнээх,
Ааттаһар да аһсааннаах,
Этэр да эрэйдээх,

-
- 3350 Сангарар да салгымтыалаах.
Мин да иччим үгүөрдэбинэ,
Үгүөбүн үгүөnnэн төлүөбэ.
Сүүс сэрии сүбэтин сүбэлэн,
Саар сэрии саргытын саргылан!» — диэтэ да,
Ат арбаа кэлбит суолун устун
Уон былас
Унаар солко кутуруга
Субудла турда.
Маннык үлүгэр
- 3360 Кэрэ кэпсээни истээт,
Көр Дьэллик бухатыыр
Үрүт таңаһын
Биирдэ саба тардынна.
Сулбу сүүрэн тахсан
Күн оҕото көлөгүн,
Айыы оҕото атын тутта да,
Үрдүгэр түстэ.
Үс хаттыгастаах
Үрдүк маҕан халлаан
- 3370 Үрүк кырыытыгар
Саха киһи көрөр
Саппахтаах сатыы саатай
Түктүр халлаанын
Алын кырыытын диэки
Кэрэ сылгы
Кэрдиис хабарбатын
Кэкэлэччи туһут курдук
Килиэ көмүс суол устун
Өрө сүүрдэн истэбинэ,
- 3380 Абыс аҕас-балыс
Айыы туйаар* удаҕаттары
Саргылаах киһи дабайар,
Айыы сандалы ааттыгын
Алын кырыытыгар көссө биэрдэ.
Атыттан ойон түстэ,
Үүс тэриитэ өлбүргэлээх
Үрүн саар бэргэһэтин
Сөбүйэ аньыан кэбистэ,
Үс төгүл сүгүрүс гынна,
- 3390 Кыттыһар санныттан кытарда,
Холбоҕой санныттан хоһоонноото,

-
- Өрүөбүт уоһун өһүллэ,
Хоммут уоһун хонһордо.
Үтүө ат харабын курдук
Өргөстөөбүнэн өрө көрөн туран,
Үнүү батас курдук
Үөгүлүү-хаһыгыты турдаба:
— Дьэ-бо, дьэ-бо, дьэ-бо!
Көмүскэллээх күн эдьинийдэрим,
3400 Харьныктаах хатын эбэлэрим!
Үс хара бараа күлүккүтүгэр
Үгэн-сүктэн сүгүрүйэн эрэбин.
Ол курдук туюхха
Эгин эриэкэс тылын
Баранна диэтэргит,
Ойон тахсар күннээх,
Ойоболоон тахсар ыйдаах,
Охтон баранар мастаах,
Уостан сүтэр оттоох,
3410 Уолан көбүрүүр уулаах
Орускуота биллибэт
Орто туруу дьабыл дойду
Онгоруулаах остуолбата,
Итэбэллээх иччитэ
Ала кэрэ аттаах
Алантай Боотур
Тонус уола
Көмүс хайыһардаах
Күн Эрэли бухатыыры кытта
3420 Ох сааннан ыгылалаһан
Хайгыа хара быарыгар түһэттэрэн,
Өлөөрү сытар үһү.
Ону түһэннит
Сүллүрдээн* көрүөххүтүн
Төһөлөрдөөх буолуобай?
Онуоха абыс абыраллаах
Айыы туйаар удабаттар
Иһиттибиэт-истибиэтибиэт диэт,
Үс хартыгастаах
3430 Үрдүк маһан халлаан
Алын кырыытын диэки
Таннары көтөн түстүлэр
Абыс кыталык кыыл буолан.

-
- Ол кэннитгэн аттаах киһи
Эрбии биитин курдук
Эр тэнгин курдук
Тэбис-тэнгэ тардыалаһан
Түһэн истилэр.
Төһө да өр айаннаабыттарын билбэтэ.
- 3440 Орто дойдуга
Тордохтоох туос дыааны арбаһыгар
Айаннаан тийэн кэллилэр.
Ол кэлэн көрбүттэрэ —
Алантай Боотур
Үрдэ үс илии түүнүгүрбүт,
Анна абыс илии ардахтаммыт,
Хараба харыс уолбут.
Тыһы кыл саба
Айыы тыргыл тыына
- 3450 Муннун уһугар тахсыбыт.
Ону кэлэн Көр Дьэллик
Сул туоска суулаата,
Арынга туоска сыгыарда.
Үөһэттэн түспүт удабаттар
Хампа кыаһааннара
Харыларынан охулунна,
Солко кыаһааннара
Тобуктарынан эрилиннэ,
Үс туоналаах көлүйэ күөл
- 3460 Көһүччү тонмутун курдук
Түүлээх түөлбэ түнүрдэрин
Өрө туттулар,
Кыгылыгыр сылгы
Былаах холун
Быһа баттаабыт курдук
Быалыктаах айыы дьаргыл
Таас былаайахтарын
Таннары тайбаатылар.
Үөһэннэн-аллараннан
- 3470 Сүгүйэ-сүгүйэ
Кыырап тойуктарын хоһооно
Манньык эбит:
— Айхал буоллун,
Нарын-наскыл,
Уруй-тускул буоллун!

-
- Биһиги Одун хаантан онгоруулаах
Чынгыс хаантан ыйаахтаах
Дьылбаттан төрүттээх
Үөскээбиһит эбэтэ!
- 3480 Биһиги биирдээхпититтэн
Билээччи буолбуппут,
Иккилээхпититтэн ичээн,
Үстээхпититтэн түүлээх
Түөттээхпититтэн көрбүөччү,
Биэстээхпититтэн мэнэрик,
Алталаахпыттан арбах бастаах
Атыр ойуун аатырбыппыт.
Сэтгэлээхпититтэн
Сэлээр мэнэрик буолбуппут.
- 3490 Абыстаахпытгар
Арбах баһы салайар,
Аар бабабы астарар аатырбыппыт.
Тобустаахпытгар
Куйаар кутуругу көтөбөр,
Кут бэйэ кубулуйар,
Кутаа уот куйбуурданар буолбуппут.
Уоннаахпытгар
Уот балаһа тыннанар
Уу куйаар олохтонор буолбуппут.
- 3500 Биһи диэтэх дьон
Ийэ кыылбыт үөскээбит сирэ
Чаллах халлаан дьайыгар,
Өксөкүлээх халлаан үрдүгэр,
Кэрэхтээх халлаан кэтэбэр
Ойуун киһи кута-сүрэ иитиллэр
Күндэ маһыгар
Кэй кыыл* кэтэбин түүтүгэр
Уйаланан үөскээбиһит эбэтэ!
Этгээх-хааммытын эттэтэрбитигэр
- 3510 Тимир хоруудаба
Тиэрэ быраба сыгыараннар,
Баспытан быһан
Хаалдьыкпыт үүтүнэн
Сул урабаска аспытара.
Сүллүүлээх сүрэхпитин
Сүлүйэн ыланнар,
Үс салаалаах

-
- Тимир атырдыаха аньныбыттара.
Ол гынан баран
- 3520 Тобуһуон тобус
Өлүү төрдүгэр
Ыһыах ыспыттара.
Биһи эпитин-хааммытын
Бары ыарыыга
Эм буолуохтуннар диэн,
Тыллаах сынаахпытын
Кэй кыыл
Кэтэбин түүтүгэр кэнэрдиилээн,
Өксөкү кыыл
- 3530 Көхсүн өһөбөр хатарбыттара.
Этэр тылларыгар сэттээх,
Сангарар саналара собуордаах
Буоллунар диэн ол курдук
Одун хаантан оноруулаах,
Чыныс хаантан ыйаахтаах этибит.
Тобус уон дуолан ойуун
Төрүттээх этибит,
Абыс сэлээр мэнэрик
Удьуордаах этибит.
- 3540 Биһи диэтэх дьон
Үстэ үөмэн туран домноотохпутуна,
Өлбүтэ үс төгүрүк сыл буолбут киһи
Өндөйөн көрөр оноруулаах этибит.
Дом-дом-дом!!!
Сүллэр домунан
Сүгүрүйдэхпит буоллун,
Дьаргыл домунан
Дьалбарыйдахпыт буоллун.
Көстүбэттэн төрүттээх,
- 3550 Адьарайтан аңаардаах
Араас суол албастарын
Араара домноотохпут буоллун,
Дом-ини-дом! — диэн,
Үс төгүл үөмэн туран
Домнууларын гытта —
Түүдээх ох сөллөн түстэ,
Хаалаах ох халбарыйбытынан барда.
Ох түһэрин гытта
Алантай Боотур

-
- 3560 «Утуйбутум тугун үчүгэйэй» — диэн,
Ойон турда.
 Үөһэттэн түспүт удабаттар
Абыс кыталык кыыл буолан,
 Үөһэ өрө көтө турдулар.
Илин диэжиттэн кэлбит
Урукку күтүөгүнээн иккиэн
Көмүс хайыһардаах
Күн Эрэли бухатыырга
Хаама турдулар.
- 3570 Тонус уолаттарын
Олорор дыэлэригэр тийдилэр.
 Дьиз иһиттэн
Аан аһылла биэрдэ.
Абыс сардангалаах
Аламай маҕан күн
Мантан чабылыһан табыста диэбиттэрэ —
Дьахтар киһи
Килбиэннээх сырайа,
Туналҕаннаах ньуура буолла.
- 3580 Тонус уолаттарын балыстара
Аакка киирбит
Көстөр дьүһүнүнэн көрө сүөргү
Үчүгэй дьахтар,
Ону тэнгинэн
Бэс тумула быстыбытын курдук
Мэбин сирэ аттаах
Бэйбэнсэ Куо буолан
Иккиэ тахсан тийэн кэллилэр.
Балык этинэн байааттан,
- 3590 Ытык этинэн ылбайан,
Туомун эрэ долгуйан,
Аатын эрэ алтахтаан иһэллэр.
Икки дьахталлар
Илии илиилэриттэн сизттиспиттэр.
Ангаар өтгүлэригэр
Абыс кыыс дьахтар
Арыальдьыттаахтар,
Унга өтгүлэригэр
Тобус уолан киһи добуһуоллаах
- 3600 Утары хааман иһэллэр эбит.
 Бу иһэннэр

-
- Икки дьахтартан бастыннара
Бэйбэнсэ Куо
Кыттыһар санныттан кытаран,
Холбоҕой санныттан хоһоонноон
Этэр тылын эгэлгэтэ
Манньык эбит:
— Дьэ-бо, дьэ-бо!
Астыйбыт астаах
- 3610 Аар тойон
Аҕабын билбэппин,
Күрэнсийбит астаах,
Күндээр көмүс ытарҕалаах,
Көбүөр саҕа эмийдээх
Күбэй хотун
Ийэбин билбэппин.
Онон эйиигин,
Тойон убайбын,
Аҕалаатар аҕа онгостон,
- 3620 Ийэлээтэр ийэ онгостон
Үөскээбитим.
Ол усталаах-туоратыгар
Миигин
Килбиэннээх халлаантан
Киттийиэҕэ диэнгин
Киискэр кистээн ииппитин,
Саппахтаах халлаантан
Саппабырыа диэнгин
Саарбаҕар саһыаран ииппитин.
- 3630 Ол бэйэм
Толору куннанаан,
Толуу бэйэлэнэн,
Ытык этим
Ырҕа дьаамым ситэн,
Холум этэ хойдон,
Буутум этэ мунгутаан,
Сиһим этэ ситэн
Омук сэргэтигэр
Ороот ойҕол бастыгар
- 3640 Ойох барар кэмим буолла.
Онон
Эн миигин
Ир-суолбун ирдиэмэ,

Тор-суолбун тордоомо!
Хаһан да буолтун иһин
Кыыс оҕо
Омук анала буолар.
Тойон убакайым,
Мин этэр тылбын
3650 Истэ сыаналаа,
Көрө билгэлээ!
Хата мин
Сүүс киһи
Сүбэтин сүбэлибин,
Саар сэрии
Саргытын саргылыбын,
Ону иһит эрэ:
Эн даҕаны
Иэримэ дьизни иччилээ,
3660 Баараҕай дьизни баһылыктаа,
Оттоох оронго сытар
Онгоруулаах добордо
Булунан көрүөххүн
Төһөлөрдөөх буолуоҕай?
Эйиэхэ тэннээх
Кыыс оҕо
Кылаан чыпчаахайа,
Дьахтар киһи
Таллан саарыга
3670 Мантан тус собуруу диэки
Сэттэ байбалы чизэрэстээн,
Абыс муораны
Ааһан барыабын.
Күн уота
Көмүс аалыыта буолан
Күүгүнүү тохто турар
Сирэ буолуоҕа.
Ый уота баранан
Алтан аалыыта буолан
3680 Таннары саккыры тулар
Сирэ буолуоҕа.
Кыһына нуох
Налыр сайыннаах,
Өгөрүк куйаас үктэллээх,
Унаар-манаар урсуннаах,

-
- Уйгу-бийан дугуйдаах,
Ол гурдук
Бардам баайдаах,
Дохсун тоттоох
3690 Дьон буолуохтара.
Ол дьон
Албан ааттара
Кимий диэтэргин —
Саха Саарын Тойон абалаах,
Сабыйа Баай Хотун ийэлээх,
Кыргыска мииньньэр
Кыһыл буулуур аттаах
Кыыс Ньюргустай,
Көргө мииньньэр
3700 Күөх элэмэс аттаах
Үрүн Үөкэйдээн диэн дьахтар
Үөскээн олороро буолуоҕа.
Ол дьахтары, баран
Ойох ылан,
Иэримэ дьэни иччилээ,
Баараҕай дьэни баһылыктаа!
Миигин былдьаһыма,
Хата Күн Эрэли күтүөгүн
Эн өлөр-хаалар күннэр
3710 Үрүн тыыннын өрүһүйүөбэ,
Хара тыыннын харыһыйыаҕа.
Ити доҕоргор,
Илин халлаан бухатырыгар
Көр Дьэлликкэ
Бу мин эрим балта
Унуохтаах көнөтө,
Дьүһүннээх үчүгэйэ
Дьахтар киһи
Таллан саарыга бу турар,
3720 Ону кини
Сүрэбэ сөбүлээтэбинэ,
Ойох ылан бардын.
Хаарыан тылбын хаалларыма,
Үтүө тылбын өлөрүмэ.
Манна хонон, өрүөн,
Сытан сынньанан барыаххын
Төһөлөрдөөх буолуоҕай? — диэтэбэ.

-
- Маннык тыл тахсыбытыгар
Биһи киһибит
- 3730 Киил мас курдук
Кэдирги таттарда,
Чуор мас курдук
Чоноччу таттарда,
Бадьайа баһыгар киирдэ:
«Сырайын аңаара
Ньыламан маҕан,
Баһын аңаара
Балыйа маҕан!
Үрдүн үрэллибит,
- 3740 Аннын арыллыбыт буоллабына,
Умсугуйбут дьоннор хаал.
Эн айыын туспа,
Мин айыым туспа», — диэтэ.
Ол киэннэ:
«Көр Дьэллик бухатыыр,
Эн, бэйэн
Сүрэбин сөбүлүөтэбинэ,
Санаан таптаатабына,
Унаальдын Үчүгэй диэн
- 3750 Тонус кыһын
Ойох ылан бар», — диэтэ да,
Күн оҕото көлөтүн,
Айыы оҕото атын
Тутан ылла,
Эппэнэ-тэппэнэ
Иһэнэтиттэн үктэннэ да,
Хартыйах* улар курдук
Хаһытаабытынан
Халлаан мөгүөнэ* ынтырыгар
- 3760 Олоро түстэ.
Долободоһун тиит
Быһаһаһын саҕа
Тор тэһиинин
Тус арҕаа диэки
Тэгиличчи тардан кэбистэ.
«Аан дойдубар,
Алаһа дьизэбэр,
Аал уоппар
Бардаһым», — дии санаата.

-
- 3770 Аата дьяабыта биллибэккэ айаннаан
Абыс үөстээх
Араат байбалы
Ааһа баттаан түһэн истэбэ.
Орто дойду
Дуолан бухатыыра
Алантай Боотур
Аата ахсаана суох
Альдьархайы тардан баран,
Балтын кыайан ылбакка
- 3780 Күн Эрэли бухатыырга
Ойох биэрэн бардаҕа!
Ол кэнниттэн
Эйиэхситтээх илбиргэстээх
Нэлэй маҕан халлаан
Энийэтигэр олохтоох,
Аан Чалбай дайдылаах,
Көдьүгэ маҕан аттаах
Көр Дьэллик бухатыыр
Бу дойдуга хаалла.
- 3790 Ол хаалан
Тонус кыһын
Унаальдын Үчүгэйн
Ойох ылла.
Бу дьон
Тобус түүннээх күн тухары
Ооньньуу бөбө
Тубараабыт дьулайын дьуобардан,
Көр бөбө
Күүрүктүйбүт көбүлүн
- 3800 Өһүлэн тураннар,
Кустаах-хаастаах
Дирин-далай түһүлгэни
Туора тардан туран,
Уруу бөбөнү уруулаатылар.
Ол гынан баран
Уоллаах кыыс
Аан дайдыларыгар,
Бар дьонноругар айаннаатылар.
Ити дьон
- 3810 Барбыттара барбытынан,
Бардахтара.

-
- Алантай Боотур
Бу курдук айаннаан иһэн
Үтүө киһиэхэ
Өй киирдэ,
Бэт киһиэхэ
Мэйии киирдэ.
«Мин кырдык даҕаны
Бу курдук
3820 Соботобун да сыльдьан,
Туох үтүө ааты ылыамый?
Кырдык даҕаны
Туспа улуустан,
Туора нэһилиэктэн
Тэнгээх доҕор
Булунуохха сөп эбит», — дии санаата.
Били балта ыйбыт дьахтара
Өйүттэн, санаатыттан тахсыбата.
Бу иһэн атын
- 3830 Кыһынҥы күн
Кылбайа тахсытың туһунан
Салайа баттаата да,
Күннүктээх сири көттө,
Хонуктаах дойдуну куоһарда.
Абыс үөстээх
Араат байҕалы ааста,
Тобус үөстээх
Улуу муораны ааһа айаннаата.
Күн уота баранан
- 3840 Көмүс аалыгыта буолан
Таннары саккырыыр
Дайдытыгар тийдэ.
Ый уота баранан
Алтан аалыгыта буолан
Күүгүнү тохтор
Сиригэр тийдэ.
Хаан айыы
Хара сүүрүгүн
Хара тыына
- 3850 Абыс хаттыгастаах
Араҕас халлаанга
Хара күдэн буолан
Халыйан табыста.

-
- Ону көрөн баран
Өр да, өтөр да гыммата,
«Ити баар» диэн баран
Икки хонон тийэр,
«Ол баар» диэн баран
Уон хонон тийэр
- 3860 Сирэ буолла.
Оттотуттан күн тахсар
Дьоллоох толоонун оттотугар
Абыс кырыллаах,
Үс күлүктээх
Суоруу мас
Туруорбах дьиз
Туналыйан көһүннэ.
Чохо бастаах чуобуйбут,
Атахтаах бөбө айгыстыбыт,
- 3870 Тилэхтээх бөбө тиэстибит,
Өрөгөй көбүстээх үөрдүспүт,
Ураа муостаах
Манна эрэ мустубут.
Бардам баайдаах,
Дохсун тоттоох,
Сир киинэ сирдээх,
Дайды далгырата дайдылаах
Саха Саарын Тойон,
Сабыйа Баай Хотун
- 3880 Көй кииннэригэр,
Көмүс ньээкэ уйаларыгар,
Аал уоттарыгар,
Алаһа дьизлэригэр
Тийэ биэрдэ.
Киһини-сүөһүнү оттотунан
Тоҕо хайа сиэллэрэн
Тоҕус тулук баһа тохтооботох
Дьулуо маһан тусаһаҕа
Өрө сүүрдэн тийэн
- 3890 Үс уостаах
Уолан-маһан сэргэ
Үс сиргэ турарыттан
Бастын байталы маһан диэн сэргэҕэ
Атыттан түһэн,
Атын тобус сиринэн

-
- Туомтуу тардан
Баайан кэбистэ.
Онуоха олохтоох дьон
От-мас тангастаах
3900 Ожо дьахтар
Сонуйа көрдүлэр.
«Омук үтүөгэ,
Туспа улуус тойоно,
Атын улуус аартааба
Кэллэ быһыылаах» дэһэн,
Ибир-сабыр
Кэпсэтии элбээтэ.
Биһи киһибит
Истэр сурабар суостуганнаах,
3910 Көрөр дьүһүнүгэр ынырыктаах,
Үөһээ бөбөбө үтүмэхтэммит,
Үлүгэри таһаарбыт киһи диэн,
Аллараа отут абыс биистэригэр
Арбыйа быстан айдаарбыт
Албан ааттаах киһи эбит.
Кини бэйэлээх
Албан аата
Ааттык-ааттык* ахсын
Атыр сылгы буолан кистээбит,
3920 Суон сураба
Суол-суол ахсын
Сурабырбыт эбит.
Көрөр дьүһүнүтүн
Элбэх киһи сэрэйдэ,
Үгүс биллэ.
Биһи киһибит
Алантай Боотур
Сулбу хааман тийдэ,
Дьибэ киирэн
3930 Киһилии кэпсэтэр
Кэскилэ суох киһи буолла.
Туруорбах дьибэ
Унга эккинин
Тоҕо харбаан
Ардыа маһын курдук
Эһэн кэбистэ.
Ол гынан баран

-
- Өлөрүүлээх
Үөрбэ хара үнгүүтүн
- 3940 Хаальдыгар дылы
Хара буорга
Батары аньньан баран,
Хара бмырынан
Таннары тайахтанан туран,
Үтүө ат харабын курдук
Өргөстөөбүнэн өрө көрөн туран,
Үөһэгэйдээх өһүн хоһооно
Манньык эбит:
— Дьэ-бо, дьэ-бо, дьэ-бо!
- 3950 Сир кириэһэ буолан ньидьирээбит,
Дайды кириэһэ буолан ньадьыраабыт
Саха Саарын Тойон!
Сабыйа Баай Хотун!
Тус бэйэбитигэр,
Дьоллоох ытыскытыгар
Дорообото тутта турун.
Ким хайа кэлин диэтэргит,
Мин төрүүбүт
Төрүт дойдум,
- 3960 Үөскээбит үтүө дойдум
Ойор күннээх,
Ойоболуур ыйдаах,
Охтор мастаах,
Уолар уулаах,
Уостар оттоох
Орускуота биллибэт
Орто туруу дьабыл
Туой буор дойду
Онгоруулаах остуолбата,
- 3970 Итэбэллээх иччитэ,
Охтон биэрбэт онгоруулаах,
Түһэн биэрбэт төлкөлөөх —
Уол оҕо хара дьабыла
Ала кэрэ аттаах
Алантай Боотур диэн
Тус бэйэм
Бу кэлэн турабын.
Туһааннаах соругун*
Тугуй диэтэргит,

-
- 3980 Аналлаах наадан
Ханныгый диэтэргит:
«Эниги көрдөр харахыг
Харата буолбут,
Көмүлүйдэр сүрэххит
Чөпчүтэ* буолбут,
Хайгыа хара быаргыг
Тулайыаҕа буолбут
Биир кыыс оҕолоох үһүгүт.
Ону миэхэ
- 3990 Ойох биэрэр биэрбэт
Тылгытын биллэрин!
Мин кэргэнинэн кэмэй,
Дьахтарынан дьадах буолан
Суон суруктанан*,
Халын наадаланан,
Хонуктаах дойдуну
Куоһаран,
Күннүктээх дойдуну
Көтөн, тийэн кэлим.
- 4000 Биэрбэт күннээх буоллаххытына,
Күлэ-күлэ
Күлгүтүн булкуйуом,
Ооньньуу-ооньньуу
Уоккутун умуруоруом.
Хат дьахтар диэн
Хаалларыам суоҕа,
Олорор оҕо диэн
Ордоруом суоҕа,
Туран эрэр
- 4010 Уолан киһи диэн
Тохтотуом суоҕа,
Барыгытын барыам,
Бүттүүннүтүн бүтэриэм.
Чэйин, этэ тардын!
Айан киһитин ааратыман,
Суол киһитин тохтотуман», — диэтэбэ.
Манньык
Суостаах тойугу,
Ынырыктаах ырыаны истээт,
- 4020 Үтүөлэрэ үгэххэ киирдэ,
Хоһууннара хотонго киирдэ,

-
- Бэгтэрэ биллириккэ* түстэ.
Онтон өйдүөн көрбүтэ —
Үс курдуулаах
Моѳол ураһа саѳа
Оѳоньньордоох эмээхсин
Хаһалара халыйбыт,
Халтаһалара саба түспүт,
Баттахтара хаар маѳан буолбут
4030 Дьон олоролор эбит.
Кэтэбэри* оронго.
Дьиз чиеппэрэ холобурдаах
Ханас диэки чуулаан* иһиттэн
Олуур мас тыаһа уһулунна,
Хатааһын мас тыаһа халбарыйда,
Аан аһылла биэрдэ да,
Абыс кырыылаах
Кутуу көмүс куйахтаах,
Үс быластаах
4040 Өлөрүүлээх
Үөрбэ хара үнгүүлээх,
Кыргыстаах
Айыы саабылаан батастаах,
Оһоллоох
Уйгу уһун субуйа батастаах
Дьахтар киһи табыста.
Бу тахсан
Кыыла турбут,
Кыламана тэтэйбит,
4050 Кыыс-хаас хабырыммыт,
Хамса уотунан хахтаабыт,
Сиэрэ уотунан силлиэбит,
Харабыттан хатан бии халтарыйыах,
Сырайыттан сытыы бии
Сынтарыйыах курдук
Өһүөннээбинэн өрө көрдө,
Өлөрүүлээх өһөгөйдөөх
Өһүн хоһооно
Манньык эбит:
4060 — Дьиз-буо, дьиз-буо!
Көр бу, көр бу!
Магайкаан аллаах
Ааһа көрөн атаѳастаан,

-
- Чизрэс көрөн
Сэниэн эрдэбин
Көрөллөөр, көрбөттөөр!
Дьэ нохоо!
Баһын саллайбытын ааньһа
Балай акаары,
4070 Көхсүн көппөйбүтүн ааньһа
Күөл мэйии эбиккин.
Хайа дайды
Бөлөнөбөр бөскөйбүт,
Тарыгар дагдайбыт
Далайа эбиккиний?
Эйиигин туох
Уһун суолгун оймообут,
Кэтит суолгун кэспит,
Халын айыһылаах,
4080 Харанга буруйдаах
Дьону булангын
Иитэ һуох ингнэрээри,
Аата һуох альдыатаары
Кэлэн турар
Аанай туонай абаһын,
Көрөллөр, көрбөттөр!
Ааттыкка баппат адьарай,
Суолга баппат суолас
Тумсун тууһун,
4090 Айаһын абатын
Истэбит дуо?!
Аан дойду акаарыта,
Сир дайды чиччигэ,
Үллүбүккүн үөрэбэстиэм,
Дагдайбыккын садабалыам.
Мантан тус собуруу диэки
Кыргыһыһылаах кыыс хайаба,
Охсуһуулаах очуос хайаба,
Тэпсиһиилээх дэриэспэ хайаба
4100 Тобуһуон сордоох
Остуолба аньһыһыһыбыт,
Сэттэ уон биэс былас
Илбистээх быа тириллибит,
Хааннаах бакыат саайһыһыбыт,
Ланкы саадахтаах* дьаарыстаммыт,

-
- Ингнэчи саалаах ингнэстибит,
Биилээх бөжө бэттибит,
Унуктаах бөжө уольдаспыт,
Ойуун киһи кыырбыт,
4110 Удабан дьахтар мэнэрийбит,
Собуордаах тыллаах наһыдыйбыт,
Илбис кыһа илэ сүүрбүт,
Оһол уола
Оп соллон
Обот мэнэгэй
Уот чупчурбан
Чахчы сатыылаабыт,
Иннинэн-кэннинэн сырайдаах,
Таллан таас эбириэн
4120 Чыыстай буолак баар,
Онно бара тардый!
Сордоох кунгун сулуйуом,
Айыылаах хаангын таһаарыам,
Кыһыл экин кырбастыам,
Чэгиэн экин сэймэктиэм! — диэтэ да,
Дьахтар таһырдыа
Тэлэгэччийэн табыста,
Собуруу диэки
Суһуоҕа субулла турда.
4130 Биһи киһибит
Алантай Боотур
Үөскээбит үйэтигэр,
Төрүөбүт сааһыгар
Бу курдук
Кимтэн да
Үрдүттэн анныгар диэри
Үөбүллэ илигэ.
Оһон
Атабар айгыстар,
4140 Тэллэбэр тиэстэр
Кыыс оҕоттон,
Дьахтар киһиттэн
Бу курдук
Кыһыылаах тылы
Истэн баран
Туруо дуо?
Дьахтар кэнниттэн

-
-
- Сүүрэн иһэн,
Атын сүүрэ тардан кэбистэ.
- 4150 Ол гизинэ
Уол киһи
Уостаах тииһэ
Ордьольдуйан көстөр
Уһуордаах уктаах
Уйгу-туйгу
Уһун турба батаһын,
Кыыс дьахтар
Кыламаннаах хааһа
Кыргальдьыйан көстөр
- 4160 Кырыктаах үнүүтүн
Сулбу тардан ылла да,
Сыссан истэбэ.
Бу сыссаннар
Үс күннүк сири
Бааттарын гэннэ*
Кыргыһыылаах кыыс хайаба,
Охсуһуулаах очуос хайаба,
Тэпсиһиилээх дэриэспэ хайаба
Иннинэн-кэннинэн сырайдаах
- 4170 Таллан таас эбирин
Чыыстай буолакка
Икки өттүгэр тийин
Тура түстүлэр.
Онуоха бу дойду
Көстө сүүрбүт сибиэннээх,
Илэ хаампыт абаһылаах эбит.
Оһол өлүү уолаттара,
Кыргыс өлүү кыргыттара
Кычыгыраччы күлэ-күлэ
- 4180 Кырыяа сыссар сирдэрэ буолла.
Бу дойдуга
Айыы киһи уоһа
Биир туспа
Арыы даккы* буолбут,
Абаһы киһи уоһа
Биир туспа
Күөрэ даккы буолбут.
Иннэччи саалаах иннэстибит,
Ланкы саадахтаах дьаарыстаммыт,

-
- 4190 Унуктаах бөжө уольдаспыт,
Биилээх бөжө бэттибит,
Оһол содуом турбут,
Илбис-иирээн энгэрдэммит,
Сор содуом туругурбут сирэ эбит.
Бу дойдуга тийдилэр да,
Эрдэттэн этиһиилэрэ бараммыт
Киһи быһыытынан
Үөгүлэхэ түстүлэр да,
Өгтүктэспитинэн бардылар,
- 4200 Хаһыытаһа түстүлэр да,
Халбарыгаласпытынан бардылар.
Кырыктаах үнүү
Кылбачыйан киирдэ,
Саабылаан батас
Дьардырбаан барда,
Хааннаах батас
Хатыалаһан киирдэ.
Уот содуом охсуһуу
Олохтоһон барда.
- 4210 Иирээн-илбис
Энгэрдэнэн бардылар,
Оһол содуом
Ойобостоһон бардылар.
Бу дойдуга
Икки ааттаах бухатыыраттар
Тиэлэн тийсиилэригэр,
Уорааннаах охсуһууларыгар,
Айдааннаах атаһтарын тыаһыгар
Аан дойду
- 4220 Атыһахтаах уу курдук инһельдьийдэ.
Халлаан
Хаанынан хатайдаабыт курдук буолла.
Сир ийэ
Сиһигинэн бугуйбут курдук буолла.
Үс түүн харангата
Холбоһон түһэн кэбистэ.
Сир ийэттэн
Сэттэ кулукулаах
Силлиэ халарык*
- 4230 Сирдыттэнэн барда.
Аан дойдуттан

-
- Абыс харажалаах
Ахсым* халарык
Аргыстанан барда.
Дойду ийэтгэн
Тобус кулукулаах
Дохсун халарык
Добордонон барда.
Байбал баал ооньньоото,
4240 Муора мотуок обуста.
Муора ууга
Буор сире булкуйда,
Таас дайдыны чалкытта*.
Күөх далай
Күөх салыннанна,
Хара тыа
Хатан дьылба маһыгар
Хайытыттан иилиллэн
Өлөрө үксээтэ.
4250 Хара тыа
Үрүн-хара түүлээбэ
Күөх далайга киирэн
Умса түһэн
Өлөрө үксээтэ.
Кинкиниир киэн халлаан
Көтөр кынаттааба
Үөһэннэн көппөт буолла.
Бу уоттаах охсуһуу
Усталаах-туоратыгар
4260 Орто дойдуга
Төрүүр төрүүөх
Төптөрү домнонно.
Үс сыл тухары
Көтөр кынаттаах
Сымьыттаабат буолла.
Тангалайдаан кэбиһэр
Хара тыа
Сүүрэр атаахтааба
Тугуттаан кэбиһэр буолла.
4270 Сылгы кулуннаан,
Ынах торбуйахтаан
Кэбиһэр буолла.
Ол курдук

-
- Кэтит иирээни,
Киэн альдьархайы
Тизэрэ үктүөн кэбистилэр.
Ый орулуур отут хонуга
Туолуон тухары
Тура тэбинэн
4280 Охсуһан иһэн
Дьахтар эрэйдээх
Тыйыс ингиирэ сымнаата,
Хара тамана айгыраата,
Күүс күүһэ өһүлүннэ.
Танна сыльдьяр танһын
Быһыта сыстаран кэбистэ.
Дьахтар сэттэ сиринэн
Сиикэй баастанна,
Аҕыс сиринэн
4290 Аһаҕас баастанна,
Тобус сиринэн
Тобуллаҕас баастанна.
Нохголоох тойон болгуо сүрүбэ
Чопчу көһүннэ,
Хайгыа хара быара
Илэ килбэннээтэ.
Өлөр бөбө
Үөл талах курдук
Үтүрүйэн кэллэ,
4300 Хаалар бөбө
Хаардаах саамыыр курдук
Хабырыйан кэллэ.
Айыы тыргыл тыына
Тыһы кыл саҕа
Муннун уһугар табыста.
Бу сыльдьян
Бу курдук диэн
Ытыы-сонну,
Ыллыы-туойа турбута:
4310 — Дьизэ-буо, дьизэ-буо!
Ыый-ыйбын!
Өлөр бөбө үтүрүйдэ,
Хаалар бөбө хабырыйда.
Этэр тыл иччитэ,
Ап Сырыбынай уолум,

-
- Сырыга туттар
Сыдам оџом!
Көрөн баран
Чыпчылыыах иннинэ,
4320 Этэн баран
Эбирийэх бэтэрээ өттүнэ
Мантан тус илин диэки
Сир халлаан ыпсыларыгар олохтоох
Үс быраатты
Үс Таас Иэгэльдэн диэн
Дьон баар буолуох этилэр.
Ол дьон
Мин умса түстэхпинэ,
Сүүспүттэн өйүөх буолтара,
4330 Тизэрэ түстэхпинэ,
Кэтэхпиттэн өйүөх буолан
Хааннаах хабала,
Буордаах баппыска биэттэрэ.
Дьэ өлөр күнүм буолла,
Халын тэриим хайынна,
Чэгийн этим сэймэктэннэ,
Субай хааным тобунна,
Чэйи тардый, бара оџус!
Кумааџы кынаттаах
4340 Ап Сырыбынай
Илин халлаан улаџатыгар
Соботохто суох,
Биирдэ мэлис гынан хаалла.
Кини бэйэлээх
Сэттэ буульда
Түргэнэ түргэн
Өр да, өтөр да буолбата.
Чыыстай буолак огтотунан
Үс быраатты
4350 Таас Иэгэльдэн бухатыраттар
Ойон таџыстылар да,
Туох да этиһии-кэпсэтии суох
Кинини үс өттүттэн түстүлэр.
Куотуох да, аһарыах да биэрбэтилэр.
Хам тутан ыллылар,
Илиитин атаџын
Түүрэ кэлгийн бараннар

-
- Сэтгэ бэчээтинэй
Күрэ иини
4360 Хаһан бараннар
Харанга хаайыы,
Түүнүктээх түрмэ диэннэр,
Уган кэбистилэр.
Ол гиэннэ бэйэлэрэ
Дайдыларыгар бардылар.
Биһи киһибит
Алантай Боотур
Үрдэ үс илии түүнүгүрдэ,
Анна абыс илии ардабырда.
4370 Кинини кимнээх буолан
Кимэ кэлэн өрүһүйөй?
Ала кэрэ ат
Ол дойду
Дьоллоох толоонугар
Көңүлүнэн күүлэйдии сыльдьан,
Иччитэ хайтах буоларын
Кэтэхэ сыльдьар
Идэлээх эбит.
Кинини тор тэһиинин тутар,
4380 Торбо уодьуганын тардар
Тойон иччитэ
Суон модун күүһэ тостон,
Тон буор анныгар
Харанга хаайыыга киирбитин
Чопчу биллэ.
Ол билэн баран
Тойон иччитин
Суон тыынын толуйар,
Үрүн тыынын өрүһүйэр
4390 Өйү өйдөнөн.
Ат буоллабына
Уон былас
Унаар солко кутуругун
Субуруччу бырахта,
Сэтгэ былас
Тэлии солко сизлин
Силэйэ бырахта,
Үс былас
Күүрүү көмүс көбүлүн

-
- 4400 Өрө оюста.
Түөт хаардаах бутул саҕа
Чүөрэм көмүс туйаҕа
Түһэрин дьүүгүтэ биллибэккэ,
Тайбырын дьаабыта көстүбэккэ
Сайынны күн тахсытын туһунан
Аан Чалбай дайдылаах
Көдьүгэ маҕан аттаах
Көр Дьэлик бухатыырга
Ат айаннаата.
- 4410 Кини диэтэх сылгы,
Атахтаах түргэнэ,
Сырыылаах сыыдама
Өр да, өгөр да гыммата.
Көр Дьэлик бухатыыр
Иэримэ дьиэтигэр
Тийэ биэрдэ,
Дьоллоох
Дьулуо маҕан тусаһатыгар
Сулбу ойон киэрдэ да,
- 4420 Бастын түннүгү
Тумсунан силэйэн баран
Нөрүүннээх көхсүгэр дылы
Быга сытан,
Ыты-һонуу
Ыллы-туойа һыттаҕа:
— Дьиз-буо, Дьиз-буо!
Күтүөттээтэр күтүөтүм,
Добордоотор доборум,
Тус бэйэбэр
- 4430 Дьоллоох ытыскар
Дорообото тута туруй!
Мин иччим —
Алантай Боотур
Этэрдэс кэтиэбиттэн
Эрэйгэ анаммыт,
Сон кэтиэбиттэн
Содуомна суруллубут
Уһун сордоох
Эмиэ тыһы кыл саҕа
- 4440 Айыы тыргыл тыына быһынна,
Үрүк күүһэ өһүлүннэ,

-
- Алын тирэбэ альдьанна.
Саха Саарын Тойон
Сабыйа Баай Хотун кыһа
Кыргыска мииньньэр
Кыһыл буулуур аттаах
Кыыс Ньургустай
Харанга хаайыыга,
Түүнүктээх түрмэбэ
- 4450 Уган сытыарар.
Чэйий* тардый!
Ааттанар да ахсааннаах,
Көрдөөһөр да күттүүннээх,
Этэр да эрэйдээх,
Сангарар да салгымтыгалаах.
Хаарыан тылбын хаалларыма,
Үтүө тылбын өлөрүмэ,
Кэриэс тылбын кэбинимэ.
Үс хара бараан күлүккэр
- 4460 Үнгэн сүктэн эрэбин, — диэтэ да,
Ат төптөрү
Кыйдана турда.
Көр Дьэллик бухатыыр
Иһиттиэм, истибэтиэм диэтэ да,
Ойон тахсан
Күн оҕото көлөтө,
Айыы оҕото ата
Сэргэбэ бэлэм турарын
Үрдүгэр түстэ да,
- 4470 Тордохтоох туос Дьяаны дьулайыгар,
Ардахтаах таас Дьяаны арбаһыгар дайдылаах
Көмүс хайыһардаах
Күн Эрэли бухатыырга тэбиннэрдэ.
Тонус бухатыырыгар тийэн:
«Кыннын Алантай Боотур
Сырдык тыына
Быстан эрэр үһү,
Бара тат», — диэн баран,
Көр Дьэллик бухатыыр
- 4480 Саха Саарын Тойон,
Сабыйа Баай Хотун
Үрдүк ааттарын ааттаан,
Үтүө сурахтарын

-
- Сураан айаннаата.
Бу айаннаан
Охсуһуулаах
Чыыстай буолакка тийдэ.
Бу тийэрин гытта
Тэбис-тэнгэ
- 4490 Аллараттан тонус уола
Күн Эрэли бухатыыр
Ойон табыста.
Икки бухатыыраттар
Халлаанга тийэ
Кыстаммыт тааһы
Үнтү үрэйэн кэбистилэр.
Киһилэрин хостоон таһаардылар,
Хара дьайын
Хара далай уутунан
- 4500 Хасты сууйдулар.
Киһилэрэ урукку
Чөлүгэр түстэ.
Үһүөн илии илиилэриттэн
Сиэтистилэр да,
Саха Саарын Тойон дьэитигэр
Тийэн кэллилэр.
Бу кэлэн баран
Көр Дьэллик бухатыыр
Үтүө ат харабын курдук
- 4510 Өрө көрөн туран
Үөгүлүүр-хаһытыыр
Өһөгөйдөөх өһүн хоһооно
Манньык эбит:
— Дьэ-буо, дьэ-буо!
Саха Саарын Тойон,
Сабыя Баай Хотун
Көрдөр харабын харата,
Көгүрдэр тийэ буолбут
Кыһыл буулуур аттаах
- 4520 Кыыс Ньюргустай, хотуой!
Дьоллоох ыгыскаар,
Тус бэйэбэр
Дорообото тут!
Мин этэр тылым эгэлгэтин
Истэ сыаналаа,

-
- Көрө билгэлээ,
Тобус үүттээх
Хайааһынг биирдэринэн
Чуо-чахчы толкуйдаа!
- 4530 Эн окко түспүт оноруун,
Сиргэ түспүт сэрибэйин
Орто дойду
Оноруулаах обото,
Алгыстаах ыччата
Ала кэрэ аттаах
Алантай Боотурга
Иэримэ дьэни иччилииргэ,
Баарабай дьэни баһылыктыырга,
Отгоох оронго
- 4540 Оноруулаах ойох буоларга
Одун хаан онгоһута,
Чыныс хаан ыйааба,
Киһи буолар кэскилин,
Саха буолар дьаһалын буолар.
Төрөтөр обону уйалыабын,
Иитэр сүөһүнү күрүөлүбүң,
Онон бигэ тылгын биллэр!
Буолбат күннээх буоллаххына
Сордон кунун сулулуоба,
- 4550 Айыылаах хаанын тахсыаба.
Чэй, биллэрэ тардый! — диэбитигэр,
Дьахтар
Киил мас курдук
Кэдирги таттарда,
Хатан мас курдук
Ханаччы таттарда.
«Үгүстэн үгүс өлүбэ,
Абыахтан абыах өлүбэ», — диэтэ да,
Чыыстай буолак диэки
- 4560 Сүүрэ турда.
Ону көрөн
Абалаах-кыһыылаах
Алантай Боотур
Тута харбаан сырыста.
Чыыстай буолакка
Сиирэ халты харбаһан
Тийдилэр да,

-
- Эрдэтгэн этиһиилэрэ бараммыт
Дьон быһыытынан
4570 Олбу-һолбу ууссан,
Хардары-таары харбаһан
Охсуһан бардылар.
Эр киһи
Эр да, өтөр да гыммата
Дьахтары үрүт күүһүн өһүллэ,
Сыһа халты харбаата,
Өтүгэр биллэбиннэрдэ да,
Чыыстай буолак оттотугар
Тиэрэ быраһан түһэрдэ.
- 4580 Ол гыһан баран
Дьахтар икки илиитин
Баттаһын өрүүтүнэн
Кэдирги кэлгидэ,
Икки атаһын
Этэрдэһин быатынан
Баайан кэбистэ.
Дьахтар барахсан
Өргөс кылаана тоһунна,
Киэн далай санаата татыарыйда,
- 4590 Үрдүк аата альдыанна,
Үтүө сураһа сууйулунна.
Абыс өргөстөөх
Аламай маһан күн
Арбаалыан дылы
Олоро түстэ да,
Ытыы-сонгуу олордо.
Бу дьон
Этиһиилэрэ, иирээннэрэ уурайда.
Илии илиилэриттэн сизтистилэр,
4600 Тарбах тарбахтарыттан тутустулар,
Дьизэлэригэр тахсан бардылар.
Кыыстаах күтүөг
Охсуһуулара уурайан
Эр дьахтар
Эйэлэрин эйэлэһэн
Көнсөн кэлбиттэригэр
Дьизэлээхтэр
Үрдүк үөрүүнү үөрдүлэр.
Ол үөрүүгэ

Е.Г. Охлопков СССР Суруйааччыларын союуунун чилиэнэ

Буоратай үбүлүйгэр аналлаах тэрээһиннэр

*Олонхоһут Буоратай 115 сааһын бэлэтиир тэрээһингэ гирлинда ууруу.
Буоратай иипит кыыһа Парникова Т.Ф., баһылык Петров В.Н.,
Буоратай бииргэ төрөөбүт убайын сиэнэ Охлопкова А.Е. 05.01.2012 с.*

*Буоратай олонхоһут 115 сааһын бэлэтиир үбүлүйдээх тэрээһин кыттыылаахтара,
Фрунзе нэһилигэ. 05.01.2012 с.*

Тэрээнигтэ 10 кылаас үөрэнээччитэ Охлопков Тима уонна 11 кылаас үөрэнээччитэ Бугаев Миша ыалдыттарга анаан музыкальнай эбэрдэлэрин тириэрдэллэр. Фрунзе нэһилиэгэ. 05.01.2012 с.

Көбөкөн орто оскуолатын 11 кылааһын үөрэнээччитэ Попов Вася «Былиилээх олонхонут, норуот ырыаһыта Егор Герасимович Охлопков-Буоратай туһунан ахтыылар» дигэн дакылаатын ааһар. Учуутала Макитова Варвара Николаевна. Фрунзе нэһилиэгэ. 05.01.2012 с.

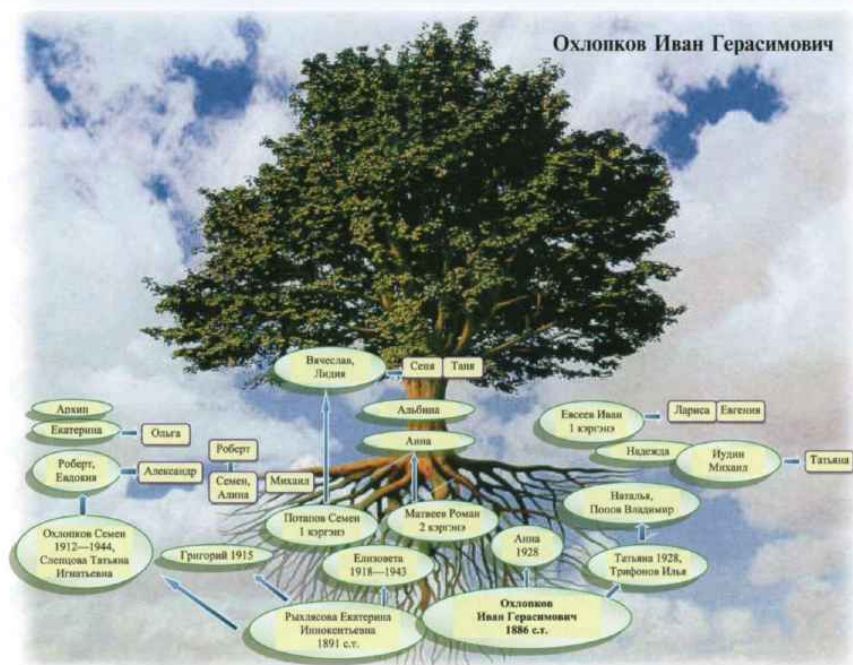

*Үбүлүйдээх тэрээнин ыалдыттарыгар, кыттылаахтарыгар нэһилиэк баһылыга
Петров Василий Николаевич халандаар туттарар.
Фрунзе нэһилиэгэ. 05.01.2012 с.*

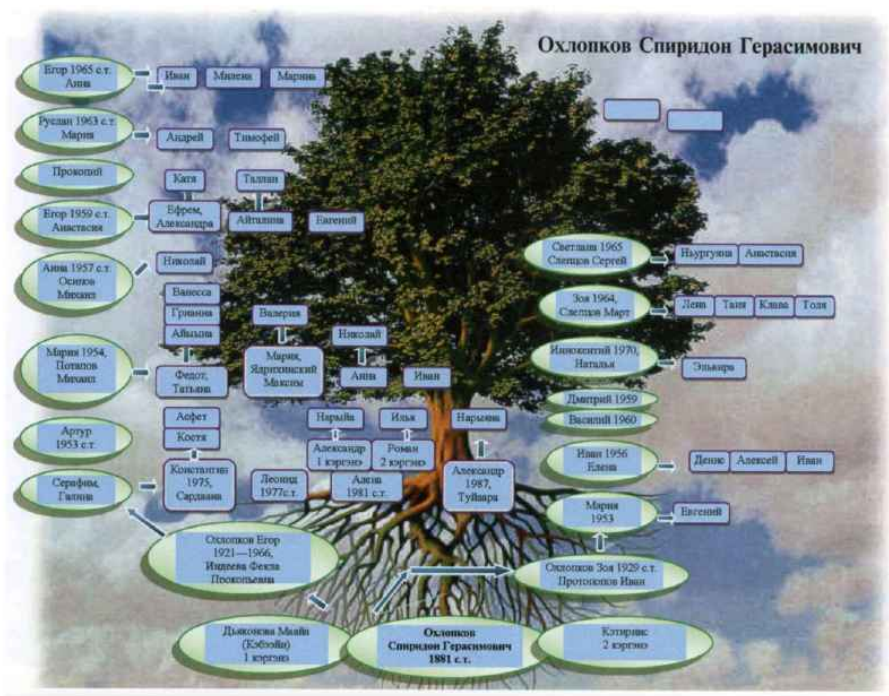

Е.Г. Охлопков-Буоратайга аналлаах бүүс айылыытын кыттылаахтара

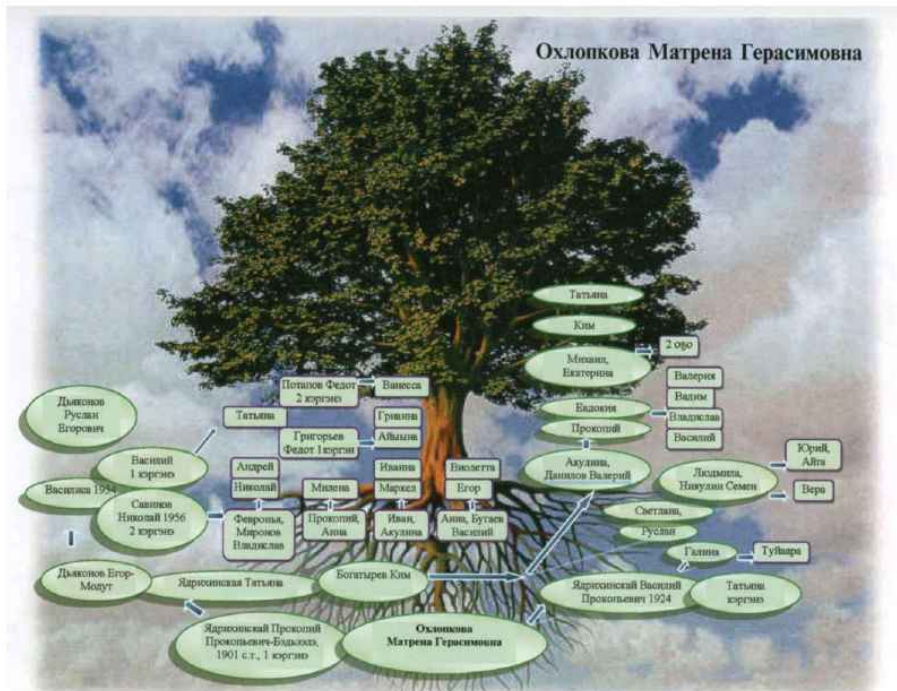
Охлопков Иван Герасимович

Охлоков Спиридон Герасимович

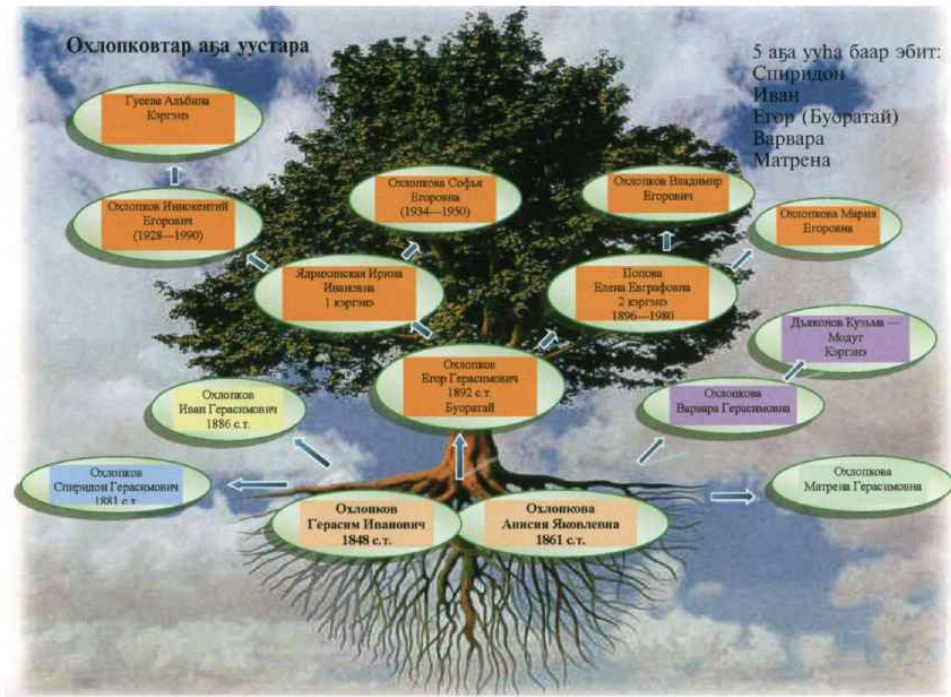

Охлопкова Матрена Герасимовна

Охлопковтар аба уустара

5 аба ууна баар эбит:
Спиридон
Иван
Егор (Буоратай)
Варвара
Матрена

-
- 4610 Сырдык сыбаайба,
Маған малааһын аһылынна.
Кустаах-хаастаах
Диринг-далай түһүлгэни
Туора таттылар.
Көр бөбө
Күүрүктүйбүт көбүлүн өһүллүлэр,
Ооньһуу бөбө
Тувараабыт дьулайын дьуххардан,
Түүнү, күнүһү билбэккэ
- 4620 Уруу бөбөнү онгордулар.
Тобус түүннээх күнү быһа
Уруулаан бараннар
Айан дьоно
Тус-туспа
Бараллара буолла.
Кыыстаах күтүөт
Аан дайдыларыгар,
Иэримэ дьиэлэригэр
Бараллара буолла.
- 4630 Халлаан таңгара хангырыыр
Хангын ханнанан,
Сир ийэ мичэльдийэр
Симэбин симэнэн*,
Күн оҕолоро көлөлөрүн,
Айыы оҕолоро аттарын мииннилэр.
Ол кэнниттэн
Аан Чалбай дайдылаах,
Көдүгэ маған аттаах
Көр Дьэллик бухатыыр,
- 4640 Көмүс хайыһардаах
Күн Эрэли бухатыыр
Бары бараллара буолла.
Онуоха
Саха Саарын Тойон,
Сабыйа Баай Хотун
Бары уоллуун, кыыстыын,
Оҕолуун, дьахтардыын
Тахсан тураннар,
Аты тэһииниттэн
- 4650 Тутан тураннар,
Биир куолаһынан сүүрдэн

-
- Алгыс алжаан
Тойук тойаллар.
Ол кэрэ кэпсээннэрин
Эгэлгэтэ маннык эбит:
— Дьизэ-буо, дьизэ-буо!
Уруй-айхал буоллун,
Уруй-тускул буоллун!
Дьэ биһиги,
4660 Көрдөр харахпыт
Харата буолбут,
Нохтоолоох тойон болгуо сүрэхпит
Чопчута буолбут,
Көмүстээхэй бүүбэйбит!
Айанныт устатыгар
Куоппут дьолу ситэннит,
Батыспыт куһаҥантан куотангыт,
Аан дайдыгытыгар,
Алаһа дьизэбитигэр,
4670 Аал уоккутугар
Айаннаан тийэннит,
Ириньньэби иитэн,
Тулханы туругурдан,
Төрөтөр оҕобут
Үс хос
Ньээкэ көмүс уйаланнын!
Иитэр сүөһүгүт
Сэтгэ хос
Сибиз дьэргэлгэн күрүөлэннин!
4680 Онон
Ириньньэх ийэтэ,
Аран* аҕата,
Тулха* тойоно буолун!
Ааспыты аһатар,
Тонмуту ириэрэр*
Ыл буолун!
Атгаах хонуга буолун,
Сатыы үтэтэ буолун!
Быдан дьылларга
4690 Быралыйа бырастыыйдарын!
Бу курдук
Алжаан бараннар,
Ытан кэбистилэр.

Уоллаах кыыс
Эр тэнин
Эрбии биитин курдук
Аяннаан тэптэрэн
Баран истилэр.
Кинилэр бэйэлээхтэргэ
4700 Туох туора түһэн мэхэйдийэбэй?!
Ол курдук
Талбыттык айаннаан
Аан дайдыларыгар,
Иэримэ дьыэлэригэр
Тийэн кэллилэр.
Бу кэлэннэр
Аал уоту отгоннор,
Алаһа дьыэни тэрийэннэр,
Алтан сэргэни аньыаллар,
4710 Ол курдук
Төрөтөр оҕону уйалаан*,
Иитэр сүөһүнү күрүөлээн,
Байан, тотон,
Аар бабабы* аньыан,
Тоҕой сэлэни* тиирэн
4716 Олорбуттара үһү.

Үрүн Уолан бухатыыр

(сюжет)

Олонхо бухатырын олохтоох дойдута. Кыталык кылым кырийа көтөн кытытын булан түспэтэх Киэн Кылаарыкы эбэ хотун кыстыктаах, туруйа кылым тула көтөн тулатын булан түспэтэх Киэн Долодулуур эбэ хотун отордоох, хаастаах Киэн Даладылыыр эбэ хотун сайылыктаах. Бу ороскуота биллибэтэх Орто туруу дьабыл туой буор Сибиир хотун дьоллоох ньууругар соботобун сурабыран, ангаардасты аатыран, ытык кунга ситэн, ырайа дьаама туолан, буутун этэ мунгутаан, сийин этэ ситэн, холун этэ хойдон бухатыырга моһуоннаах, күүстээххэ көрүнгээх, быһыйга быһыылаах киһи үөскээбитэ. Бу орто дойду онгоруулаах остуолбата, ийэ дойду итэбэллээх иччитэ буолбут дьон абыс ааттаах үрэх бастарыгар аарыктаах дуҕа тийэринэн аатырар албаннаах ааттара, тобус уус улабатыгар чуорааннах дуҕа тийэринэн сурабырар, солбонуйбат суо-дьаалы сурахтара маннык эбиттэр: уол оҕо аата үс үүт бүтэйи үрдүнэн көстөр үрүмэччи маҕан ат көлөлөөх үс былас өтгүктээх Үрүн Уолан бухатыыр. Бу киһи балтын аата тыал сырыыта сырыылаах, салгын атаҕа атахтаах араҕас халлаантан айыллан түспүт тыллаах-өстөөх Дыллыа маҕан аттаах Дьырыныатта Дьырыбынай диэн.

Үрүн Уолан бухатыырга суорумньу кэлэр. Бу кэлэн ынгарар: «Мантан тус илин диэки бардахха, үтүө киһи үөрэ үстэ ытаан тийэр, күн уота баранан, көмүс аалыыта буолан, күүгүнэччи тохто турар, ый уота баранан, алтан аалыыта буолан, саккыры-таммалы турар сирэ буолуо. Кыһына суох самаан сайыннаах, түүнэ суох күндэлэс күнүстээх. Кустаах-хаастаах Киэн Хопто Толуук Иһэбэй эбэ хотун иччитэ буолбут Тыйаа Баай Тойон аҕалаах, Тыйыс Баай Хотун ийэлээх үс айыы үчүгэйн үмүрү тардан төрүөбүт Үрүн Үкэйдээн диэн дьахтар ытык кунга ситтэ, ырга дьаама туолла. Ону барангын кэргэнинэн кэпсэтиэн үһү», — диир илдьиккэ кэлбит киһи. Аата сэттэ

ааһар былът албастаахтар бары билбиттэр. Онон кинини аллараа абааһы кыһа Кыыс Кысыйдаан удабан эр онгостоору албаһынан алкыйан, хомуһунунан кудьуйан, сараһын эмэгэти таһааран, кини айаннаан иһэр суолугар айыы ааттаах үчүгэй дыахтара онгорон олорут. Ол Үрүн Уолан бухатыыры тоһуйан олозор сараһын эмэгэт абыс кыыс арыалдыттардаах, тобус уол дыоһуолдыттардаах, орто-туттан аранас күн айылгыта тахсарын курдук көрбүккэ суох, истибиккэ биллибэт, алыс үчүгэй дыахтар буолан тоһуйан туран, тиэргэн таһыттан тэһин туттарар, дал таһыттан арыаллыыр остуол таттарар, олох уурдарар.

Онуоха ыраах сиртэн ыран, сылайан, айаннаан иһэр киһи эрэй-дэнэр быатыгар «ээх» даһаны диэн, атыттан түһэн хонон-өрүүн бараары, атын икки тон харыйаҕа солбуйа баайан кэбистэ уонна дьиэбэ киирэн уҕа диэки кытылыыры сылгы кынтыһахтыы охто сытарын курдук кырындыал маһан сыһаһаҕа олоро түспүтэ — нэс үтүгэн түгэбэр тийэр. Кэли айабын курдук кэбэлкэй хара аартыгынан баһана үүтүн курдук бадылҕах хара аартык устун баһа-атах, атаҕа-бас буолан, тунхал-танхал ытыллан аллара түһэн испитэ. Өлүү болдьохтоох, үөдэн тоҕостоох Үрүн Уолан Кыыс Кысыйдаан дьиэтин уҕа өтүгэр ообуй орус кыайан уйдаран туораабат бадарааныгар баран тиэрэ түһэн хаалла. Бу дойдуга хайтах да уйдарыа суох буолан, быар куустан баран үнкүрүйэн табыста. Ол тахсан хааман иһэн көрбүтэ: Кыыс Кысыйдаан дьиэтин таһыгар тахсан туран, кинини көрөн үөрэн: «Сааһым тухары кэргэн онгостуом», — диэн ыллыыр.

Онтон дьиэлэригэр киирэллэр. Бу киирэн эрин аһатар. Ону Үрүн Уолан албыннаан аһаабыта буолар. Онтон утуйаллара кэлэр. Онуоха Үрүн Уолан албыннаан Кыыс Кысыйдааны өлөрөрө буолар, Кыыс Кысыйдаан удабан өлөөрү сытан, убайын Уот Уһутаакы бухатыыры ынгырар уонна өлөр кэриэс ырыата буолар.

Онтон утаакы буолбат, хоту халлаан улахатыттан үөн күрдэбэ аһылыктаах, тэбиэн кыыл көлөлөөх Уот Уһутаакы кэлэр. Бу кэлэн охсуһаллар. Охсуһан Үрүн Уолан бухатыыры үс хонукка тиэппэккэ сизри сигэнэр, аһаары аһайар, Үрүн Уолан кизн көхсө кыарыыр, өргөс кылаана мултуйар, өлөр күнэ үтүрүйэр, хаалар күнэ хабырыйар.

Бу сырыттаһына, Үрүн Уолан балта аранас халлаантан айыллан түспүт, тыллаах-өстөөх дылбыа маһан аттаах Дырыныатта Дырыбынай абыс кырыһылаах кутуу көмүс куйабын кэппитинэн, оһоллоох уһун турба батыйатын үөһэ ууммутунан, кыргыстаах айыы саабылаан батыйатын таннары дайбаабытынан, бу таннары сүүрдэн түстэ. Ити үөһэттэн түһэн иһэн убайыгар уонна Уот Уһутаакы бухатыырга көбүөлээх уһун көтөбөн, албан уһун аһан, хоммут

уоһун хонһорон Дьырыныатта Дьырыбынай ырыа ыллыыр: «Тойон убайым Үрүн Уолан бухатыыр, эн манна тобо түһэнгин оһол төрүөт ойоһостоно, кыргыз кылаан энэрдэнэ сылдыбын. Чэ ити, мин аппын ыланһын аан дойдугар айаннаан үөһэ тахсанһын мин аппын ытан кэбиһээр, бэйэнг аккын ыланһын ойоххор бараар. Быдан бырастыый!» — диир.

Бу кэлтэгэй күннээх-ыйдаах, кэрис бараан дойдулаах адаһатын кэппит, арбаһаһын бүрүммүт Адаһалаах Ала Буурай тойон аймахтара, Арсан Дуолай биистэрэ үөн-күрдьэвэ аһылыктаах, тэбиэн кыыл келелөөх Уот Уһугаакы бухатыырга: «Тохтоо, болһой, эн тэннээбин мин кэлим», — диир. Ол түһэн охсуһар. Ити охсуһуутугар биир ый устатыгар охсуһаллар, онно аллараа дойду аһатын уһун аата суох аймыһаллар, ийэтин уһун иннэри эһэллэр. Онтон сир Сибиир иннэстээри гынар. Аллараа дойду дьүүлүнэн тобус өлөр өлүү Ньүкэн ойууттарынан кыырдаран, сур кэрэх сылгы тэриитин мииннээрэн, икки улуу бухатыырдары үөһэ орто дойдуга үтэйбиттэрэ.

Бу ойууттар үс түүннээх күн тухары кыыраннар, төрөөбүт аан дойдулары алыс алдыатаары гыммыттарыттан үөһэ кыйдаабыттара. Бу икки бухатыыр тутуспутунан орто дойду дьоллоох ньууругар тахсан тура түспүттэрэ. Манна тахсаннар, биир ый устатыгар охсуһаннар, сир халлаан сигилитин алдыаппыттара, орто дойдуга олорор олохтоохторго улахан издээни онорбуттара. Ол да буоллар Дьырыныатта Дьырыбынай бухатыыр отут хонук туолуутугар Уот Уһугаакы бухатыыры үрүт күүһүн өһүлэн, алын тирэбин алдыатан, тыйыс иннирин сымнатан, харт таманын айгыратан, халыг тэриитин хайытан, хара хаанын тоһон, сырдык тыынын быһан өлөрбүтэ.

Ити кэнниттэн Дьырыныатта Дьырыбынай кини убайын сараһын эмэгэттэр албаска түбэһиннэрэн өлүү дьөлөккөй аартыгынан аллара түһэрбиттэрин, ол аартыгы булан, эмэх маһынан өлүүгэ туттар, сабыдал аранас атыыр сылгыны онгорон, көтөр кынаттаахтан тэннээби кыылы булан, аартыкка бэлэх биэрэн туран, бу курдук алгыс алһаан, ырыа ыллаан, адьарай аймаһа киирэр кирилизтэрин, тахсар дабааннарын бүөлээбитэ. Онтон кини бу аартыгы бүөлүүр соруга буолбута. Абааһы аймаһа аны бу курдук көнүл күүлэйдээбэт буоллун, киирэр кирилизһин, тахсар дабааннарын бүөлээтэбим буоллун диир.

Дьырыныатта Дьырыбынай мантан бүтэн баран, убайа таһааран ыһыһыт атын тутан ылан, дойдутугар төннүбүтэ. Абыс хараһалаах аартык хотуну атаһынан арыһан, аллаах ат атаһа тийиэбинэн айаннаан истэбинэ, тордохтоох туос дьааны дьулайыттан, ардахтаах таас дьааны арһаһа дайдылаах балыксыт Бакаанайдаан оһонһыор аһалаах, Күөччүт Көдөөлөйдөөн эмээхсин ийэлээх таабылаах убаһа

атгаах, ааргык иччитэ буолбут Ап Нороохойдоон уол көрсөр. Бу көрсөн баран этэр: «Хотун эдьийим, Дьырыныатта Дьырыбынай эн үс күлүккэр үнгэн-сүктэн, сүгүрүйэн туран көрдөһөбүн: мин мунур-муннаах киһи кэллим, эһи Уот Уһутаакы бухатыырдыын охсуһангыт отуг хонук устатыгар киэн халлаан киэбэ алдыаммыта, сир ийэ сигилитэ кубулуйбута, ол охсуһуу уотугар мин ийэм, аҕам иккиэн ууга бултуу сылдьаннар, ууга түһэн өлбүттэрэ. Онтон мин хоргуйан өлөөрү гынаммын, таабылаах убаһа апшын миинньэн баран атах балай мээһэ хаамтаран сылдыбын, мунан хаалбыт киһибин, өрөһүй абыраа, үтэн тобобуттан бырабан кулу», — диэн көрдөһө турбута. Онуоха Дьырыныатта Дьырыбынай муна сылдыар уолу аһынан, үтэтин тобобуттан сылгы уллуктаах харытын бырабан биэрэр. Ону били уол үрдүгэр түһэн тиһинэн кирбэхтээн баран, атыгар ылан ыңгырдаары гыммыта да, кыайан ылан атын үрдүгэр уурбата.

Онтон уол дьахтартан көрдөһөр: «Хотун эдьийим, аһапчычча аһат, хайтах гыныамый, түһэннин аппарат төргүүлээн кулу», — диир. Ону дьахтар ат үрдүгэр олорон эрэн үнүүнэн дьөлө анһан ылан уол атын үрдүгэр ууран биэрээри гыммыта — сатаммата. Онтон кыһыһыран ойон түһэн дьахтар сиргэ сытар эти ылаары бөкчөйөн истэбинэ, албаска түбөстэ быһыыта. Икки кулгааба чункунуу түстэ, икки хараба им-балай харанга оттоугар баар буола түстэ. Биирдэ өйдөммүтэ — үс сиринэн тимир уобуруччулаах үс хостоох тимир уһаат иһигэр хааттаран баран, төкүнүйэ сылдыар быһыылаах уонна хайтах да сиргэ сытарын өйдүөбэтэ.

Арай биирдэ уһаатын тимир торуосканан киһи тонгсуйар уонна ырыа ыллыыр, тойук туойар. Ол хоһооно маннык эбит: «Мин үөһэ үс хартыгастаах үрдүк халлаан үллэр бүүрү үктэллээх Үрүн Аар тойон аҕалаахпын, Үрүн Арылы хотун ийэлээхпин, бэйэм аатым күөх дьабыл атгаах Күн Тулуурдаан бухатыырбын. Бу харанга хаайыттан миэхэ ойох кэлэр буоллаххына, таһаарыам, онтон ону буолбат буоллаххына, дьаакырдаан баран муораба тимирдиэм», — диэн. Онуоха дьахтар хайтах да тахсар сирэ суох буолан: «Өрөһүй-абыраа, ойох барыам», — диир. Онуоха буочукуну үнтү үрэйэн дьахтары таһаарар.

Дьахтар ойон турар да, уһун турба батыһанан төбөгүн сиигин устун охсон кууһуннарар уонна ыллыыр: «Суолга хас көрбүт киһитин көрсүүлэһэ сылдыар күлээмсиги миигин көрөнгүн, ойох ылаары турар оруспуой эн эбиккин», — диир да, үрүт күүһүн үмүрү тутан барар, алын тирэбин алдытан барар, үс хонук иһигэр өрүү тулупшат, үнтү сынһыан кэбиһэр.

Онтон Күн Тулуурдаан бухатыыр аһар албастаах, куотар хомоһуннаах киһи эбит. Үнкүрүйэ-күөһэлийэ түһэн, мохсобол кыыл

буолан, үөһэ көтө турар. Бу тахсан иһэн эмиз албынныыр, этэр. «Мин собуруу халлаан улабатыгар үөскээбит Саха Саарын Тойон аҕалаах, Сабыйа Баай Хотун эмээхсин ийэлээх, ыкырыын-чыкырыын ынгырдаах, ойборуун-тойборуун кымныылаах, байбары маҕан аттаах, чаллах хатынҕы таннары туппут курдук, айгыр аарык киистэлээх, ахтар айыы Наннардаан Куо диэн дыахтар илин-кэлин кэбиһэрдээх киистэтин уоран кэлбитим, аны бу сэп миэхэ туох буолуой? Эн үрүт күүспүн өһүллүн. Дьэ, миигин кыайбыт бэлиэбин ылан хаал, быдан дьылларга бырастыый!» — диэн баран, күн уотун күлүмнэтэр күндү дьүһүннээх, илин-кэлин түһүлүктээх кылдыыны быраҕан биэрдэ.

Ону дыахтар киһи татымнык өйдүөтэ, ааттаах бухатыыры кыайбыт бэлиэтин кылдыы ылбыт киһи буолаары, ылан кэтэн кэбистэ. Бу кэтэн баран иннинэн биридэ атыллаабата, киэн халлаан сэттэ уон биэс быластаах ап оҕурук быатын түһэрэн, баһыттан атаҕар дылы кэлгийэн кэбиспит.

Онтон үөһэттэн Күн Тулуурдаан бухатыыр түһэн кэлэр, бу кэлэн иһэн ыстаанын устан илиитигэр тутан иһэн этэр: «Дьэ ааһар былыт албаспынан кэлгийэ сытыараммын көнгүлбүнэн күүлэйдим», — диэн үөрэ-көтө, ыллыы-туойа испитэ.

Мань көрө сытан, дыахтар үс төгүл үөгүлээтэ, үс төгүл түллэн мөхсүүтүгэр сэттэ уон биэс быластаах ап оҕурук быатын, от хотуулун курдук, бэс чаппатын курдук, үнтү тыыллан турда. Ону көрөн Күн Тулуурдаан бухатыыр көрө дьулайда, этэ саласта, куйахата күүрдэ, үнкүрүс-күөһэлис гынна да, мооньһугар мойбордоох, кутуругар хоболоох, халлаан уччуула мохсоһоло буолла да, үөһэ көтө турда. Дьырыныатта Дьырыбынай бухатыыр дыахтар абарбытын иһин хайтах гынай, атын тутан ылан, мииньһэн баран аан дойдутун диэки айанныы турда.

Бу айаннаан истэбинэ, убайа Үрүн Уолан суолга көрсө түстэ. Соҕотобун иһэр, ойобун ылан истэбинэ, — арҕаа халлаан бухатыыра иккилээх олорор оҕо хоруобун саҕа ханнаах, чыыннаах Хара Суордуйа бухатыыр абааһы аартыкка көрсөн уоран барбыт, онон сүөм түһэн харыс хаалан иһэр эбит.

Онтон айаннаан дайдыларыгар тийэн баран, кыыс убайын дьизигэр быраҕар. «Бу сырыгынан куоппугу ситиэн суох, сүппүтү булуон суох, дьизэбин дьизэлээ, мин барыым», — диэн арҕаа халлаан улабатыгар айанныыр. Бу айаннаан орто дойду урсуна уларыйар, аан дайды аҕаара аччыыр. Бу айаннаан истэбинэ Күн Тулуурдаан бухатыыр атын киһи буолан, кубулунан кэлэр. Ол кэлэн дыахтарга ырыанан этэр: «Эйиэхэ киэн халлаан кинээстэрэ, үрдүк халлаан дьүүллээхтэрэ, түүлүнэн түмэн, саарыгынан танан, сир-халлаан

чиэппэрэ күүстээх, дырысыанай тааһы ыттылар. Бу тааһы ханас хоннобун анныгар уган баран үнтү кыбынан кэбистэбинэ, арбаа халлаан бухатыырыгар киирэн, охсустун дииллэр. Онтон бу тааһы кыайан алдыапат буолабына, олох бара сылдыбатын диэннэр, миигин ыттылар», — диэн баран, күн-ый курдаттыы көстөр, сир-халлаан чиэппэрэ күүстээх дырысыанай тааһы ылан биэрэр. Ону өс киирбэх атыттан ойон түһэн били тааһы ылан хоннобун анныгар уктан баран, үнтү кыбынан кэбистэ. Тыас тыастан орто, сир-халлаан титириргэ дылы буолла. Дьахтар икки хараба иирэргэ дылы буолла, мэйнигэ мэй-тэй барда, турда турбутунан туймаарда.

Бу турдабына, Күн Тулуурдаан бухатыыр дьахтар үрдүгэр түспүтүнэн барда. Охсуһуу улахана турда, кыргыс кылаан кытаанаба буолла. Дьырыныатта Дьырыбынай охсоро улаатан, кырбыра кытаатан, ончу тулуппата, өрүү киһилээбэтэ. Күн Тулуурдаан бухатыыры сэттэ сиринэн сиккэй баастаата, абыс сиринэн аһаҕас баастаата, тобус сиринэн тобуллаҕас баастаата. Күн Тулуурдаан бухатыыр тыһы кыл саба айыы тыргыл тыына быстаары гынан, сыһа туттаран, халты харбатта да куоттаран хаалла.

Онтон Дьырыныатта Дьырыбынай баран иһэр сиригэр дьэ барда, бу баран хааннаах хара суорба аартык устун айаннаан, ону аһан, үтүө киһини өттүгүн баһынан охсуллар, тимир тэрэлийэ аартыгынан айаннаан, ону аһан, кэлтэбэй күннээх, ыйдаах кэрис бараан дойдуга тийдэ.

Хаары буолбут сылгылаах, хатан өлөр ынахтаах, хахсаат буолбут ыттаах, харалбан киһилээх, харса дьабын бииһин ууһугар, сүөдэннири сүтэрбит, барынныры бараабыт, күлүгнүүрү көбүрөппит, аһайбытын абыс баҕанатын адаарытар, өһүөбүтүн түөрт баҕанатыгар чөрөтөр, чугас дьонун тобоҕолообут, ыкса ыалларын ыстаан ыраастаабыт алдыагыһыт — айаҕымсах Арсан Дуолай оҕоньбор аҕалаах, инсэлээх ингэриэхсит ытык Игирэстэйдээн эмээхсин ийэлээх, иккилээх олорор оҕо хоруобун саба хааннаах-чыыннаах Хара Суордуйа бухатыыр изримэ дьэтигэр, олорор ордуутугар тийбитэ.

Бу тийэн Дьырыныатта Дьырыбынай ыллы-туойа, үөбэ-хомура, этэ-тыына турбута. Ону истэн Хара Суордуйа бухатыыр тахсан ырыанан ынҕыра: «Дьэ биһи охсуһуох тустаахпыт. Мантан, тус арбаа диэки бардахха, тойон киһи долгуннаах, хатын дьахтар халбаһалаах, уолан киһи урусхаллаах, кыыс дьахтар кыдымахтаах, уот күлүмэт байбал ортотугар, кыргыстаах кыыс хайаба, охсуһуулаах олуос хайаба, тэпсиһиилээх дэриэспэ хайаба, ланкы саадахтаах дьаарыс-таммыт ингэччи саалаах ингэстибит, уһуктаах уолдыаспыт, биилээх бэттибит, иннинэн-кэннинэн сырайдаах, таллан таас эбириэн хайа баарыгар баран охсуһуох диир да, үнкүрүс-күөһэлис гына түһэр да,

икки хос бастаах Далан Өксөкү кыыл буолан, тус арбаа диэки көтө турда. Дьырыныматта Дьырыбынай иһиттиэм-истибэтиэм диэбитти батыйан барда.

Чыыстай буолакка тийээнэр охсуһаннар, Хара Суордуйа бухатыры Дьырыныматта Дьырыбынай кыайар, өлөрөр уонна убайын ойобун санаһын булан, атыгар мэнэстэн, аан дойдутугар айанныыр. Бу айаннаан абааһы дойдутуттан тахсан айыы сири кытытыгар кэлэн туран уруккутун курдук эмэх маһынан, кур оҕус онорон баран: «Адьарай аймаһын аһар былыт албаһа, араас дьаат өлүү буолан дьалкыйыаба, сут өлүү буолан суурайыаба, аны манан кэнэбэс үйэтин да тухары үөн күрдьэбэ өйдөөх өнгөйбөт буоллун», — диэн ырыа ыллаан, тойук тойуан бүөлээбитэ.

Онтон аан дойдутугар аартыгы арыян, суолу тобулан баран испитэ. Хонуктаах сири куоһаран, күннүктээх сири көтөн истэбинэ, суолга, абынахтаах ытыстаах, абырыалаах атахтаах, синьнэлээх дьылбэктээх, баһырбастаах атахтаах Наадьай Бараан Айыһыт Хотун бөрө истээх сарыы сонун, сарыы быатын сүөртэлээн кээспит, бөрө тыһа үтүлүгүн уһунан таһаарбыт, үүс тэриитэ үрүн саар бэргэһэтин туорайды ууруммут, сүүһүттэн бытыр-бытыр көлөһүн тахсыбыт, сул харыйаны торуоска онгостубут, чуот-сатыы хааман садыылаан түһэн кэллэ. Ити хааман иһэн, суолу туора олорон кэбистэ, өлбүргэлэх нуобайдаах үүс тэриитэ бэргэһэтин моонньугар түһэрдэ, сонун нэлэккэйдээн кэбистэ. Бу курдук ыар дыансал тойугу тойуда. «Эн хотуой, туох өйүн өйдөөнүң, санаатын санаантын, киһи буолар кэскилгин кэстин, Күн Тулуурдаан бухатыырга ойох барбакка охсуһантын сир-халлаан сибээһин сизкинэттин, аан дойдуну уурун долгуттун. Бу курдук өйдөөнүмэ, эргэ баран, төрөтөр оҕону төлкөлөө, иитэр сүөһүнү күрүөлээ, алаһа дьизэ тэрин, аал уотта оттун. Оттон ону буолбакка, кэннигинэн кэхтэр, иннигинэн чугуйар, мин үтүө тылбын өлөрөр буоллаххына, мин бэргэһэбин моонньохтонон олорон, киһи кэбиттэн аһара кырыам. Эйигин иһэбэйдээх ийэ куккун мин айбытым. Дьэ, хотуой, туох дииргин биллэр», — диэбитигэр Дьырыныматта Дьырыбынай этэр бу курдук:

«Көмүскэллээх күн ийэм, харыһыктаах хатын эбэм, күтүр суолунан күһэйдин, кыаллыбат суолунан кыһайдын, аан дойдубар тийдэхпинэ, утуян турдахпына, өйдөнүөм, сынньанан баран сыаналаныам, туох диирбин тобулбатым», — диэн баран Дьырыныматта Дьырыбынай суолу тобулан, аартыгы арыян айанны турда.

Бу айаннаан абыс иилээх-сабалаах, атыаннаах мөңүүннээх аан ийэ дойдутугар, арбаа сабатыгар киирэн кэлэн, уу дьоруоннан оҕустаран, атара дьоруоннан астаран иһэн көрдөбүнэ, убайа Үрүн Уолан бухатыыра Күн Тулуурдаан бухатыыры илиититтэн сизпит уонна

угары иһэллэр. Үрүн Уолан балтыгар бу курдук үс төгүл сүгүрүс гынар, тыл этэ, сана сангара турбут, өһүн хоһооно маннык буолта: «Араҥас халлаантан айыллан түспүт тыллаах-өстөөх, дыллыа маҕан аттаах Дьырыныатта Дьырыбынай, оҕолоотор оҕом, көмүскээтэр бүөбүкэм, эн үс күлүккэр үнэн-сүктэн, сүгүрүйэн эрэбин. Эйиэхэ, мин этэр тылбын ылыныа диэн эрэнэн туран, көрдөһөн эрэбин, эн куруук бу курдук кэргэнэ суох сылдыарын сатаммат. Онон көтөр-сүүрэр барыта тыһылаах атыырдаах буолар, эн киһи буолар кэскилгин тэрин, саха буолар дьаһалгын онгоһун. Бу Күн Тулуурдаан бухатыырга ойох баран, иэримэ дьэини иччилииэххин, төрөтөр оҕону уйалыаххын хайдаҕый? Мин сүрэхтээх быарым сөбүлээтэ, харахтаах хааһым хайбаата», — диэтэ.

Онуоха Дьырыныатта Дьырыбынайы тиэргэн таһыттан тэһин тутаннар, дал таһыттан арыаллааннар, уруу улахана буолла, көр бөбө күүрүктүйбүт көбүлүн өһүлэн туран, оонньоу бөбө тубараабыт дьулайын дьуххардан туран, үс түүннээх күн устатыгар көрүлээтилэр, онтон Күн Тулуурдаан бухатыыр, үс хонон баран ойобун ылан аан дайдытыгар айаннаата. Дьахтар убайыттан арахсан барарыгар бары баайын үстэн биирдэһин үллэстэн ылан барда, аҕыс хараҕалаах аартыгы арыян, киис кыыл тэриитэ эркээйилэх килиэ көмүс суолунан, үс хартыгастаах үрдүк маҕан халлаан үөһэ өттүгэр айаннаан истэхтэринэ, уулаах быллыт олбохтоох, ордук ойобос Уйуллаан Куо диэн дьахтары дьэтин таһынан, толоонун оттоһунан айаннаан истэбинэ, атыырдар атыыры гытта охсуһаннар олохтоох атыырдары кыайдылар. Угустар угуһу гытта хассаннар олохтоох угуһу кыайдылар.

Онтон дьэилээх дьахтар кыһыырбыт сырайа сэттэлээх тэргэн ый туоллан тахсан эрэрин курдук кытара үллүбүт. Ойон тахсан туран бу курдук диэн албан уоһун аһан, көбүөлээх уоһун көтөбөн туран, үтүө ат харабын курдук өргүөттээбинэн өрө көрөн туран, үнүү батас курдук үөгүлүү турар. Өһөгөйдөөх өһүн хоһооно маннык буолта: «Бу ол иһин даҕаны кыргыс энэрдээх дьон сүөһүгүт кыргыстаах, оһол ойобостоох дьон сүөһүгүт оһоллоох буолаллар эбит. Бу Дьырыныатта Дьырыбынай туох буолангын, Күн Тулуурдаан бухатыыры батыһан иһэбин, балай эрэ киэнг халлаан киэбин алдыаһытын, орто дойду ньуурун араабытын, ол бэйэнг бу кими батыһан иһэбин. Дьэ тохтоо эрэ, довордоотор доворуом, убайдаатар убайыам Күн Тулуурдаан бухатыыр, эн туох дайды эрэин көрөн бу кэдэрги кэмдүүлээх, төптөрү сигилилээх, оһол төрүөт ойобостоох, кыргыс кылаан энэрдээх, дьахтары ылан иһэбин. Бу барбах майгы, сыһа быһыы буолбут. Аан дайды үрдүгэр бу дьахтардааҕар буолуох кыыс оҕо кыыкынай балыктааҕар элбэх буолуо, онтон булан ылымынабын

кэлэн-кэлэн кэли и үүтүгэр түспүт диэккэ дылы буолан талан ылан истэбин. Дьэ кэлэйдэхпин, хомойдохпун. Киэр гын, төптөрү кыйдаа», — диибин.

Манньк үлүгэрдээх ааһа атабастабыллаах тылы кимтэн да төрүүбүт үйэтигэр истибэтэбэ Дьырыныатта Дьырыбынай, кыыс оҥо кылаан чыпчаххай дьахтар киһи талан сизэрэ атыттан түһэ эскириэтэ, уол киһи уостаах тиһин ордьолдьуйан көстөр уһуордаах уктаах уһун турба батыйатын ылан төбөтүгэр тутунна, кыыс дьахтар кыламаннаах хааһа кырталдьыйан көстөр кырааскалаах уктаах кыырыктаах үнүүтүн таннары тайахтанна, хамса уотунан хаахтаан, сизэрэ уотунан силлиэтэ. Суон дьайаан тойуктаах, ыар дьансал ырылаах турбута. «Бу мабайкаан аллаах, Күн Тулуурдаан аартык-аартык ахсын ойохтоох, суол-суол ахсын көссүүлээх эбиккин. Онно, миһин күөт ыт күлүүтүн күллэрээри, эриэн ыт элэгин элэктэтээри, ол иһин ирдээн туран эскирэтэн сылдыбыт эбиккин. Дьэ биһир сымыт ханна сытыйбат, биһир кыыс оҥо ханна өлбөт, үгүстэн үгүс өлүө, элбэхтэн элбэх өлүө, аҕыйахтан аҕыйах өлүөбэ, сэй барда сэрэн, үнүү барда өйдөн», — диэтэ да, ангаар кырытынан охсон кулуһуннаан барда. Уулаах былыт дугуйдаах, ордук ойобос Уйуллаан Куо утары түһүспүтүнэн барда, эр киһи эрдэттэн этэ саласпыт, куйахата күүрбүт. Кутгаммыт киһи быһыытынан күрөөн хаалла. Икки дьахтар охсуһуулар буолла, үс түүн харанатын холбоон түһэрэн кэбистилэр. Оһол содуом ойобостонон бардылар, кыргыс кылаан энэрдэнэн бардылар, ол да буоллар Дьырыныатта Дьырыбынай охсоро улаатан, кырбыра кытаатан барда. Уулаах былыт дугуйдаах, ордук ойобос Уйуллаан Куону үрүт күүһүн өһүлэн, алын тирэбин алдытан барда, өлөр күнэ тирээн тийэн кэллэ. Сыһа тутгарда, халты харбатта, куотан хаалла.

Онтон Дьырыныатта Дьырыбынай сүөһүтүн аһын төптөрү үүрэн аан дайдытыгар төннөн түспүтэ. Ити дьыэтигэр кэлбитин гэннэ илин халлаан бухатыра Тойон Дьөлүүк бухатыр ойох ылбыта, икки өттүтүн сөбүлэһэннэр, мантан ыла киһи-сүөһү төрдө буолан байан-тайан олоотторо үһү.

Охулуопкап Дьөг. Дьар.
Нам рай. Көбөкөн нэһ.

1941 сыл, кулун тутар 19 к.
ф.5, оп.8, д.13, 20 л.

Арыгы ырыата

Дьэ буо! Дьэ буо!
Бурдуктан булкааһыннаах,
Отонтон оноруулаах,
Аппааранан аһыгылаах,
Саахарынан миньньитиитээх,
Чугуун хочуол буһарбыт,
Ыстаал тимир ыкпыт,
Алтан турууппанан айаннаабыт,
Суукунаба сууйуллубут,
Синдэскэ сиксиллибит,
Сагдьяллыбыт сарыннаах
Сампааньскай иһиккэ
Самалдыттыгы кутулан,
Бааркабай баттанан,
Сургууһунан солотууланан,
Тобус уон ордуга бие
Тонуттар кыраадыстанан,
Итириктээх испиир аатырдаба
Ити диэн буолар.

Дьэ буо! Дьэ буо!
Ыскалаакка ылыллан,
Лааппыга таһыллан,
Бирикээсиккэ бэриллэн,
Көмүс хаччы күүһүгэр,
Кумаабы хаччы кутуутугар,
Үгүс киһи өйүөтүгэр,
Элбэх чэй дьон иһэллэригэр,
Араас дьон аһыллаларыгар
Ананан айылыбыт
Албан ааттаах
Алыптаах амтаннаах

Арыгы ас дигэн буолар.
Дьэ буо! Дьэ буо!
Кини бэйэлээҕи
Кэпсэлин кэнэттэххэ,
Аатын улаатыннардахха,
Арбаан таһаардахха,
Солотун тупсардахха,
Сурабын соноттоххо,
Маннык үтүө ас эбит.
Оонньоуга-ыһыахха туттуллар
Умсулбанныах утах буолар.
Көргө-нарга көтөбүллэр
Амтанын алдыатыаҕа,
Таннар тангаһын
Таннары ыһыллыаҕа,
Эйэлээххиттэн арааран
Этиһиилээх оноруо,
Доворгуттан туоратан
Тон-торуоска тайахтыа,
Олоххуттан муннаран
Охсуһуу содуом олохтуо.
Дьэ буо! Дьэ буо!
Онон доботтоор
Оонньоотооххо оонньоуу,
Оспуордуу санаамаҥ.
Албан ааттаах
Алыһтаах амтаннаах
Арыгылыыр аспытын
Сэбэрэни билинэн
Сэрэнэн иһиэххэ,
Өттүкпүтүн өгөнөн
Өйдөөн үтэлэниэххэ,
Кэнинин-иннин толкуйдуохха,
Киэли кээмэйи билиэххэ.

1938 сыл атырдьах ыйын 14—15 к.

Көбөкөн, Тарафана сайылык. Нам оройуонун Көбөкөн нэһилиэгэ

Охулуопкап Дьөгүөр Дьарааһынабыс дигэн ыллаабыт ырыата.

П.Попов суруйуута.

Научнай киин архыыба 5ф., 3 уоп., ед.хр. 546.

Олонхону суруйааччы С.И. Охлопков оччотообу кэмнэ балача үөрэхтээх киһи, үөрэнээччи тэтэрээтигэр латынны аспаабытын хохонунан кэккэлэппит. Хохонунан наардааһынын сорох сирдэргэ мунаахсыйар, хос көннөртөөн суруйар эбит. Биһиги олук хохоннор кэккэлэрин туһанан сорох түгэннэргэ көннөрүүлэри киллэрдибит.

Олонхо тизкиһигэр харыстабыллаахтык сыһыаннаһан, олонхону суруйааччы хайдах суруйбутун тутустубут, араастаһыыларын быһаарыыларга киллэрдибит. Соробун көннөрөн баран, рукописка хайдах кирибитин ыйдыбыт.

Е.Г. Охлопков-Буоратай түөлбэ тыллары, кинилэр сангарыларын тутуһар эбит. Холобур, ньнь — ннь (ооньньуу — оонньуу), льдь-лдь (ильдьитинэн — илдьитинэн), тт-рт (ааттык-аартык), э-и (тэриитэ — тириитэ) курдуктары хайдах суруллубуттарынан ыттыбыт.

Эргэрбит, дэннэ туттулар тыллары Э.К. Пекарская, Г.Ф. Сивцев, саха тылын быһаарыылаах тылдытыгар олобуран, кизн аабааччы өйдүүрүн курдук быһаарарга дьулустубут.

6	унаргы	түөлбэ тыл, лит. унуоргу
10	ньуучча	түөлбэ тыл, лит. нуучча
12	омук-өһүк	паараласпыт тыл; Бэйэ киһитэ, хаан уруу [СКТ., с.102]; свой родня [Пек., стлб.1979]
17	һуох	үксүгэр Бүлүү сахалара манньк сангараллар. Олонхону суруйааччы дэннэ да буоллар олонхонут санатын хайдах сангарбытынан суруйар.
18	альдьархайы	рук.: альдьархайы
32	ангаабыллаах	ангаабыллаах — ангаабыллаа — айа киирсин, ангаччы тарт, ох сааны, айаны тардан ыт [СТБТ., с.485]
45	тараадыһан	тарадыһан
47	Сибиир	олонхоҕо үгүстүк туттулар; кизн-куон унуоргута-мангааргыта биллибэт дойду
60	аранас	арабас. Олонхо тизкиһиттэн көрдөххө, өн туһунан этиллэр. Ол аата «арабас» диэн этэр сөп быһыылаах. Намнар «н» уонна «б» дорҕооттору араастаһыннаран тутталлар эбит.
86	түөг	түөгт

88	түһүмэт	аатгаах-суоллаах, дьонуннаах диэн суолтаҕа тут-туллубут; почетный, именитый [Пек., стлб.2925]
130	букатын	рук.: буукатын
133	тайбыыр	дайбыыр
139	дьөллүк	дьэллик. рук. көннөрүүлээх, чуолкайа суох суруллубут
167	суомах	малосостоятельный; человек, состояние которого ниже среднего [Пек., стлб. 2346]
263	угуттанан	рук.: уттанан
292	угуттаабытыгар	рук.: уттаабытыгар
313	мунугтаабыт	рук.: мугутаабыт. Мугутаа, мобутаа, мүгэ — достигать, усовершенствоваться, обнатореть [Пек., стлб. 1617]
330	долгуйар	рук.: долгуйар
340	сулууҕа	сулуу тиэкистэн көрдөххө, туохха эмэ суулааһын, суу диэн буолуон сөп
364	туһаһатыгар	рук.: тулаһатыгар
389	өтүгэх	өтүмэх-үтүмэх – кыһын мунханы муус аннынан тардан ыһтарга туттуллар уһун (7—8 м) ураҕас (атырдыах маһынан үтэн сыбарытыллар)
418	сүөгэй	рук.: сүөнэй
444	эркиннээн	эркиннээн
448	ханайар	хабайар
459	оруутунан	ороһунан
465	мутучата	лит.: мутукчата
510	үтүрүллэн	рук.: үтүрүллэн
519	үрүт	рук.: үрүк. Тиэкискэ «үрдүл» диэн баран, көннөрүллүбүт.
613	халарык	лит: холорук. Нам улууһа аакайдааччылар бөлөх-төрүтэр киирсэр.
756	эйиэхситтээх	эйиэхситтээх. Ол аата айыһыттаах, арчылыыр дьоннордooх диэн өйдөбүллээх.
816	салыыр	солуур
828	түгүр	эргэ барбыт кыыстаах дьонно күтүөттэрин эр дьон аймахтара
836	түөрдуон	түөрт уон

837	холодой	оволоро холбоһон ыал буолбут дьонтон кыыс аймаҕа
852	мүдүргэйэ	бүдүргэйэ
858	биссибэтэх	билсибэтэх
905	аранас	мас атах үрдүгэр онгоһуллубут кыра ампаар, лаабыс
977	сиринэн	рук.: чуолкайа суох суруллубут
977	уобуччулаах	уобуруччулаах
991	эриэккэс	рук.: эриэкэс
1009	куоннатын	куонна – куомна – бурдук астыыр, сынньар сир [СТБТ., с.494]
1025	харбаһын	харбаһын – харбалдьын – сукно; платье черного сукна; хорошее суконное платье [Пек., стлб.3351]
1059	кус-хоро	собуруунну итии дойду, собуруу барар көтөрдөр кыстыыр сирдэрэ; киһи өйдөөбөт тылынан сангарда диэн өйдөбүллээх
1289	муос муочуку	бочоночие из рога, делаемый для детей и употребляемый для хранения масла, питья к чаю [Пек., стлб. 1636]
1296	үрэрин	рук.: үүрэрин
1297	бэт	бэрт
1455	көрсөөт	рук.: көссөөт
1517	тириигин	рук.: тэриитин
1547	күрэ	чуолкайа биллибэт
1645	куомных	суолтата өйдөммөтө
2104	орбольдуйан	рук.: орхолдуйан
2181	угус	обус
2244	ыйааттаата	лит.: ыйаталаата
2290	саамал	уже готовый кумыс, переливаемый в другой сосуд, чтобы хорошо перемешался, певый весенний кумыс, свежий, свеженалитый кумыс [Пек., стлб. 2060]
2311	дыаассын	дыаарсын – тонкий, нежный, а потому – прозрачный, просвечивающий [Пек., стлб. 795]
2372	тыымпы	кыра дьобус күөл

2396	баат	куоһахтыы хаһыллан онгоһуллубут кыра дүлүнтү [СТБТ II том, с.90]
2575	балтын	рук.: балтыыс
2779	кыппаска	кыппас — кырпа — кылгас бытархай уонна убаҕас үүнүүлээх [СТБТ V том, с.331]
2788	уптаах	уктаах
2833	ытыскар	рук.: ытыспар
3078	балаҕанын	рук.: былаҕанын
3097	тэриитэ	тириитэ
3136	сыссан	сырсан
3235	һытан	сытан
3381	туйаар	куйаар — I) жаворонок; мебетать, чувыкать (о жаворонке) [Пек., стлб. 2795]
3424	сүллүрдээн	сүллүрдээ — эрг. тыл, сахалыы эмгээһингэ туттуллар сир-туом
3507	Кэй кыыл	былыргы мифологической кыыл
3757	хартыйах	куртуйах, үөрэ-дьүөрэ тылга сөп түбэһиннэрэн этиллибит тыл
3759	мөгүнэ	мөгүнэ — туох эмэ саамай үрдүк сирэ, оройо, чыпчаала [СТБТ VI том, с. 120]
3918	ааттык	аартык
3978	соруҕун	рук.: суруҕун
3985	чөпчүтэ	чөпчүтэ
3994	суруктанан	сорукутанан
4022	биллириккэ	биллэрик — саха балаҕаныгар киирэр ааны утары эркингэ сыста турар наара орон
4031	кэтэбириин	дьиз иһин киирэр аана уонна оһоҕу утары өттө [СКТ с.80]
4033	чуулаан	былыргы сахалыы ампаар дьизэҕэ кыра утуйар хос
4105	саадахтаах	саадах — эрг. тыл, саа хаата
4165	гэниэ	рук.: гизнэ
4184	даккы	даркы — уу муспут маһа
4233	ахсым	түргэн, дохсун
4243	чалкытта	дьалкытта
4633	симээнэн	рук.: симээнэн

4682	аран	ыарыһах, үлэни-хамнаһы кыайбат буолбут киһи
4683	тулха	дулба
4685	ириэрэр	рук.: итиэрэр
4711	уйалаан	оҕону иитэн-харайан диэн суолтаба туттуллубут. Былыр оҕоломмот, эбэтэр оҕотугар өлүүлээх ыал анаан «оҕо уйата» диэн сиэри-туому толоттороллоро.
4714	аар баҕах	ыһыахтыыр сиргэ анньыллар саамай улахан дьоһуннаах сэргэ
4715	тобой сэлэни	икки баҕана ыккардыгар чиккэччи тардыллар кулун баайар быа. Онно хас да кулун тардыллар [СКТ с. 125]

АНАЛ ААТТАР ЫЙЫННЬЫКТАРА

- Аабылаан ууһа** — хохуйууга ахтыллар аат — 3106.
Аал Луук Мас — орто дойдуга үүнэр мас — 454.
Аан Чалбай дойду — Көр Дьэллик бухатыыр дойдутун аата — 760, 3262, 3291, 3786, 4406, 4639.
Ады Будьу — айыы бухатыыра, Көр Дьэллик илдьитэ — 778.
Айыы гуйаар удаҕаттар — үөһээ дойду удаҕаттара — 3381.
Ала Буурай — аллараа дойду 38 бийһин баһылыга — 253.
Алантай Боотур — айыы бухатыыра, олонхо сүрүн геройа — 310, 830, 1078, 1430, 1442, 1828, 1971, 2098, 2338, 2875, 2977, 3016, 3144, 3323, 3416, 3444, 3559, 3776, 3812, 3927, 3975, 4131, 4367, 4433, 4475, 4536, 4563.
Ап Норохойдоон — бухатыыр атын иччитэ — 2367.
Ап Сырыбынай — Кыыс Ньургустай ата — 4315, 4340.
Арсан Дуолай — аллараа дойду баһылыга — 186, 251, 1861.
Балыксыт Баканайдаан оҕоньор — хохуйууга ахтыллар аат — 2362.
Банаанай ууһа — хохуйууга ахтыллар аат — 3105.
Бэйбэҥсэ Куо — айыы кыһа, Алантай Боотур балта — 321, 769, 1112, 1765, 2260, 3334, 3587, 3603.
Көкөөной ууһа — хохуйууга ахтыллар аат — 3104.
Көр Дьэллик — айыы бухатыыра — 763, 3265, 3294, 3312, 3361, 3451, 3714, 3745, 3788, 4408, 4414, 4463, 4479, 4508, 4639.
Куобальдын бөбө — Күн Эрэли орто быраата — 2647.
Күн Дьоллук улууһа — орто дойду улууһа — 796.
Күн Эрэли — тонус бухатыыра — 2644, 2654, 2831, 3007, 3138, 3331, 3419, 3568, 3708, 3780, 4473, 4491, 4641.
Күөччүт Көдөлөйдөөн эмээхсин — хохуйууга ахтыллар аат — 2364.
Кытай Бахсы — тимир уустарын баһылыга — 3041, 3102, 3111, 3126.
Кыыс Кыскыйдаан — абааны дьахтара — 1870, 1873, 1945, 2153.
Кыыс Ньургустай — кыыс бухатыыр, Алантай Боотур кэргэн ылар кыһа — 3698, 4447, 4520.
Ньалгыаскайдаан Баатыр — Күн Эрэли кыра быраата — 2650, 2913.
Одун Хаан — үөһээни айыы — 3476, 4541.
Сабыяа Баай Хотун — орто дойду олохтооҕо — 3695, 3879, 3953, 4444, 4481, 4516, 4645.
Саха Саарын Тойон — орто дойду олохтооҕо — 3694, 3878, 3952, 4443, 4480, 4505, 4515, 4644.
Тимир Ньирилики — Кыыс Кыскыйдаан аҕата, ойуун — 2141.

Тимир Суодабыллаан — абааны бухатыра, Уот Моёй бухатыр илдьитэ — 1064, 1118, 1141, 1369.

Тимир Тингсилики обоньор — аллараа дойду олохтооё — 1892.

Улуутуйар Улуу Тойон — Үөһээ дойдуга олохтоох абааһылар баһылыктара — 284.

Унаалдын Үчүгэй — Күн Эрэли балта — 2957, 3792.

Уорда Моёй — Улуутуйар Улуу Тойон обоньор ойоё — 283.

Уот Кудулу байбал — аллараа дойдуга баар байбал — 2137.

Уот Моёй бухатыр — абааны бухатыра — 1107, 1246, 1304, 1426, 1462.

Уот Умсуурдаан удабан — Кыыс Кыскыйдаан ийэтэ, Уот Кудулу байбал иччитэ — 2139.

Үрүг Үөкэйдээн — айыы кыһа, Кыыс Ньургустай иккис аата быһыылаах — 3701.

Үс таас Иэгэдьин — үс быраатты, сир халлаан ыпсар сирин олохтоохторо — 4325.

Чыгыс Хаан — үөһээни айыы — 3477, 4542.

ОЛОНХО СЮЖЕТЫН ХААМЫГА

Сүрүн түһүмэх-тэрэ	Түһүмэхтэр ис хобооноро	Кэпсээнэр кээмэйэ строкаан
Кириитэ	Былыргы дыл быларыйар мындаатыгар аан дойду айыллан туруута.	1—119
	Алантай Боотур дыэттин-уогун ойуулааһын.	120—294
	Алантай Боотур уонна кини балта Бэйбэнгэ Куо тас көрүнгэрин, тагастарын-саптарын ойуулааһын.	295—348
	Алантай Боотур «хантан үөскээбитим буоллар» диэн толкуйа.	349—395
	Алантай Боотур озорбут дойдутун ойуулааһын.	396—445
	Аал Луук Маһы ойуулааһын.	446—482
	Алантай Боотур баайын-дуолун ойуулааһын.	483—510
	Алантай Боотурга Үөһээ дойдуга 39 бийин ууһа, Аллараа дойдуга 38 бийин ууһа олорор диэн өй кириитэ.	511—527
	Алантай Боотур соботохсуйуута.	528—584
Бухатыр балтыгар Бэйбэнгэ Куоҕа күтүөт-тээһин сабаланыта	Ады Будьу айаннаан кэлигин ойуулааһын.	585—685
	Ады Будьуну ойуулааһын.	686—724
	Ады Будьу Көр Дьэллик бухатырга Алантай Боотур балтын кэргэн кэпсэтиитэ.	725—789
	Алантай Боотур балтын кэргэн биэриэх буолуута.	790—800
	Ады Будьу акка олон аянга бэлэмниитэ.	801—818
	Ады Будьу Алантай Боотур төһө тэрирдээх, бэлэмнээх киһигиний урууну тэрийэргэ диэн ыйыппытыгар, Алантай Боотур барытын кыайар киһибин диэн этиитэ.	819—869
	Ады Будьу айана.	870—874
	Алантай Боотур урууга бэлэмниитэ.	875—921
Абааһы бухатырын илдьитэ кэлиитэ	Абааһы бухатыра Тимир Суодабыллаан айаннаан кэлигин ойуулааһын.	922—969
	Тимир Суодабыллаан дьүһүнүн-бодотун ойуулааһын.	969—1052
	Тимир Суодабыллаан Орулуур Уот Моҕой бухатырга Алантай Боотур балтын кэргэн кэпсэтиитэ.	1053—1122
	Алантай Боотур кэлэр ый кылбайар кыһыл туолуутугар кэлээринг диэн этиитэ.	1123—1139
	Тимир Суодабыллаан төттөрү дойдутугар барыта.	1140—1153
	Алантай Боотур салгы үлэли хаалара.	1154—1161
	Көр Дьэллик бухатыр дыоно-сэргэтэ, урууга айаннаан кэлиилэрэ.	1162—1227

Уот Моҗой күтүөт- тээһинэ	Орулуур Уот Моҗой бухатыыр кэлэригэр халлаан уларыыыта.	1228—1240
	Алантай Боотур абааһы бухатыыра Уот Моҗой кэлиитигэр бэлэмнэниитэ.	1241—1294
	Абааһы бухатыыра Уот Моҗой дьонун-сэргэтин кытта айаннаан кэлиитэ.	1295—1429
	Абааһы бухатыыра Алантай Боотуру көрсө түһэн баран, Бэйбэнсэ Куону кэргэн ыла кэлбитин туһунан иһитиннэриитэ.	1430—1464
Уот Моҗойу кытта күөн көрсү- һүүлэрэ	Ону истэн баран Алантай Боотур кыһырыыта, уонна абааһы бухатыырын Уот Моҗойу охсуһууга ынгырыыта.	1465—1547
	Абааһы бухатыыра Уот Моҗой Алантай Боотурга балтыгын кэргэн биэр диэн тыл бырахсыыта.	1548—1599
	Алантай Боотур уонна абааһы бухатыыра Уот Моҗой охсуһуулар. Алантай Боотур кыайыыта.	1600—1744
Алантай Боотур абааһы кыһын албаһыгар кириитэ	Алантай Боотур абааһы кыһын албыныгар киирэн биэриитэ. Бэйбэнсэ Куо (абааһы кыһа кубулуйбут) кэргэн тахсан баран эрэбин, эн миигин күтүөт дойдутугар илдьэн биэр диэн эһитигэр Алантай Боотур akka олорсон айаннааһыннара.	1745—1836
	Алантай Боотур биирдэ өйдөммүтэ Кыыс Кысыйдаан диэн абааһы кыһын кытта Аллараа дойдуга айаннаан, кини дьэстигэр тийэн кэлиилэрэ.	1837—1889
	Тимир Тинсилики оҕонньор малдыкка күөс буһаран аһатыыта. Ону Алантай Боотур сизбитэ буолан баран остуол анныгар тобуута.	1890—1942
	Кыыс Кысыйдаан Куо утуйар орон онорон баран, Алантай Боотурга ыал буолан олоруохха диэн этиитэ.	1943—2042
	Алантай Боотур Кыыс Кысыйдааны албыннаан өлөрүүтэ.	2043—2158
	Алантай Боотур Орто дойдутугар айаннаан тийэн кэлиитэ.	2159—2223
Күн Эрэли дьүһүн кубулу- йуута	Алантай Боотур дьэстигэр-уотугар кэлэн аһааһына.	2224—2294
	Аһаан бүтэн баран өйдөөн көрбүтэ, дьэстигэр абааһы да буолбатах, айыы да киһитэ буолбатах киһи киирэн олорор эбит. Күн Эрэли дьүһүн кубулуйан бэйэтин билсипиннэриитэ уонна эйигин кытта доҕор буолан олоробун диэн көрдөһүүтэ. Онуоха Алантай Боотур аһынан, сөбүлэһэн олордуом диир уонна ыраахтан кэлбит киһи быһыытынан утуйан хаалыыта.	2295—2484

Күн Эрэли балтын Бэйбэнсэ Куону күрэтнэгэ	Алантай Боотур утуян турбутугар ыалдыт уола да, балта да суох, олору көрдүүр, кыһыһар, толкуйдуур.	2485—2590
	Алантай Боотур ата эн балтыгын тонус уола Күн Эрэли диэн бухатыр илдэ барбыта диэн иһитиннэриитэ.	2591—2657
	Алантай Боотур айанга бэлэмнэниитэ, айана.	2658—2766
	Алантай Боотур Күн Эрэли бухатыр дойдутугар тийэн кэлиитэ.	2767—2807
	Алантай Боотур Күн Эрэлини охсуууга ыһырыта.	2808—2862
Үс тонус бухатыр-дарын кытта киирсин	Куоҕалдын бөҕө, Ньалгыаскайдаан бөҕө, Күн Эрэли Алантай Боотур утары охсууулар.	2863—2917
	Куоҕалдын бөҕө, Ньалгыаскайдаан бөҕө балтыгын биһиги убайбытыгар Күн Эрэли бухатырга кэргэн биэр дииллэрэ, ол оннугар биһиги балтыбытын Унаалдын Үчүгэйи кэргэн ыл дииллэрэ уонна куотан хаалыылара.	2918—2975
	Алантай Боотур Күн Эрэли бухатыры кытта охсууута.	2976—3003
	Күн Эрэли тэн күүстээх дьоннор быһыылаахпыт, онон аһар былыт албаһынан, куотар былыт кубулдатынан охсуһан көрүөх диэбитигэр, биһиги киһибит сөбүлэниитэ.	3004—3070
	Иккиэн хоту муораҕа тийэн, үрдүк хайаҕа тахсаннар бэйэ-бэйэлэрин баайан баран муораҕа ыстанан кэбиһэллэр, үс хонук ааспытын кэинэ кытыыга тахсан кэлэллэр. Ол кэинэ Кытай Бахсы уустарыгар тийэн кэлэн күөттэтэн көрөллөр.	3071—3132
	Күн Эрэли бухатыр уонна Алантай Боотур бэйэ-бэйэлэрин ох саанан ытыалаһыылара. Күн Эрэли бухатыр Алантай Боотуру ох саанан ытан бааһырдыта.	3133—3233
	Алантай Боотур атыннан Көр Дьэлликкэ кэргэн ылыах буолбут Бэйбэнсэ Куону Күн Эрэли бухатыр уоран барбытын кэлэн ыл, миигин өлөөрү сытар диэн илдьит тириэрдниитэ.	3234—3273
Алантай Боотур Көр Дьэлликкэ ыһпыт илдьитин ата тириэрдниитэ.	3274—3357	
Алантай Боотуру тилиннэри	Көр Дьэлик Алантай Боотуру быһаары айана, ол айаннаан иһэн айыы удабаттары көрсөн Алантай Боотур сырдык тыһынын быһаан диэн көрдөһүүтэ.	3358—3424
	Көр Дьэлик уонна удабаттар туос дьаангы арбаһыгар айаннара.	3425—3441
	Айыы удабаттара Алантай Боотуру тилиннэриилэрэ.	3442—3563

Саха уонна тонус бухатырдарын илгэһинтэ, ыал буолуулар	Айыы бухатырдар Күн Эрэлгэ тийэн кэлиилэрэ. Бэйбэнгэ Куо Күн Эрэлгэ көнүл өтүнэн кэргэн тахсыта. Көр Дьэллик Унаалдын Үчүгэйи кэргэн ыларын сүбэлиирэ. Ону Көр Дьэллик сөбүлэһэн Унаалдын Үчүгэйи кэргэн ылыыта.	3564—3810
	Алантай Боотур балтын сүбэтин истэн, Кыыс Ньургустайга айанныыра.	3811—3883
Алантай Боотур күтүөттээһинэ	Алантай Боотур Саха Саарын Тойонго уонна Сабыйа Баай Хотунга кыыскытын кэргэн биэрэ тардыг диэн күн өтүнэн өттөйүүтэ.	3884—4015
	Ол кэинэ дьэйттэн Кыыс Ньургустай бухатыр танаһын таннан утары тахсыта.	4016—4045
Алантай Боотур Кыыс Ньургустайдын күөн көрсүһүүлэрэ	Кыыс Ньургустай Куо Алантай Боотуру суорба хайаба охсуһууга ыгырыыта.	4046—4193
	Алантай Боотур уонна Кыыс Ньургустай охсуһуулар.	4194—4304
	Кыыс Ньургустай көмөбө Үс Таас Изгэлдин диэн үс бырааттылары ыгырыыта.	4305—4346
	Үс Таас Изгэлдин диэн үс бырааттылар Алантай Боотуру хаайыыга уган кэбинилэрэ.	4306—4364
	Алантай Боотур Ала кэрэ ата хаайыыга сытарын билэн, Көр Дьэллик бухатырга тийэн көрдөһүүтэ.	4365—4461
Көр Дьэллик, Күн Эрэли көмөбө кэлиилэрэ	Көр Дьэллик Күн Эрэлгэ тийэн Алантай Боотуру хаайыыга укпуттарын кэпсээһинэ.	4462—4486
	Күн Эрэли уонна Көр Дьэллик Алантай Боотуру хаайыттан хостоон таһаарыылара.	4487—4501
Алантай Боотур Көр Дьэллик субэтинэн Кыыс Ньургустайга иккиһин күтүөттээһинэ уонна ыал буолуулар	Үһүн Саха Саарын дьэитигэр тийэн кэлиилэрэ. Уонна Көр Дьэллик эн аналын Алантай Боотурга кэргэн тахсыахтаахын диэн Кыыс Ньургустайга этэрэ, онуоха Кыыс Ньургустай охсуһууга чыыстай буолакка ыгырара.	4502—4559
	Алантай Боотур уонна Кыыс Ньургустай охсуһуулар. Кыыс Ньургустай хотторуута.	4560—4595
	Эйэлэһинилэрэ уонна дьонноругар-сэргэлэригэр кэлиилэрэ.	4596—4607
	Ыал буолуулар, дойдуларыгар айанныыр кэмнэрэ.	4608—4641
	Саха Саарын Тойон уонна Сабыйа Хотун алгыстара.	4642—4692
	Дойдуларыгар тийэн ыал буолан олоруулар.	4693—4716

Е.Г. Охлопков-Буоратай аатын үйэтитингэ дьаһаллар

МУНИЦИПАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ
«ФРУНЗЕНСКИЙ НАСЛЕГ»
НАМСКОГО УЛУСА (РАЙОНА)
РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ)

САХА ЕРЕСПУБЛУКЭТИН
НАМ УЛУУЬУН
«ФРУНЗЕ КЭЙИДИЭГЭ»
МУНИЦИПАЛЬНАЯ ТЭРИИТИЭ

Уч. П/ааһаа, 18 а. Фрунзе. Контакт ууһа 7087
Телефон: (043) 29-5-23

Помимо улс. 18 Фрунзеки Нам
ууһаа 7087 Телефон: (043) 29-5-23

РАСПОРЯЖЕНИЕ

ДЬААЛ

11 октябрь 2011 г. № 37

Об изменении типа и названия Муниципального учреждения «Центр досуга «Сарыал» на Муниципальное бюджетное учреждение «Центр досуга им. Е.Г. Охлопкова - Буоратай» Муниципального образования «Фрунзенский наслег» Намского улуса Республики Саха (Якутия)

По исполнению Федерального закона от 08 мая 2010 г. № 83-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в связи с совершенствованием правового положения государственных (муниципальных) учреждений», Распоряжения Правительства РФ от 7 сентября 2010 г. № 1505-р, в целях оказания органам местного самоуправления Республики Саха (Якутия) содействия и приведению правового положения муниципальных учреждений в соответствии с требованиями Федерального закона от 08 мая 2010 г. № 83-ФЗ на основании Решения Совета граждан МО «Фрунзенский наслег» № 82/1 от 11.10.2011г. «Об изменении типа и названия Муниципального учреждения «Центр досуга «Сарыал» на Муниципальное бюджетное учреждение «Центр досуга им. Е.Г. Охлопкова - Буоратай» Муниципального образования «Фрунзенский наслег» Намского улуса Республики Саха (Якутия)», распоряжаюсь:

1. Изменить тип и название Муниципального учреждения «Центр досуга «Сарыал» на Муниципальное бюджетное учреждение «Центр досуга им. Е.Г. Охлопкова - Буоратай» Муниципального образования «Фрунзенский наслег» Намского улуса Республики Саха (Якутия);
2. Утвердить Устав Муниципального бюджетного учреждения «Центр досуга им. Е.Г. Охлопкова - Буоратай» Муниципального образования «Фрунзенский наслег» Намского улуса Республики Саха (Якутия) в новой редакции;
3. Удостоверить и.о. директора МБУ «ЦД им.Е.Г. Охлопкова – Буоратай» МО «Фрунзенский наслег» Намского улуса РС(Я) Саванову Акулину Васильевну, подписавшую заявление формы Р 13001 и провести перерегистрацию учреждения в МРП ФНС РФ №5.
4. Настоящее распоряжение вступает в силу с момента подписания.
5. Контроль за исполнением настоящего распоряжения оставляю за собой.

Глава МО
«Фрунзенский наслег»

В.Н. Петров

В.Н. Петров

Улуу нэһиликтэригэр

Аатырбыт олонхоһут, норуот ырыаһыта, 1939 с. ССРС Суруйааччыларыҥ соһуһун чилиэнэ Егор

халаҥдаар бэлэхтээтэ.

Татьяна Федоровна аҕатын туһунаа итии-истиг тыллара даах ахтыы оҥордо, нэһилиэгин бар дьонугар махтаһа,

БУОРАТАЙ СЫЛА

Герасимович Охлопков-Буоратай төрөөбүтэ 115 үбүлүүйдээх сылын туоларын ахтаа-санааа ааһарбыт биһиги ытык испит дииһи Фрунзе нэһилиэгэр 2012 сыл Буоратай сылынан биллэрилиннэ. «Фрунзе нэһилиэгэ» МТ баһылыгы 2011 с. алтынны 11 күнүгө дьаһалынан «Сыһыалааһи киин» муниципальнай бюджеттэй тэриэтэвэ Е.Г. Охлопков-Буоратай аата иһэрилиннэ уонна дьаһалта таһыгар Буоратайга бюст турда.

Олонхоһут төрөөбүт күһүгэр анааа төхөһүнү 5 күнүгэр Фрунзеда үбүлүүйдээх тэрээһин ытытылыһа. Ыалдьыттарынан Буоратай иһипит кыһа Парникова Татьяна Федоровна уонна биһигэ төрөөбүт убайын Охлопков Иван Герасимович сииһэ Охлопков Роберт Семенович буоллулар.

Нэһилиэк аҕа баһылыга В.Н. Петров олонхоһут олоһун, үлэтин сырдатан дакылаат аахта уонна кыһыгар Татьяна Федоровнада өйдөбүннүк бэлэх, тыһыһаах сибэкки туттарда. Үбүлүүйгэ үлээспит дьонго бочуотунай грамоталары туттартаа. Кэлбит ыалдьыттарга Буоратай 115 сааһыгар анааа

үөрүүтүн үлээһиннэ. Роберт Семенович аймахтар ааттарыттан абабаларын, эһэлэрин Егор Герасимович үтүө аатын үйэтиттигэ уонна үбүлүүйүн тэриһингэ сыралаах, дьаныардаах үлэлэрин иһин барда махтаһы, бары үтүөнү баһараа туран махтал суруктары В.Н. Петровка, А.Е. Охлопковада, В.И. Мухинада, П.Н. Ядрихинскаяда туттарда.

Салгыы Поһов Вася «Норуот ырыаһыта, олонхоһута Е.Г. Охлопков-Буоратай туһунаа ахтыһылар» дииһи дакылаат аахта. Анна Егоровна Охлопкова, Буоратай биһигэ төрөөбүт убайын Спиридон Герасимович Охлопков сииһэ, нэһилиэк иһки аатырбыт олонхоһуттарыгар анааа суруйбут «Кииһи туттар дьоммут» дииһи хоһоһун аахта. Библиотекарь Варвара Иннокентьевна Мухина Буоратай «Алантай Боотур» олонхоһуттан быһа тардан аахта. Үөрүүлээх тэрээһингэ кытыһыһаа оһолорбут Охлопков Тима, Бугаев Миша ыалдьыттары ырыһаааа эвэрдэлээтилэр.

В.И. МУХИНА,

Фрунзе нэһилиэгин
библиотекара

"Эһи эһи (Мам
уһуһа)
2012 с. Тохс. 28 с.

П.А. ОЙУУНУСКАЙ КЭРЭХСЭЭБИТЭ

П.А. Ойуунускай норуот тылыннан айымньытын мэлдьи өрө тутара. 1937 с. Нам улууһугар эдэр суруйааччылары кытта тахса сылдьан олонхоһуттары, норуот ырыаһыттарын кытта анаан көрсүбүт, олонхолууларын истибит уонна билигин кэмнэ норуот ырыаһыттара тугу гыныахтаахтарыгар санаа атастаһыта буолбут. Ол туһунан П.А. Ойуунускай «Эпоха счастья и радости» диэн «Социалистическая Якутия» хаһыат 1937 с. ыам ыйын 9 күнүгэр бэчээттэпит ыстатыйатыгар бэлиэтээн аһарбыт эбит. Маныаха Уус-Алдан, Таатта улуустарыгар норуот ырыаһыттарын кытта туох үлэ барарын ахтан аһарбыт уонна норуот ырыаһыттара сэбиэскэй кэм кыайыыларын хойуйуохтаахтарын туһунан сорук туруорбут.

Эпоха счастья и радости

Нет такого уголка в нашем могучем и прекрасном отечестве, где счастливые народы СССР не пели бы полным голосом о счастье и радости, о победах социалистического строительства, о теплой и светлой любви человека — гражданина к раскрепощенному труду, как к делу чести, доблести и славы. О героях и героинях труда слагаются гимны, составляются легенды, они окружены любовью и почетом. Каждый честный труженик считает для себя большим счастьем сидеть за одним столом со знатным гражданином своей родной земли и поднять бокал за счастье и славу.

Счастливый и полнокровный трудящийся народ развивается все-сторонне: он овладевает сложным процессом механизированного труда, он изобретает новые части к машинам, он следит и изучает политику своей родной, дорогой ему партии Ленина—Сталина. Нет ни одного честного, преданного и грамотного гражданина, у которого не были бы настольными книгами основные труды Ленина и Сталина. Путеводной звездой является величайшая книга т. Сталина — «Вопросы ленинизма». Кто из нас не изучает историю ВКБ(б), этот единственный ключ к пониманию всей современной истории человечества?

Дух Ленинизма — дух не только народов СССР, нет это дух мирового пролетариата и всех угнетенных народов всего мира. Дух ленинизма — дух мирового пролетариата — Прометея, поднявшего на весь мир факел восстания. Вот почему так нам близки узники фашизма в Германии, героическая борьба трудящихся народной Испании. Вот почему каждый трудящийся каждой капиталистической

страны так восторженно приветствует наших героев труда, подвиги каждого нашего честного труженика.

Дух ленинизма — дух преданности до самозабвения, дух доблести, геройства и чести, вот чем объясняется непримиримость ленинцев к неискренности, двурушничеству, либерализму и примиренчеству. Армия Ленина и Сталина ведет жестокую войну с мировым капитализмом, в этой войне всякое допущение колебаний — смерти подобно. Во время войны изменников предателей — расстреливают. Во время победы каленым железом выжигают ошибки и недостатки, ибо большой боец не может вести войну.

Мирообъемлющий дух Ленина и Сталина будет жить в сердцах поколений в грядущих веках. Дух ленинизма слагается в условия борьбы и рождения большевика-ленинца происходило в определенных исторических условиях. Отсюда и вытекает, что рождение и становление большевика-ленинца будет центральной проблемой всего дальнейшего развития всей человеческой мысли — философии, науки и художественной литературы. Олицетворение Ленина и Сталина в художественной литературе займет века и ленинизм будет никогда неисчерпаемым источником развития всех гениев грядущих веках.

Ведь мы знаем, что образ «Фауста» вынашивался веками в народном творчестве и только Марло удалось в 1590 г. дать впервые драматизированный образ «Фауста». Гений Гете, выросший одновременно с гигантским философским построением Гегеля, возвел образ «Фауста» в мировую величину.

Литература народов СССР займет первое место, как первый и непосредственный творческий источник в истории дальнейшего развития мировой художественной литературы и счастлив и бессмертен будет в веках тот советский писатель, который оставит богатое наследство о Ленине и Сталине для будущих поколений. Отсюда и вытекает, что советские писатели должны работать, не покладая рук, над материалами своей эпохи для создания образов большевиков-ленинцев.

В среде трудящихся масс имеются величайшие мастера народного творчества, хранители вековых богатств и традиций. При правильной организации их творческой работы и помощи им над освоением основных моментов жизни и деятельности наших вождей, они дали бы нам неизмеримой ценности поэмы современного героического эпоса. Есть сведения, что один народный сказитель из Усть-Алданского района сейчас работает над поэмой о товарище Сталине. Надо чтобы все партийные и советские организации и писатели оказали товарищу помощь и поддержку.

Неизгладимое впечатление оставило у меня посещение Намского района. На районном слете народных певцов и сказителей с хранителями и носителями народного творчества встретились наши молодые советские писатели. Это — был праздник народного творчества, веселья и радости широких трудящихся масс. С большими успехами выступали хор учащихся в составе 50 человек, хор колхозников 30 человек и татарский хор. Один молодой якут пел на якутском, эвенкийском и украинском языках. Особенный восторг вызвали выступления оркестра учащихся, давшего два номера джаз под управлением ученика пятого класса. С большим подъемом были встречены выступления колхозного оркестра в составе 30 человек. Хорошие номера дали народные певцы. С учащимися и колхозниками составили домохозяйки.

Все эти успехи достигнуты под управлением молодого народного учителя т. Потапова. Колхозники и учащиеся Намского района культурно веселятся: пение, музыка, танцы, декламация захватили широкие массы. На вечере встречи народных певцов, сказителей и писателей были выступления народных певцов и писателей. 4 народных олонхосута (сказители) исполняли одну героическую поэму из якутского богатырского эпоса. Затем происходил обмен мнений о перестройке работы народных певцов и сказителей — о их переключении на новые советские темы. Все разговоры шли вокруг вопросов подготовки всех трудящихся к встрече 15-летия ЯАССР и XX-летия Октябрьской революции.

Совсем другую картину представляет моя родина — Таттинский район, истари являющийся колыбелью народного творчества, давшая поэта А.Е. Кулаковского, драматурга А.И. Софронова, писателей и поэтов Н.Д. Неустроева, Бястинова, Д.К. Сивцева, Н.Е. Мординова, С.Р. Кулачикова, художников — И.В. и П.В. Поповых и видных работников нацтеатра Н.И. Слепцова и П.И. Васильева,

Если учесть плохую работу некоторых наследных советов, то поневоле создается тревожное настроение и возникает вопрос — с чем придет Таттинский район к 15-летию ЯАССР и к XX-летию Октябрьской революции? Притчей во языцех стало отсутствие бани в районном центре. Даже в домах правлений колхозов до сих пор царствуют ручные жернова. Дом социалистической культуры не имеет никакого культурного оборудования (имеется всего 6 разбитых балалаек, а в средней школе ни одного музыкального инструмента).

Отсутствие культурных товаров тормозит разворот работы среди колхозников и учащихся. В Москве были изданы музгизом сборник якутских песен и школьный сборник революционных песен, из этих

книг нет ни одного экземпляра ни в школах, ни в доме социалистической культуры.

Единственный во всем районе дом социалистической культуры требует капитального ремонта и культурного оборудования. Народный комиссариат просвещения и Таттинский районный исполнительный комитет должны найти средства на ремонт, иначе зимой нельзя будет работать в доме культуры.

Районы, которые имеют дома социалистической культуры, должны иметь свои постоянные театральные кадры. В такие районы следует дать опытных артистов для создания на местах театров, работающих на хозрасчете (любительские силы на местах есть). Несмотря на тяжелое положение с культурными товарами — все-таки пение, музыка и танцы внедряются к толщущающихся и колхозников.

Весенний разлив эпохи счастья и радости вступает в свои права: нужна незначительная помощь и богатое народное творчество широко разольется по всей счастливой, молодой Якутии.

Таттинскому району, где покоится прах ткача Петра Алексева, родине видных якутских писателей — должна быть оказана всемерная помощь и нужно поднять его до уровня передовых районов. Район отстает, район нуждается в поддержке ЯЦИК и СНК, ему надо помочь наладить работу. Якутский национальный театр должен помочь Таттинскому району в правильной постановке работы в доме социалистической культуры: дом социалистической культуры является меньшим братом нацтеатру, он должен быть подшефным детищем для национального театра.

Нельзя не отметить как печальный факт замкнутость учителей Таттинского района, они стоят в стороне от массовой, культурной и политической работы трудящихся масс, не ведут работы среди колхозников. Учителя Намской и Таттинской школ по работе среди колхозников должны быть примером для учителей всех других школ.

Ойунский

ЕГОР ГЕРАСИМОВИЧ ОХЛОПКОВ ТУҢУНАН АХТЫЫЛАР,
СУРУЙУУЛАР

Абаҕам Буоратай

Охлопков Егор Герасимович-Буоратай — мин эһэм Спиридон Охлопков бииргэ төрөөбүт сурдьа. Ийэбит харабын эпэрээссийэлэтэ куоракка барарыгар миигин уонна улахан бырааппын Гошаны Буоратайдаахха хаалларбыта. Син балачча өр олорбуппут. Ол саҕана, кыра кылааска үөрэнэр этибит. Кинилэргэ олорбуппут тухары, күн айы, киэһэ аһылык кэнниттэн Буоратай наар ыллыыр этэ. Истээччилэрэ: кэргэнэ, мин, быраатым буоларбыт. «Дьэ, истин!» — диэн баран, наһаа уһуннук ыллыыра. Ол саҕана, олонхо эрэ, тойук эрэ билбэт буоллахпыт. Ыллаан бүтэн баран, быһааран кэпсиир. Билигин олох өйдөөбөспүн, тугу кэпсээбитин. Оҕолорго сыһыана олус үчүгэй этэ. Илгэн кэмигэр биһигини кытта бодьуустаһара. «Бүгүн оскуолаҕа тугу үөрэттигит? Уруоккутун аахтыгыт дуо?» — диэн куруук ыйытара, сүбэлиирэ-амалыыра. Үөрэхпитигэр үчүгэй этибит, ол да буолар син биир көрөр-истэр этэ. Сорох ардыгар ыллаан-туойан, көрүдүөстээн күллэрэр-үөрдэр буолара.

Арай биирдэ оскуолаҕа үөрэнэ бараары сылдьан, быраатым платогун сууйан баран, оһох аана аһаҕаһыгар куурдааччы буоллум. Ыксаан, куурда ини диэн, быраатым сонун сиэбигэр уган кэбистим. Сиэттиһэн баран оскуолаҕа тийиэхтээх суолбутун ортолоон истэхпитинэ, Баһылай Колесов диэн киһи утары көрсөн: «Тоойуом,

*Охлопкова
Анна Егоровна
уонна фольклорист
Дмитриев П.Н.
Фрунзе, 2011 с.*

быраатыг соно умайан эрэр», — диэтэ. Өйдөөн көрбүшпүт буруотараа бөбө, сонун сизбэ тэһэ сиэммит. Уолум куттанан ытаата, мин ыксаатым ажай, Баһылай хаарынан саба тутан умуларда. Үөрэнэн бүтэн дьоммутугар кэллибит, дьиэбэ киирээппитин кытта Буоратай киһини күллэриэх курдук тылларынан мүччүргэnnээх түгэммитин хоһуйан ыллаата, эрдэ биллэхтэрэ дии. Биһиги наһаа соһуйдубут, дьиибэргээтибит ажай. «Оҕом сэрэххин сүтэрбиккин, хаһан баҕарар сэрэхтээх буолар наада», — диэтэ, күллэ уонна төбөбүттэн сыллаан ылла. Мин онно наһаа үөрбүтүм. Дьиэбитигэр эбитэ буолар дьарылларбыт хааллаҕа. Билигин мин бырааппыныын учуутал идэлээхпит. Буоратайдаахха олорбут кэммин аһтан-санаан аһааччыбын: кини сымнаҕас майгытын, үтүө санаатын. Сылаас дьиэлээх, чуумпу олохтоох, минньигэс астаах ыал этилэр.

Охлопкова Анна Егоровна

Фрунзе нэһилиэгэ, 30.07.2011 с.

Мин Буоратайга итиллибитим

Балтараа саастаахпар ийэм Терехова Ааныс өлбүт, онтон ыла итигэххэ сылдыбытым. Бастаан Хачилова Маппыыс иитэ ылбыта, Дьяконов диэн Түбэ киһитигэр кэргэн тахсыбытыгар Буоратай иккис эмээсинэ Өлөөнө ылбыта, күһүн оҕуһунан Чомчовойго идьибитэ, онтон Көбөкөнгө элбэх баҕайы сүөһүнү үүрэн кэлбиппит.

Буоратай сымнаҕас майгылаах үтүө киһи этэ. Ыллырынан, куолаһа дьэнкэтинэн Бэдьээлэтээбэр ордоро. Араас пьесаларга, кэнсиэрдэргэ сүрдээбин кытара. Бэйэтин кэмигэр тахсыылаахтык үлэлээн, ылаантуойан, ытыктанар киһи буолан суол-иис хааллардаҕа. Буоратайдаахха итиллибиппин күндүтүк саныыбын. Фрунзе учаастагар өр сыл ыанньыксыттаан, кэлин Намна сүүрбэччэ сыл коммунальнай хаһайыстыбаҕа үлэлээтим. Соботох бэйэм элбэх оҕолоох, сиэннэрдээх, хос сиэннэрдээх ыал буолан олоробун.

*Буоратай иипит кыһа
Парникова Татьяна
Федоровна*

Парникова Татьяна Федоровна

28.06.2011 с.

Улахан олонхогут — Охлопков Егор Герасимович-Буоратай

Төрөөбүт сирэ Көбөкөн нэһилиэгэ, биэс бииргэ төрөөбүттэр. Бастакы кэргэнэ Ядрихинская Ирина Ивановна диэн, иккиһэ — Попова Өлөөнө. Оҕолоро: Киэсэ, Суонһа, (Володя уонна Маруся — Өлөөнөттөн оҕолоро). Уола — Охлопков Иннокентий Егорович Москватаабы Щепкин аатынан театральнай училищени бүтэрбитэ, Дьокуускайга Саха драмтеатрыгар артыыстаабыта, Сунтаарга народной театры тэрийбитэ, Намна РДК-ба дириэктэрдээбитэ.

Сэрии саҕаламмытын кэинэ, 1942 сыл күһүнүгэр, Граф бизрэгэр Ленскэй пароходство базата олохтоммутунан элбэх тутуу үлэтэ ытыллыбыта, үлэ фронун быһыытынан, Егор Герасимович онно хабыллан элбэх дьээ тутуутугар үлэлээбитэ. Сэрии бүтэн, Фрунзе холкуоһугар кэлэн биригэдьиир, ферма сэбиэдиэсэйэ, бэрэссэдээтэл буола сылдыбыта. Ханһык да үлэттэн толлон турбат этэ.

Дьон сынһалантын тэрийиингэ көхтөөхтүк кытара, олонхоҕо, пьесаҕа барытыгар оонһуура. «Солуччу үөрүү» диэн кэпсээни пьеса онорон көрдөрбүһүт, кини онно Дэлиһиэй кинээс буолбута, Бэдьээлэ Түнкүнэ Байбалы оонһообута. Буоратай наһаа көрүдьүөс тыллаах, күлүүк этэ. Бу пьесанан оройуонҕа бастаабыһпыт. Оччотообуга танас-сап суох буолан, куоракка киирэн күрэхтэһэргэ анаабыттарын кыайан барбатаһпыт. Наһаа үчүгэй куоластаах, ыллаатаһын аһсын куолаһа чөлөрүйэн иһэр этэ.

Ядрихинская Прасковья Николаевна,
герой-ийэ,
үлэ, тыыл бэтэрээнэ,
Нам улууһун Ытык киһитэ

Фрунзе нэһилиэгэ, тохсунһу 12 к.

Е.Г. Охлопков туһунан мин кылгас бэлиэтээһиним манһыктар

1943—1944 сылларга бииһиги Көбөкөн начальнай оскуолатыгар Мөлдөһөһүгө үөрэнэр этибит. Харьыалааһтан сатыы күн аайы манһа кэлэн үөрэнэн барарбыт. Суолбут уһуна кэлэ-бара 2,5 көс сир буолара. Куһаһан танастаах кыра оҕолорго төһөлөөх ыараһанын санаан кэбис. Сарсыарда 5—6 чааска сатыы айанһа турунан, бары үөрэх кэнииттэн дьээбитигэр 3—4 чааска харанаттан харанаһа кэлэрбит. Дьэ манһык үөрэх ол саһана эмиз баара. Дьоннорбут Фрунзеһа ыал булан, тымһны саһана айаһтаһан, ыалга олордо сатыыр этилэр. Миингин ийэм кыһын аһсынһны-тохсунһу-олунһу ыйдарга бу Охлоп-

Колесов В.А.

ковтарга дьизлиир этэ. Егор Герасимович ол саҕана, трудовой фронтта барбыта. Кэргэнэ Өрүүнэ олус сымнаҕас, ыраас тутгунуулаах, үчүгэй астаах этэ. Кини кыһыһынын кыра Соняһын иккиэн эрэ олобуттара, уоллара Кеша Хатырыкка 6—7 кылаастарга үөрэнэрэ. Хаһан эмэ өрөбүлгэ кэлэн барара. Өрүүнэ ыарыһах буолан, холкуоска үлэлээбэтэ. Дьизлэрин салгытыгар (үрүн дьизтигэр) маҕаһын баара, онно остуорас быһыһылааҕа.

Мин аҕам Колесов Алексей Иосифович «Комминтерн» холкуоска бэрэссэдээтэлли олорон, 1943 сыллаахха аармыйаҕа ынтырыллан Илинги фронтта сылдьан

1946 сыллаахха күһүн өрүс турууга кэлбитэ уонна Фрунзе аатынан холкуоска бэрэссэдээтэл буолан, бийиги ыал бары Харыйалаахтан Фрунзеҕа көһөн кэлбиһпит. Чаранҕа Охлопков Е.Г. кытта дьукаахтаһан олобуһпут. Мин, үөрэхтэн быстах кэмгэ уурайан, бу холкуоска үлэлээбитим. Сидоров Егордуун, Мухин Иванныын куруук бииргэ саас сир хорутуутугар, сайын окко, күһүн сиэмэ хомуйуутугар, астааһыныгар сылдьарбыт, үлэ бөҕө буоларбыт. 1947 сыл күһүн, балаҕан ыйын санҕата, холкуостаахтарга үп-ас тийибэт диэн дохуокка харчы булаары, биир ынаҕы, биир сибиинньэни уонна арыы атыһылата Охлопков Е.Г. кытта миигин Сангаарга онгочонон ыттылар, таарыччы холкуос булчуттарын «Эрбэс» арыыга түһэрэн ааһар дьон буоллубут. Протопопов Иван, Парников Ефрем холкуос түүлээхситтэрэ икки ыттаахтар уонна таһаҕастара, ону барытын улахан онгочоҕо тиэйэн хоту түстүбүт. Дьоммут баалларына наар эрдинэр этибит, Егор Герасимович куормалыһыра.

Ол курдук айаннаан таас сирэйдээх хайалары ааһан, өрүс илин биэрэгэр мастаах сыырынньа хайалардаах сиргэ дьоммутун бултуур сиргит бу диэн түһэриэхтээх эбиһпит. Онно чугаһаан иһэн көрбүппүт: хайа анныгар биир тайах өрөбөтүгэр диэри ууга киирэн турар эбит. Дьэ доҕоор, булчуттарбыт, ыттарбыт оччону көрөн баран аймалҕан бөҕө буолдулар. «Манна түһэбит, мантан ыла бултуур сирбитин булуохпут», — дэстилэр. Дьоммут ойон түстүлэр да, били баран хаалбыт тайах суолун устун ыттарын батыһан бара турдулар. Бийиги наһаа өр, бу дьон быстан-ойдон, тылларын былас түһэрэн кэлиэхтэригэр диэри кэтэс да кэтэс. Кэлбиттэригэр Дьөгүөссэ: «Дьэ булчут дьон бөҕөтө буолсугут, ити тайах туруо дуо, энигини кэтэһэн,

ити курдук булду кэнниттэн батыһан, төһөнү бултуугут», — дьэн үөрэтэн эппитэ.

Дьоммутун хаалларан баран, иккиэйэбин аллара диэки уста турдубут. Тымны тыаллаах күннэр, уу бырдангалаан танаскар түстэ да муус буолан хаалар этэ. Мин онгочо икки өтүгэр хардары-таары биир эрдиини буккуйан биэрэ олоробун, Дьөгүөссэ куормалыыр, кининэйэн ыллыы иһэр буолара.

Аара куттал бөҕө, өрүс арыыларыгар үксүгэр дьон баар буолаллар, ону Дьөгүөссэ ити сыгааннар олороллор дьэн өрүс ортотун тутан устарбыт. Онгочо олорон өйүөбүт дуомун сиирбит. Ол айаннаан «Күөх арыы» («Зеленый») дьэн сири ааһаппытын кытта киэһэ буолла: «Сангаар чугас буолуохтаах, бу хайа анныгар тахсан хонуох уонна сарсыарда тийиэхпит», — дьэтэ.

Дьэ тохтоон, көһөнө таастар быыстарыгар уот оттон чэй оргутан истибит. Дьөгүөссэ миигин: «Уот таһыгар таас быыһыгар утуй, мин олорон эрэн харабыллыам», — дьэтэ. Утуйа сыттаһына саа тыһа дэлби барда, оҕонньорум хаһы бөҕөнү түһэрдэ. Уруктан ойон турбутум, биир киһи хайаны өрө тахсан ээр. «Не стреляйте», — дьэн хаһыгытыр. Дьэ айдаан бөҕө буоллубут. Дьөгүөссэ кэпсиир: «Хайаттан таастары түһэрэн, туох эрэ бу диэки иһэр курдук тыас баарын истэн, сэрэнним. Көрбүтүм, биһиги диэки биир киһи илиитигэр быһах курдугу тутан баран, үөмэн иһэр эбит. Мин халлаан диэки туһаайан ытан хабылыннардым».

Олоруохпут дуо, онгочобутугар киирэн анһынан кэбистибит, аһыйахта барарбытын кытта тумус хайабыт кэннигэр уот-күөс бөҕө сандаара түстэ. Мин төрөөн баран аан бастаан электричество уотун манна көрдүм. Саргаарга кэлибит. Биэрэккэ тиксэрбитин кытта милиция бөҕө биһигини эргийэн кэбистилэр, бөөлүүн хаайыылаах күрээбит, ону көрдүүлэр эбит. Киһим миигин киктэ: «Киһини көрдүбүт дьэн олох этимэ, сирдээн дьэн илдьэ барыахтара, оччоҕо аспыт-малбыт таах ханна хаалыай», — дьэтэ. Сарсыарда Дьөгүөссэм билэр ыалыттан киһи киллэрэн, малбытын таһан, бу ыалга олорон атыыбытын 3—4 хонук иһигэр ырыынакка атыылаан бүтэрдибит. Сангаар, ол сабана, үллэн түһэн киһитэ элбэҕэ сөхтөрбүтэ, нуучча, сыгаан, араас быракаас барыта баара. Кэлэрбитигэр Дьокуускайга кэлэр борохуотунан, онгочобутун атыылаан баран, кэлбиһпит. Көбөкөһүнө «Ынах ойоһоһугар» таһааран биэрбиттэрэ, борохуокка Дьөгүөссэ билэр киһитэ үлэлиир эбит этэ. Дьоммутун, ол курдук этэнгэ сылдьан, дохуокка харчылаан турабыт. Манна даһатан эттэхэ, Егор Герасимович олус кыһамньылаах, бэрээдэк бөҕө, кэпсэтии да мааны буолан, кыайа-хото тутан, бу сырыыны олус табыгастаахтык түмүктээн, дьон да астынар гына атыыһыттаан кэлэн турар.

Ити үлэбэ, олоххо олус бэринилээбин, дьону убаастыырын түмүгэ.
Холкуос сүрүн үлэһитэ, маска да, тимиргэ да уһанара.

Колесов Василий Алексеевич,
*Нам улууһун уонна Нам с. бочуоттаах киһитэ,
Саха Республикатын бочуоттаах бэтэрээнэ*

Нам, 23.01.2009 с.

Охлопков Егор Герасимович-Буоратай
(05.01.1897—1974)

Олорбут, үлэлээбит сирэ-дойдута: билинни Нам улууһун Фрунзе нэһилиэгэ.

Абата — Охлопков Герасим Иванович (1848—1926 сс.)

Ийэтэ — Охлопкова Анисия Яковлевна (1861—1936 сс.), төрдө Хатырык нэһилиэгэ.

Бииргэ төрөөбүттэрэ: Спиридон, Иван, Варвара, Матрена Охлопковтар.

Урукку кэм киһитин быһыытынан оттоон-мастаан, үлэбэ эриллэн, олох ымпыгын-чымпыгын билбитэ. Ыраас туттуулаах мас ууһа. Кини тутуспут дьылэрэ Граф Биэрэгэр, Намга — музыкальной оскуола буолан тураллар. Холкуоска киирэн араас үлэлэргэ, онтон биригэдьиэр, бэрэссэдээтэл быһыытынан үлэлээбитэ. Нэһилиэк сэбиэтигэр бэрэссэдээтэллээбитэ. Бэйэтэ үөрэнэн ааһар-суруйар буолбута, кэлин, кырдьан да баран, кинигэ ааһа олорор буолара.

Аба дойду Улуу сэриитин кэмигэр үлэ фронугар сылдьыбыта.

Охлопков Р.С.

Өссө сэрии иннинэ саха чулуу кинитэ П.А. Ойуунускай салайытынан саха омук былыргытын үөрэтии, олонхону сөргүтүү саҕаламмыта.

Егор Охлопков «Сир үрдүттэн сидьиннэри сиһийиэбин», «Борогуулсук Боскуруоп» хоһоонноро бэчээттэммиттэрэ. Кини «Алантай Боотур» уонна «Үрүн Уолан бухатыыр» олонхолорун убайын уолугар Сэмэн Иванович Охлопковка этэн суруйтарбыта, билигин Гуманитарнай чинчийии институтугар харалла сытар.

Е.Г. Охлопков 1939 с. ССРС Суруйааччыларын сойууһун чилиэнэ буолбута.

Сэрии кэнниттэн Егор Герасимович эйэлээх олоҕу тутууга, алдьаныны-кээһэниини туоратыыга актыыбынайдык кыттыбыта. Холкуос биир тутаах, үлэни кыайар кинитэ буолан, мэтээлинэн наҕараадалааммыта.

1947 с. Егор Охлопков, Прокопий Ядрихинская (Бэдьээлэ), Татьяна Ядрихинская (Ленинград блокадатын кыттыылааҕа) «Күн Дьөһүөлдүт бухатыыр» олонхону туруоран Нам оройуонугар бастаан, Дьокуускай театрыгар көрдөрөн улахан биһирэбили ылбытара.

Е.Г. Охлопков кэргэнэ — Ядрихинская Ирина Ивановна үгө-мааны майгылаах, сүрдээх үлэһит, үчүгэй асчыт, иистэнньэн бастыҥа ыарыһах буолан эрдэ өлбүтэ. Кыыстара Соня оскуоланы бүтэрэн баран, эмиэ ыалдьан өлбүтэ. Уоллара — Иннокентий Егорович Охлопков Москва к. Щепкин аатынан театральной училищени саха биллиилээх артыыстарын Ф. Потаповы, Л. Сергучеву, А. Кузьминаны у.д.а. кытта бүтэрэн, Саха драмтеатрыгар бииргэ үлэлээбитэ. Сунтаар улууһугар бастакы народной театры тэрийбитэ. Намга культура дьэтин дириэктэринэн үлэлээбитэ. Кэргэнэ Альбина Охлопкова (Гусева), оҕолоро Александр, Ирина, Татьяна уонна сиэннэрэ билигин Электросталь, Москва куораттарга олоролор, үлэли-хамсыы сылдьаллар.

Егор Герасимович кэлин ыллаабат-туойбат буолбута, кырдьан-сааһыран 1974 с. күн сириттэн барбыта.

Охлопков Р.С.

Нам, 5.03.2005 с.

Ийэ олонхоһут Егор Охлопков-Буоратай

Истинник саныыр оҕо сааһым дьүөгэтэ Соня төрөһпүт аҕата Дьөгүөссэни мин өртөн ыла билэбин, таайым Баһылай Парников-Хопдьой кинилэри кытта дьукаах олорор этэ. Харыйалаах бө-

хүөлэгиттэн маннайгы кылааска үөрэнэ киирбит кэмим этэ. Тох-сунньу ыяа олус тымныы буолан, абыйах кэмнэ таайбар хонор этим, онно көрдөхпүнэ, уһун собус унуохтаах, хатыныр киһи курдук өйдүүбүн. Ийэлэрэ ыарыһах эбит этэ, аатын умнубуһун. Соня бииргэ төрөөбүт убайа Кеша Охлопков, ханна үөрэнэрин билбэт этим, кэлин билбитим, Щепкины бүтэрэн кэлбит, саха артыыһа этэ. Абалара «Фрунзе» холкуонун үлэһитэ этэ, күнүһүн көрбөт этим, кизэһэ тонгон-хатан, кырыа буолбут киһи киирэн кэлэрэ. Онуоха кыра Архип уонна Катя сүүрэн тийэн, илиилэрин өрө уунан көтөхтөрүөхтэрин баҕараллара. Бу оҕолор Роберт Семенович Охлопков кыра балта уонна быраата буолаллара. Оччолорго Буоратай дьиэтэ диэн ааттанар дьиэбэ хас да ыал дьукаахтаһан олороллоро. Оҕолор абалара сэрииттэн кэлбэтэх эбит, ийэлэрэ Татьяна Игнатьевна кизэн-холку, ис-киирбэх дьүһүннээх, орто унуохтаах дьахтар этэ. Дьөгүөссэ оҕолору көтөҕөн ылара уонна уот иннигэр иттэ олорон кинигэйэн ыллыыра. Кини тугу ыллыырын мин истиэхпин олус баҕарарым. Соробор кылыһахтаах ыраас куолаһынан тойуктуура, оччоҕо кырачаан Архип утуян хаалара. Улахан собус бытыылкаҕа наар үүт тутта сылдыарын өйдүүбүн. Роберт сип-син-

Е.Г. Охлопков-Буоратай
 иккис кэргэнэ Өлөөнө Попова

ньигэс, мап-манган 5—6 саастаах уол быһыылааҕа, Катя кыаһаан бэйэтигэр сөп эттээбэ, Архип 1,5—2 саастааҕа, Соня мин саастылаабым быһыылааҕа, ыарыһах буолан оскуолаҕа үөрэммэт этэ.

Дьөгүөссэ-Буоратай бу хаартыскаҕа көстөрүн курдук, хайдах эрэ нууччалыы быһыылааҕа, кэргэнэ суох буолтун кэннэ, биһиги бөһүөлөкпититтэн, Харыйалаахтан, Өлөөнө Попова диэн дьахтары кэргэн ылбыта. Кэлин, кинилэр Володя диэн уол оҕоломмуттара, билигин бары суохтар, олохтон барбыттара.

Мин кини олонхо суруйарын билбэт этим, онтон ыллыырын эт кулгаахпынан истибитим. Хас сыллаахха эбитэ буолла? Ыһаахха кулуупка олонхо туруорбуттара, онно Дьөгүөссэ «Ньургун Боотур» олонхону туруорбута. Били-

гин санаатахха, ыраас да кылыһахтаах, үчүгэй да куластаах кини төрөөн ааспыт. Кини бэйэтин ийэ олонхотун айарыгар, төһө эрэ сиргэ-тыажа ыллаан дьэргэттэбэ?

Туйаарыма Куону эмиз биир айылбаттан бэриллибит талааннаах, Ылдьаана Барамыгина ыллаабыта, кини куолаһа билигин да кулгаахпар иһиллэр курдук. Онтон Уот Ухутаакыны биллиилээх ийэ олонхотун Прокопий Прокопьевич-Бэдьээлэ бэйэтэ толорбута.

Көбөкөн Тарафанатыгар былыр-былыргыттан улуу олонхотуттар үөскээн-төрөөн ааспыт сирдэрэ эбитэ үһү. Билигин сана ийэ олонхотуттар тахсыахтара буоллаба. Кылыһах куластаах эдэр ыччат бөбү баар, сайыннарыахха эрэ наада, сайдыахтара да буоллаба!

Колесова Анна Ивановна — Мөссүөк балта

Ядрихинская Татьяна Кондратьевна ахтыыта

Ядрихинская Т.К.
1945 с.

Сэрии сылларыгар, Татьяна Кондратьевна Ядрихинская Ленинград блокадатын туораан, дойдутугар нэһиилэ тыыннаах эргиллэн кэлэн баран, дойдутугар Көбөкөнгө учууталынан үлэлии олорон, 1945 сыллаах саас, сэриигэ барбыт аҕаларын, уолаттарын ахта, кэтэһэ олорор оҕо, дьахтар унньуктаах кизһэлэрин тугунан эмэ, хайдах эмэ кылгатар, санааларын аралдьытар сыаллаах олонхо бостонуопкатын туруорууну саҕалаабыт. Оччолорго Көбөкөнгө олонхотуттар, тойуксуттар элбэхтэрин туһанар уонна олору норуокка иһитиннэрэр сыал эмиз баара. Ити Нам оройуонугар нэһилиэк уус-уран түмсүүтүн бастакы ситиһиилээх холонуута буолуохтаах. Татьяна Кондратьевна ос-

куолаба үөрэнэр сылларыттан уус-уран түмсүүдүргэ көхтөөхтүк кыттара. Ол да иһин учуутала драматург Степан Ефремов, театр дириэктэринэн үлэлии олорон, кинини Ленинградка театральнай училищеба сүүмүрдэнэн барарыгар көмөлөстөбө. Оччотооҕу кэм туһунан кэпсэтээри, олонхотун Дьөгүөр Охлопков-Буоратай быраата Роберт Семенович Охлопковтыын, Татьяна Кондратьевнаба дьэтигэр бара сырыттыбыт.

— Татьяна Кондратьевна, Көбөкөнгө олонхо бастакы бостонуопкатын бэлэмнээн сыанаба хайдах таһаарбыгыг туһунан кэпсээ эрэ?

— Оччолорго, сэрии бүтүн иннинээҕи сылларга, Көбөкөнгө

элбэх олонхоһуттар баалара. Кинилэртэн бастыннара Бэдьээлэ Борокуоппай, Дьөгүөр Буоратай этилэр. Үөрэхтэрэ суох буолан эрдэ суруллубакка хаалбыт олонхолоохторо буолуо. Бэдьээлэ эрдэ суруйааччылар сойуустарыгар киирэн өссө сурулуннаба, Буоратай киирбитин билбэт этим. Үчүгэй баҕайы олонхолоордоох этилэр. Онтон Борокуоппай олонхотун ус кыһыны быһа үс көстүүлээх пьеса курдук бэлэмнээбитим. Олонхону бастаан бэйэтин, онтон сыанаба оонньоур гына уларытан суруйан, декорация онотторон, оонньоур дьон танастарын-саптарын булан бэлэмнээбиһит. Олонхобут «Күн Дьөһүөлдүт бухатыыр» диэн Борокуоппай үчүгэйкээн олонхото этэ. Оннук бэлэмнээн туруоран бэйэбит дьоммутугар көрдөрөн баран, нэһиликтэри кэрийбиһит. Хатырыкка, Модукка сылдыбыһыт, онтон эр ылан, оройуон киинигэр Намга муус устар ыйга биэс атынан айаннаан тийбиһит. Оонньоон бүппүшүт кэннэ райком сэкирэтээрэ, райсовет бэрэссэдээтэлэ сыанаба тахсан олус үчүгэйдик оонньоотугут диэн махтаммытара. Ол кэнниттэн тыа сириҥ холкуостаах ыччаттарын сынньаланнарын үчүгэйдик тэрийбитин иһин диэн миэхэ хомсомуол Обкомун Грамотатын туттарбытара. Ити аан бастакы улахан наҕараадам этэ.

Олонхобут тылын хас эмэ тэтэрээккэ хат-хат суруйан балтараа ый курдук бэлэмнээбитим. Оскуолаба сэбиэдиһэйдии олонорон, кизһэ дьону мунһан, кэпсэтэн, олонхоһут Бэдьээлэни: «Эн ол олонорон эрэн дойбохтуугун, ону сурукка киллэрэн, пьеса курдук онорон дьонго көрдөрүөххэ», — диэн тылын ылан үлэбитин саҕалаабыһыт. Оруолларбытын үлэстэн, дьонум олус көхтөөхтүк ылсыбытара. Намга кэлэн, остолобуой туттубут кэнсиэрбэлэрин баанкаларын мунһан идьээн сууян-тараан, кырыян олус үчүгэй күлүмнээн олонорор куйахтаах танастары тиктибиттэрэ. Кимнээх эрэ алтан урбаанныктарын булан бэргэһэ онгостон килэбэчиппиттэрэ. Атын оруоллары оонньооччулар дьиннээх сахалыы танастары, кизэргэлэри кэппиттэрэ. Барыта орун-оннугар олус үчүгэйдик тахсыбыта. Ону барытын оонньоур дьонум бэйэлэрэ буланан, уларсан, куйахтаах танастары тигэн бэлэмнээбиттэрэ. Ол ыччаты олус түмүтэ. Нэһилиэк дьоно бары да көмөлөспүттэрэ, оскуола улахан оҕолоро маассабай сыанаба кыттыбытара. Сорук Боллур оруолун Барамыгин Гоша аҕата Барамыгин Баһылай олус үчүгэйдик ыллаабыта, эмиэ ырыаһыт бастына, сытыы-хотуу баҕайы киһи этэ.

— **Атын сүрүн оруоллары кимнээх толорбуттарай?**

— Күн Дьөһүөлдүт бухатыыры Ядрихинскай Байбал толорбута, туох да чөллөркөй куоластаах, бөдөн-садан бэйэлээх, олох бэйэтэ бухатыыр курдук киһи буоллаба дии. Онтон кини аҕата оҕонньору Охлопков Дьөгүөр Дьарааһынабыс толорбута. Кини үчүгэй баҕайы

нарын куоластаах этэ. Налырдаан Куону, бухатыыр балтын, бэйэм толорбутум. Онтон Абааны уолун Борокуоппай бэйэтэ оонньообута. Абааны кыһын Кыыс Кыскыйдааны Анна Барамыгина, бухатыыр ийэтин Ульяна Барамыгина, Аал Луук Мас иччитин Маша Барамыгина, Налырдаан Куо убайын Уйбаанка Винокуров толорбуттара. Ону таһынан арыалдыт кыргыттар оруолларын: Таня, Настя, Дуня Ядрихинскаялар, Ксения, Паша Барамыгиналар, Даша Парникова, Настя Дунаева, Таня Охлопкова оонньообуттара.

Намга кэлэн оонньоурбутугар Кыыс Кыскыйдааны, Барамыгин Дьөгүөссэни, барыбытын даһаны олус үөрэн-көтөн, дохсун ытыс тыаһынан көрсүбүттэрэ. Оччотооҕу кэмнэ танаспыт үчүгэй быһыылааба. Бухатыырдарбыт танастарыгар, этэн аһарбытым курдук, кэнсиэрбэ баанката бөбөнү Нам остолобуойуттан тизээн аҕалан онорбуттара. Соннорун баарыстан быһан, онно сэрии огдооболоро кыргыттары көмөлөһүннэрэн, кизһэ аайы ыалларга түмээн иистэммиттэрэ. Охсуһар сэлтэрин-сэбиргэллэрин бухатыырдар бэйэлэрэ онгостубуттара. Төгүрүк, илиигэ кэтэр куйахтарын алтан суунар тааһы көннөрөн онгостубуттара, ону кирпииччэнэн аалан ыраастаан кэбиспиттэрэ күлүмүрдээн олорор этэ. Бухатыыр балтын танаһа, ол аата мин оонньоур танаһым, олус мааны буолбута. Оноолоох хаарыс халтан сонун манган кырса тириитинэн саҕалаабыппыт, сонун сизбэр уонна аллара өтгүгэр бодьуулаах, ол үөһэ кытыытыгар аҕабыт эрээһэтин көмүһүн, Балаабыс диэн эмээхсинтэн уларсан, тикпиппит. Саһархай сарыы этэрбэһим билэтэ үрүң көмүс боһуускалаах, илиибэр сахалыы быысапкалаах сарыы тарбах үтүлүктээхпин.

Бэлэмнэнэр кэммэр, субуота күн, таайым Попов Миитэрэйдээххэ тийэн, олонхону бэлэмниирбин кэпсээтим уонна кылыһахтаан ыллыырга аатырбыт олонхоһут Бочооҕу ынҕыран түүнү быһа ыллыырга үөрэттэрдим. Сарсыныгар эбиэксэ диэри үөрэттэ. Ыллыыр тылбын суруйан биэрбиппинэн хос-хос ылат да ылат буолбута. Оройуонна тийэн туруорарбытыгар Бочоо тийбит этэ.

Сүрүн оруоллары толорооччуларым, бэйэлэрэ олонхоһут буолан тылын үөрэтэ сатаабат, бэйэлэрэ да эрдэ билэр, Бэдьээлтэтэн ыйыта барбат дьон этилэр. Ол олонхо тылын суруйбут тэтэрээппин сүтэрэн кэбиспитим. Кыргыттар бэйэ-бэйэлэригэр бырахса сылдьан кулуупка хаалларбыттары үөрэбэ суох дьон бөһпүрүөскэ да кумаабыта онгостуохтары сөп. Кэннэки Бэдьээлэ олонхотун фольклорист Дмитриев көрдөһүтэ да, күн бүгүнүгэр диэри була иликпит, кырдык быраһан кэбиспиттэр быһыылаах.

Ол саҕана, Көбөкөнгө биллэр олонхоһуттарытынан Бэдьээлэ, Буоратай, Байбал этилэр. Уйбаанка эмиз олонхоһут, олус үчүгэй куоластаах этэ. Кини сэрии иннинэ хоту баран кэлбитэ, араас мах-

тал суруктардаах төннүбүт этэ. Чуум дыхталларыгар ыллаангын куолаһын чөллөрүйбүт диэн күлүү гынар этибит

Дьөгүөссэбитин кытыннарыахха дииллэр да, кэпсэтэртэн Бэдьээлэ да, Байбал да akkaастыа диэн толлолор. Миигин кэпсэт дииллэр. Оскуолам кэнниттэн дьибэр баран иһэн Дьөгүөссэлээххэ таарыйдым. Буоратай Дьөгүөссэ дьизтигэр баар эбит. Ону-маны кэпсэтэн баран эттим. «Биһиги олонхону туруораары сылдыарбытын истибитин буолуо. Онно бухатыр аҕатыгар эйигин суруйа сылдыабыт. Билигин бар дьоннор ыллаан куоласкын иһитиннэрбэтэххинэ, хаһан иһитиннэриэххиний?» — диэтим. Кини хаһан баҕарар ыарахан буолааччы. Балайда сангата суох олорбохтоон баран: «Хаһан мустабыт?» — диэтэ. «Сарсын киэһэ», — диэтим. Дьөгүөссэ туох да диэбэтэ. Сарсыныгар репетицияҕа кэлбитэ, онтон ыла сылдыбыта. Киниэхэ оруолун тылын суруйан биэрэргэ олох да наа-дыйбат этэ, бэйэтэ эрдэттэн билэр курдуга. Олонхоһут буолан бэйэтигтэн да туойар быһыылааҕа. Биридэ иһиттилэр да, өйдүүлэрэ бэрт этэ. Таннар таһаһа барыта бэйэтин киэнэ этэ.

— **Дьөгүөссэ бандьыттарга хайдах кытта сылдыбытай?**

— Уус Аддантан бандьыттар тойонноро хас да киһилээх кэлбит уонна ат көрөөччүнэн кинини тутан ылбыттар. Киэһелик ол тойон кэпсэтэрин истибит: «Сарсын Хатырыкка тахсан Георгий Попов ойобун тутан аҕалыахха», — дэспиттэр. Аттарын аһатар киһи быһыытынан тахсан барбыт уонна «Бөрөлөөх», «Алыкы» арыылар үөстэрин туораан Хатырыктар «Кэнэли» арыыга сылгы аһатар уолаттарыгар сүүрэн тийбит. Ат ылыабын, ат туйабын тыаһын истэн, тутан ылан ытан да кэбиһиэхтэрин көнүлэ. Нам комсомолецтарын ол дьоннор Дүпсүнгэ таһааран ыппыт кэмнэрэ эбит. «Адьанхаларга тахсан этинг, санастарын сарсын үрүнгэр тута кэлэллэр үһү, kuota оҕустуннар», — диэбит да төттөрү сүүрбүт, киэһэ аһылыктарыгар төннө охсон кэлбит, дьонноро билбэккэ да хаалбыттар.

Уолаттар ат үрдүгэр түһэн тийэн ону тыллаабыттар. Санастарын Салбангын таһааран саһыарбыттар. Бандьыттар Таастаабынан экирэппиттэр да, ким да кинилэргэ эппэтэх, бары мэлдьэһэн испиттэр, быраабаҕа Куонта Кириэскэ кэлэн көрдөөн баран, хантан булуохтарай, киэһэтэ бэрт диэн төннүбүттэр. Кэнники, таайым аах Дьөгүөссэбэ куруук «санаспытын быһаабыта» диэн махтанар этилэр.

Үс нэһилиэк холбоһуктаах ыһааҕар өрө көтөбүллэн ыллаабыта үһү. Мин ол ыһаахха сылдыбытым. Ханлык эрэ оонньууну ыппыттар. Дьөгүөссэ оонньууга кыайтаран ылыыр буолбут. Ханлык оонньуу эбитэ буолла. Атах оонньуутугар куруук мүһэлээх буолааччы. Аттыгар Бэдьээлэ баара үһү. «Били Өрүүнэбин туойбут

Дархитынсань Тайвонжа Кождрэвевна
 Бэлэйтэжэнидэрэ

Нам с. 2008 о. 7 сарын 28
 несса үс кэсүүдээ бүсүкэрэн фот баатар
 Нун Дөөчүлдүн Бусабын. (с ралга)

1. Бугатмыр Кун Дөөчүлдүн - Дархитыншай Таван.
2. - " Натрифанжэ Уайа - Витсүрөө Чубаанжа.
3. Сэрх - Бэлуур - Буралыншай Егор Тав.
4. Кун-Дөөчүлдүн аманга - Салонков Егор Таван
5. - " Мидэ - Барилыгина Уайна
6. Сал - Лун Мэсигинэ ^{Урэнс шотон} Барилыгина Мидэ.
- 7.
8. Салын Кампа - Камс Хыскулчарай - Салон Баралын.
9. Салын Бусабын - Чот Унжуржын - Бодэдо.

Аралгай Карлосгар - кинес маан фот тэсүрэн

1. Дархитыншай	Жанс	Маан марлын фотон
2. " "	Жанс	Кинес бүсүн арахын аман
3. Баралыншай	Жанс	Карлосгар тэсүрэн фот, аман
4. " "	Жанс	Карлосгар тэсүрэн фот, аман
5. Баралыншай	Жанс	Карлосгар тэсүрэн фот, аман
6. Баралыншай	Жанс	Карлосгар тэсүрэн фот, аман
7. Баралыншай	Жанс	Карлосгар тэсүрэн фот, аман
8. Дархитыншай	Жанс	Карлосгар тэсүрэн фот, аман

Бусабынгар тэсүрэн, кинес маан фот тэсүрэн
 рин - Оршон аман фотон, кинес маан фот тэсүрэн
 Бусабын - кинес маан фот тэсүрэн, кинес маан фот тэсүрэн
 Бусабын - кинес маан фот тэсүрэн, кинес маан фот тэсүрэн
 Бусабынгар фотон, кинес маан фот тэсүрэн, кинес маан фот тэсүрэн
 Бусабынгар фотон, кинес маан фот тэсүрэн, кинес маан фот тэсүрэн
 Бусабынгар фотон, кинес маан фот тэсүрэн, кинес маан фот тэсүрэн

ырыабын ыллаа», — диэбит. Кырдык, ол ырыаны итийэн-кутуйан туран ыллы туарын истибитим. Олус үчүгэйдик ыллаабыга. Дьөгүөссэ дьоно алта ыал олорор улахан ампаар дьизэлээх этилэр. Онно сэрии иннинэ холкуостаах дьахталлар мустан ыллыыр, оонньуур эбиттэрэ үһү, олонхоһуттары да онно ыллатан эрдэхтэрэ. Ол иһин бэйэ-бэйэлэриттэн истиһэн олонхоторун билэн эрдэхтэрэ. Ийэ олонхоһуттар «ол киһиттэн, бу киһиттэн истибит олонхобутун олонхолуубут», — диэн, төһө эмэ элбэх олонхону олонхолууллара үһү.

Ити курдук биһиги элбэх олонхоһуттаах Көбөкөттөр аан бастаан Бэдьээлэ «Күн Дьөһүөлдүт бухатыыр» диэн олонхотун пьеса курдук суруйан сыанаба туруоран турабын, ону көрбүт, истибит кырдыбаастар билингэ диэри сөбөн-махтайан ахтан ааһаллара истиэххэ үчүгэй. Суруйан хааллардакха, кэнэбэски көлүөнэ ыччат дьон оннук олонхоһуттар Көбөкөнгө үөскээн олорон, ыллаан-туойан ааспыттар эбит диэн кэпсээн оностуохтара турдаба.

Ядрихинская Татьяна Кондратьевна,
сэрии, үлэ бэтэрээнэ,
Нам улууһун бочуоттаах олохтооҕо

Охлопков Семен Иванович (14.09.1912—20.06.1944)

Охлопков С.И. Нам улууһун Көбөкөн нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Абата — Охлопков Иван Герасимович сааһын тухары холкуоска үлэлээбитэ. Ийэтэ — Охлопкина (Рехлясова) Екатерина Иннокентьевна элбэх оҕо ийэтэ, эдэр сааһыгар өлбүтэ.

Кыра эрдэбиттэн үөрэххэ тардыһан Модут, Нам, онтон куоракка киирэн ЯНОПШ (Якутская национальная опытно-показательная школа) 1929 с. бүтэрбитэ. Общественной үлэбэ актыбынайдык кытара, хомсомуол кэккэтигэр киирбитэ.

1929—1930 сс. ЫБСЛКС Нам улууһун ячейкатын сэкирэтээринэн, ааҕар балаҕан сэбиэдиссэйинэн, БСКП(б) Намнаагы кэмитиэтигэр үлэлээбитэ.

1931 с. Дьокуускайдаагы педагогической техникум политпросвет отделениетын бүтэрбитэ. Үөрэнэр кэмигэр ыраас-доруобай олоҕу олохтооһунна, улахан дьону ааҕарга-суруйарга үөрэтиигэ, бастакы холкуостары тэрийиигэ кыттыны ылбыта. Бу сылларга саха биллиилээх дьонун кытта билсибитэ, бииргэ үлэлээбитэ. Күннүк Уурастыырап, Эллэй, Валерий Чиряев, Степан Ефремов уонна саамай истин доботторо — Тимофей Сивцев (график Эллэй Сивцев

аҗата), Дмитрий Потапов (хомсомуол уобаластаабы кэмितिэтин үлэһитэ, Москва аттыгар сэриигэ өлбүтэ), Касьян Степанов — сэри кыттыылааҕа.

1931—1932 сс. хомсомуол уобаластаабы кэмितिэтин соруудабынан Учур улуунугар баран бастакы оскуоланы тэрийсипитэ, учууталлаабыта.

Дойдугар кэлэн 1932—1933 сс. Мөлдөгөйгө оскуола аһыллытыгар кыттыбыта, учууталлаабыта. Итинтэн ыла билигин Фрунзе начальнай, Көбөкөн орто оскуолалара буолан үлэли олоролор.

1935—1936 сс. Сангаар оскуолатын сэбиэдиссэйинэн анаммыта, Кэбээйигэ оҕону, улахан дьону үөрэтиини тэрийбитэ (ити кэмгэ Кэбээйи Нам сирэ этэ).

Семен Иванович 1936—1938 сс. Дьокуускайдаабы учуутал институтугар үөрэммитэ, бүтэрэн саха уонна нуучча тылын учууталын дипломун ылбыта.

1938—1941 сс. Хатырык ситэтэ суох орто оскуолатыгар учууталынан, завуһунан үлэлээбитэ.

1941—1942 сс. Партизан, Нам оскуолаларыгар учууталлаабыта.

1943—1944 сс. Нам оройуонун үөрэх салаатын (РОНО) инспекторынан, сэбиэдиссэйинэн үлэли сылдыбыта.

С.И. Охлопков саха былыргы номохторун, үһүйээннэрин, остуоруйаларын хомуйар, бэчээттэтэр эбит. Аҕатын сурдьа Охлопков Егор Герасимович (Буоратай) тылыттан Новгородов алпаабытынан суруйбут «Ала кэрэ аттаах Алантай Боотур» олонхо архыпка харалла сыгар. Өсө Буоратай тылыттан «Үс сүүс киһини үрдүнэн өнөлдүйэн көстөр үс былас өтгүктэх үрүмэччи манан аттаах Үрүн Уолан бухатыыр», «Күннүк сиртэн оттоон сиир көбөччөр элэмэс аттаах Күн Эрэли бухатыыр», «Үрүн Уолан бухатыыр», «Сонор хаарга суола көстүбэт, кылбай хаарга кылыгыта биллибэт, киргиллээх киис сабыннаабын кэспитинэн төрөөбүт Кириэс Бэргэн» олонхолору суруйбут.

Кэтэхтэн үөрэнэн Дьокуускайдаабы пединститут III курсун бүтэрбитэ. 1944 с. өлбүтэ. Кэргэнэ — Слепцова Татьяна Игнатьевна Орто-Халымаҕа, Намга учууталлаабыта, кэлин сибээскэ үлэлээбитэ.

Улахан уола — Охлопков Роберт Семенович — Ленинград университетин химическэй факультетын бүтэрбитэ. Саха сириг собуруу өттүнээҕи комплекснай экспедицияҕа таас чох, тимири рудата, көмүс көрдөөһүнүн химическэй лабораториятыгар инженеринэн, Сунтаар уонна Нам оскуолаларыгар учууталынан, РОНО инспекторынан, учууталлар Нам оройуоннаабы профсоюзтарын кэмितिэтин бэрэс-сэдээтэлинэн үлэлээбитэ.

Кыыһа — Охлопкова Екатерина Семеновна английскай тыл

учууталынан Дьокуускай куоракка үлэлиир. Кыра уола — Охлопков Архип Семенович Сэбиэскэй аармыйа стратегической авиациятыгар сулууспалыы сылдьан 1968 с. өлбүтэ. Семен Иванович түүрт сиэннээх, олортон үһэ үрдүк үөрэхтээхтэр. Биир хос сиэннээх.

Охлопков Роберт Семенович

Охлопков Иннокентий Егорович

Иннокентий Егорович 1928 с. сэттиньи 6 күнүгэр Нам улуунун Көбөкөн нэһилиэгэр (билигин — Фрунзе нэһилиэгэр) төрөөбүтэ.

Абата — Охлопков Егор Герасимович (Буоратай), ийэтэ — Ядрихинская Ирина Ивановна саастарын тухары холкуоска, сопхуоска үлэлээбиттэрэ. Буоратай үчүгэй куоластаах, кэрэ, уус-уран тыллаах олонхоһуг этэ, 1939 с. ССРС Суруйааччыларын сойуунун чилиэнэ буолбута. Ийэтэ Өрүүнэ асчылт, иистэнньэнг, күлэ-үөрэ сылдьар саха дьахтарын мааныта.

Кизэ кыра эрдэбиттэн сытыы-хотуу, санарбыт-ингэрбит, кэлбит-барбыт, элбэх добогтордоох оҕо этэ. Оччотообу кэм быһытынан дьиэ ис-тас үлэтигэр, сайын

Охлопков И.Е.

И.Е. Охлопков
дьиэ кэргэнэ

Буоратай Москваҕа олорор сизниэрэ уонна аймахтара

окко-бурдукка, кустаан-балыктаан дьарыктанара. Бэйэтэ бэркэ сөбүлээн балалайкаҕа, мандолинаҕа, гармошкаҕа оонньуура.

1946 с. Хатырык 7 кылаастаах оскуолатыгар үөрэнэ сырыттабына, Дьокуускай к. искусство студиятыгар үөрэххэ ылбыттара. Кинини кытта кэлин биллиилээх хуудоһунньук — Эллэй Сивцев, үтүөлээх артыыс, диктор — Афанасий Готовцев үөрэнэ барбыттара.

Студияны бүтэрэн, Саха драмтеатрыгар үлэлээбитэ.

1949—1954 сс. Москватаабы Щепкин аатынан театральной училищеҕа үөрэнэн, үрдүк үөрэхтээх артыыс дипломун ылбыта.

Үөрэбин бүтэрэн кэлэн, Саха драмтеатрыгар, Саха араадыыйатыгар үлэлээбитэ.

Сунтаар улуһун народнай театрын төрүттээччинэн буолбута.

1971—1974 сс. Намна культура дьиэтин дириэктэринэн үлэлээбитэ. Идэлээх артыыс пьесаларга, кэнсиэрдэргэ уус-уран сэргэхсийини киллэрбитэ, дьон-сэргэ уус-уран самодеятельноска кыттыта күүһүрбүтэ. Культура дьиэтигэр капитальной өрөмүөн ытыллыбыта, материальной базата бөҕөргөөбүтэ.

И.Е. Охлопков 1990 с. өлбүтэ. Кэргэнэ Альбина Охлопкова (Гусева), оҕолоро Александр, Ирина, Татьяна, икки сизэнэ Электро-сталь, Москва куораттарга олороллор, үлэлиилэр.

Охлопков Р.С.

Нам, 22.10.2003 с.

Эйбэс майгылаажа

1969 с. күһүнүгэр Фрунзе детсадыгар үлэли сылдыан Егор Герасимовичтаахха ололбутум. Аҕам, Ефрем Степанович Сивцев-Таллан Бүрө Егор Герасимовичи куоракка, суруйааччылар сойуустарын муннабар көрсөн: «Кыһым Фрунзеба үлэли барар буолла», — диэбитигэр: «Хата миэхэ олордун», — диэн үөрэ-көтө эппит этэ. Онон миигин ийэм көһөрөн аҕалбыта.

Егор Герасимович сымнаҕас, эйбэс майгылаах, биир кэм күлэн мүчүк гына сылдыааччы.

Күһүн убаһа өлөрүүтэ буолла. Миигин ыңыран ыллылар. Офонньор этэр: «Дьэ тоойуом, убаһа хаана киһи доруобуйатыгар олус туһалаах, мань ис», — диэбитигэр, иһимээри кэннибинэн чинэрийдим. Онуоха эмээхсинэ Өлөөнө кэлэн илиибиттэн тутан биэрбитэ, офонньор буоллабына күүһүнэн хомуостаах хааны иһэртэ. Мин ханна барыахпыный, истэбим дии.

Өктөөп бырааһынньыгар кулуупка «Ини-бии» спектакльтан быһа тардан көрдөрдүлэр. Мин Өлөөнөлөөх Дьөгүөссэни кытта инники эрээккэ олордум. Спектакль бүтүүтүгэр ытыалаһымы, тыас-уус бөбө буолла. Арай Лээбискэ сыана ортотугар туран: «Дьиннээх бандыыт бу ололор», — дии-дии саатынан офонньору ыйа-ыйа сыанаттан түһэн кэллэ, онуоха Дьөгүөссэ: «Мин бандыыттарга сылдыаммын да, кими да өлөрбөтөбүм», — диэн утары үөгүлээтэ. Кэлин миэхэ: «Ол биһиги көнүлбүтүнэн сылдыбатах дьоммут. Саалаахсаадахтаах дьон тойон буоллахтара», — диэтиирэ.

Биирдэ эмэ киэхэ оронугар сытан эрэн туойдабына, эмээхсинэ улаҕа сытан: «Ноо!» — диэтэбинэ, офонньорбут куолаһа чөллөрү-йэргэ дылы буолара. Олус сөбүлээн айылҕаны хоһуйара. Ол быһыгар дьахтар, эр киһи сыһыаннарын хоһуйан киирэн бардабына, Шараборина Настялыын, кыбыстаммыт: «Бүт, бүт», — дии-дии истиэнэни тонсуйабыт уонна бэйэбит икки ардыбытыгар: «Магнитофоннаахпыт буоллар, устан ылбыт киһи баар ини», — дэһэммит күлсэрбит.

Оҕо сылдыан ойуунга кутуруксугтаабытым диирэ уонна биирдэ эмэ онтун үтүктэн кутуран киирэн барара. Ону эмээхсинэ буойан тохтоторо.

Саас Үрдүк Сыырга биһигини илдьэ сылдыан куобахха туһах, тулукка, курупааскыга добуур ииттэрэрэ. Тулукпутун 1 Маайга сиэбишпит.

Ол саас тымныйан ыалдыбыппар, Дьөгүөссэ миигин отунан эмтээн үтүөрдүбүтэ.

Бу билигин, сааһыран олон, Дьөгүөссэни айылбаттан айдарыылаах киһи төрөөн-үөскээн ааспыт эбит диэн санаан аһарабын.

Баямжина Софья Ефремовна, Таллан Бүрө *кыһа*

Дьокуускай куорат. Ахсынньы 15 күнэ 2010 с.

Аймахтыы олонхоһуттар

Биһиги нэһилиэкпит Фрунзе Аҕа дойду сэриитин саҕана Көбөкөн диэн ааттаах эбит.

Фрунзе нэһилиэгэ икки аатырбыт олонхоһуттардаах, онтон биһирэ мин эһэм биһиргэ төрөөбүт быраата. Эһэм Охлопков Спиридон Герасимович биһиргэ төрөөбүттэрэ бэһиэлэр: Охлопков Иван Герасимович, Охлопков Егор Герасимович (Буоратай), Охлопкова Варвара Герасимовна, Охлопкова Матрена Герасимовна.

Эһэбит 1950 с. дылы куоракка ололорбут. Кэргэнэ өлбүтүн кэннэ Көбөкөнгө (билигин Фрунзе нэһилиэгэр) көһөн тахсыбыт. Эһэм бастакы кэргэнииттэн Дьяконова Маайаттан (Кэбээйиттэн төрүттээх) кыыстаах уол оҕолоох эбит.

Иккис кэргэнииттэн Кэтириистэн оҕото суох. Кыһа Протопопова (Охлопкова) Зоя Спиридоновна, кэргэнэ Протопопов Иван Васильевич Аҕа дойду сэриитин кыттыылааҕа, иккиэн суохтар. Сэтгэ оҕолоохтор, сиэннэр элбэхтэр. Уола биһиги аҕабыт — Охлопков Егор Спиридонович, кэргэнэ Охлопкова (Индеева) Фекла Прокопьевна. Аҕыс оҕолоохтор, уон сэтгэ сиэннээхтэр, уон биэс хос сиэннээхтэр. Дьоммут иккиэн суохтар. Оҕолоро, сиэннэрэ араас идэлээх үлэһит буолан, үлэлии сылдыллар. Аҕабыт Аҕа дойду сэриитин кыттыылааҕа этэ. Ленинград куорат кыргыһытыгар сылдьан, кэлин Германияҕа тийбит. Наһараадалара элбэх. «Хорсунун иһин» мэтээллээх. Сэрииттэн 1945 с. түөһүгэр улахан бааһырыылаах эргиллэн кэлбит. Чита куоракка эмтэнэ бара сылдыбыта. 1956 с. үһүс группалаах инбэлиит буолбут, ол саҕана пенсията 178 солк. эбит. 1965 с. иккис группалаах, 1966 с. саас ыалдьан өлбүтэ.

Биһиги эһэбит убайа Охлопков Иван Герасимович, кэргэнэ Охлопкова (Рехлясова) Екатерина Иннокентьевна «Фрунзе» холкуоска энкилэ суох үлэлээбиттэр. Биэс оҕолоохтор эбит: Семен, Елизавета, Григорий, Анна, Татьяна. Охлопков Семен Иванович кэргэнэ Слепцова Татьяна Игнатьевна, үс оҕолоохтор, улахан уоллара Охлопков Роберт Семенович, кэргэнэ Евдокия Уардовна үс уоллаахтар, биһир сиэннээхтэр, Намга ололорлор. Кыыстара Степанова (Охлопкова) Екатерина Семеновна — учуутал. Кыһа Степанова Ольга Капитоновна республика нолуогун управлениетын үлэһитэ. Кыра уол Ох-

лопков Архип Семенович Сэбиэскэй аармыйаҕа дальнай авиацияҕа сулууспалыы сылдыан өлбүтэ.

Иккис уол — Охлопков Григорий Иванович эдэригэр өлбүт.

Охлопкова Елизавета Ивановна бастакы кэргэнэ Потапов Семен Никифорович, уоллара Вячеслав Семенович кэргэнинээн Лидия Егоровналыын уоллаах кыыс оҕолоохтор, Покровскайга олоролор. Иккис кэргэнэ Матвеев Роман Федотович, үс оҕолоохтор, элбэх сиэннээхтэр.

Охлопкова Анна Ивановна бэтэрээн учуутал, өлбүтэ.

Трифорова (Охлопкова) Татьяна Ивановна кэргэнэ Трифонов Илья Федотович Аҕа дойдусэриитин кыттыылааҕа, икки кыыстаахтар, алта сиэннээхтэр.

Эһэбит быраата Охлопков Егор Герасимович-Буоратай, аатырбыт олонхоһут, ССРС Суруйааччыларын сойууһун чилиэнэ. Бастакы кэргэнэ — Ядрихинская Ирина Ивановна, киниттэн икки оҕолоох: уола Охлопков Иннокентий Егорович, кэргэнэ Гусева Альбина. Оҕолоро Александр, Ирина, Татьяна Электросталь куоракка олоролор, үлэлиллэр. Иннокентий Егорович Москватааҕы Щепкин аатынан театральнай училищени бүтэрэн Саха драмтеатрыгар, арадьыйаҕа үлэлээбит. Сунтаарга народнай театры төрүттээбит, Намга культура дьиэтигэр дириэктэрдээбит, 1990 с. өлбүт.

Иккис кэргэнэ Попова Елена Евграфовна (1896—1980.05.05). Эмиэ уоллаах кыыс оҕоломмуттар, билигин суохтар.

Эһэбит балта Охлопкова Варвара Герасимовна Протодьаконов Кузьма диэн Модут киһитигэр кэргэн тахсыбыт, оҕолоро суох.

Эһэбит иккис балта Охлопкова Матрена Герасимовна кэргэнэ аатырбыт олонхоһут Ядрихинская Прокопий Прокопьевич-Бэдьээлэ. Икки оҕоломмуттар. Уоллара Ядрихинская Василий Прокопьевич кэргэнэ Татьяна, түөрт оҕолоохтор: Руслан, Галя, Света, Люда.

Кыыстара Татьяна Прокопьевна иккитэ кэргэннэнэ сылдыбыт. Бастакы кэргэнэ Дьяконов Егор диэн Модут киһитэ, уоллаах кыыс оҕоломмуттар (Руслан, Василиса). Арахсалларыгар эр киһи уолун ылбыт, Татьяна Прокопьевна кыһын ылбыт. Кыһа Саввинова (Ядрихинская) Василиса Егоровна бастакы кэргэниттэн биир кыыстаах (Ядрихинская Татьяна Васильевна), иккис кэргэниттэн Саввинов Николай Ивановичтан түөрт оҕолоох: Феня, Проня, Ваня, Аня. Оҕолоро бары кэргэннээхтэр, оҕолоохтор Фрунзеҕа, Намга олоролор.

Татьяна Прокопьевна иккис кэргэниттэн Богатырев Кимтэн биир кыыстаах. Кыһа Данилова (Богатырева) Акулина Кимовна

кэргэнэ Данилов Валерий Михайлович, биэс оѳолоохтор, сизэнэрдээхтэр, Намга ололор.

Ядрихинскай Прокопий Прокопьевич-Бэдьээлэ иккис кэргэнэ Барамыгина Февронья Ивановна. Икки өтгүттэн оѳолоох дьон холбоспуттар. Февронья Ивановна өлбүтэ. Үс оѳотуттан биир кыыһа баар, Барамыгина Анна Семеновна Саккырыырга олорор. Уолун Барамыгин Семен Семенович кыыһа Барамыгина Марта Семеновна Алданга олорор, кэргэннээх оѳолордоох.

Биһиги нэһилиэкпит икки аатырбыт олонхоһуттара аймахты буолаллар. Бэдьээлэ Охлопковтар кыыстарын, Охлопкова Матрёна Герасимовнаны кэргэн ылан, оѳолонон-урууланан, силис гардан, аатын ааттатар дьонноох буолан тэнийэн-ууһаан олордохторо. Ядрихинскай Прокопий Прокопьевич-Бэдьээлэ Охлопковтар аймахха күтүөппүт буолар. Ол эбэтэр Бэдьээлэ Буоратайга, бииргэ төрөөбүт балтын — Матрёна Герасимовнаны кэргэн ылан, күтүөтэ буолар. Онон бу икки олонхоһуттар чугас аймахтыылар. Кинилэр аймахты буолаллара киэн аранга билибэт быһыылаах, ол иһин ону көрдөрөөрү төрүччү онордубут. Төрүччүнү Буоратай бииргэ төрөөбүт убайын Охлопков Иван Герасимович уола — Охлопков Семен Иванович урут (Новгородов алпаабытынан) онорбут төрүччүтүгэр олобуран онгоһулунна. Ону таһынан, дьонтон ыйытан, кэпсэтэн, ахты хомуйан эбэн биэрдибит. Баҕар, кыра сыһа-халты баара буолуо, ону бырасты гынаргытыгар көрдөһөбүт.

Охлопкова Анна Егоровна,

бэтэрээн-учуутал,

Охлопков Семен Иванович аатынан 2009 с. стипендиат

Фрунзе нэһилиэгэ. От ыйын 30 күнэ 2011 с.

Киэн туттар дьоммут үбүлүөйдээх сылларыгар ананар

Күдүмнүүр сүүрүктээх
Өлүөнэ өрүспүт
Илинги биэрэгэр турар
Уруккута Көбөкөн,
Билингитэ Фрунзе нэһилиэгэр
Кубулааттаах кулун тутар ыйга,
Тохсунньу тоһуттар тымнытыгар
Икки уол оѳо
Күн сиригэр оройдорунан түһэн,
Көй салгынга угуттанан,
Күөх окко күөлэһийэн,

Тыглан-хабыллан
Куорсун аннынан
Силигилээн сиппиттэр эбит.
Айбыт айымньыларын
Сурукка-бичиккэ тигэн,
Бэдьээлэ, Буоратай диэн ааттанан,
Киэн сиринэн ааттара ааттанан,
Суон сурахтара Сойууска тийэн,
Дьонуннаах дьон буолан
Үйэлэр тухары
Сүппэт бэлиэни хаалларбыттар эбиттэр.
Кэнчээри ыччакка
Олонхо дойдутун арийан көрдөрбүт
Айбыт айымньыларын
Умнубат туһуттан
Ырытан-үөрэтэн
Ильдэ сылдыабын доҕоттоор!
Улуу дьоммут
Улууканнаах күннэрин
Уруйдуур буолуобун!
Кинилэр ааттарын киэн туттан,
Сүһүөхтээх бэйэбит сүгүрүйүбүм!
Улуу дьоммут туһугар
Уруй-айхал буолуохтун !

Охлопкова Анна Егоровна

Фрунзе нэһилиэгэ. Бэс ыйын 15 күнэ 2011 с.

Көбөкөн Охлопковтар

Көбөкөн нэһилиэгэр — сайын сайылыктарга, кыһын Чаран диэн сиргэ Охлопковтар төрүттэрэ ололбуттар. Арыый чугастыы Охлопков Иван Иннокентьевич уонна кэргэнэ Федотья, кинилэр оҕолоро — Маайа Түбэ Куолаһап Бүөтүргэ барбыт, 3 уоллаахтар. Мааппа Үөдэйгэ сүктүбүт, оҕото суох. Настаа Түбэ Луукун Хабырыыстан 2 кыыс, 3 уол оҕолообо. Дьөгүөссэ 2 кыыстааҕа өлбүттэр. Тонобор 2 кыыһа өлбүттэр, 2 кыра оҕо эрдэ өлбүттэр. Дьарааһын 1848 с.т. 1926 с. өлбүт, ханна да барбакка дьадангытык Көбөкөнгө ололбут, кэргэнэ — Охлопкова Анисия Яковлевна (1861—1936) төрдө Хатырык. Кинилэр барыта 5 оҕолоохтор:

1. Охлопков Спиридон Герасимович 1881 с.т. Кэргэнэ — Дьяконова Маайа (Эйээр Маайата), Кэбээйиттэн төрүттээх. 1950 с. дылы

Дьокуускайга ололорбуттара, онтон кэргэнэ өлбүтүн кэннэ Спиридон Көбөкөнгө көһөн тахсыбыта. Бэйэтэ арааһы барытын уһанара, араас дьиэлэри тутара, уола Егор (Бутукаай) Аҕа дойду сэриитин кыттыылааҕа, холкуоска, сопхуоска үлэлээбитэ, 7 оболоох. Кыыһа Зоя эмиз араас үлэлэргэ үлэлээбитэ, кэргэнэ Протопопов Уйбаан (уус) алта оболоро үксэ Көбөкөнгө ололорлор.

2. Охлопков Иван Герасимович (1886—1962) — бииһи аҕабыт, ийэбит Рехлясова (Охлопкова) Екатерина Иннокентьевна 1891 с.т. 1937 с. өлбүтэ. Бииһи дьоммут Фрунзе аатынан холкуоска энкилэ суох үлэлээбиттэрэ. Аҕабыт ат косилкатынан от обустарара, элбэх кийини үөрөппитэ. Үчүгэй мас ууһунан биллэрэ. Аҕа дойду сэриитин кэмигэр Ааллаах Үүһүнэ таһаҕас таһыытыгар үлэлээн мэтээлинэн наҕараадаламмыта. Бииһи бииргэ төрөөбүттэр бэһиэ этибит.

1) Улахан убайбыт Семен Иванович (1912—1944) Дьокуускайга

Аймахтар.

*Олороллор хаҥастан уҕа Ядрихинская Татьяна (Бэдьээлэ кийиитэ),
Охлопков Е.Г.-Буоратай, Охлопков И.Г., Охлопков С.Г.,
Барамыгина Ф.И. (Бэдьээлэ 2-с кэргэнэ).*

*Тураллар хаҥастан уҕа: Охлопкова С.Е. (Буоратай кыыһа), Охлопкова А.И.,
Ядрихинская В.П. (Бэдьээлэ уола), Трифионов И.Ф. (күтүүт),
Охлопков И.Е. (Буоратай уола), Трифонова Т.И. (Охлопкова), Ядрихинская П.П.
1950-с сыллардаагы түһэри*

учительской институту бүтэрэн, нуучча тылын учууталынан Учур оройуонугар, Сангаарга, Көбөкөнгө, Хатырыкка, Партизанга, Намга үлэлээбитэ, райОНО-ба инспектордаабыта. Киниттэн билигин икки оҕо баар — Охлопков Роберт Семенович идэтинэн химик, 3 оҕолоох, 1 сиэннээх; кини балта — Охлопкова (Степанова) Екатерина Семеновна Дьокуускайга 35 №-дээх оскуолаба английскай тыл учууталынан үлэлиир. Кыыһа Степанова Ольга Капитоновна республиканскай налоговой инспекцияба үлэлиир.

2) Эдьийбит Охлопкова Елизавета Ивановна 1915 с.т., холкуоска араас үлэбэ үлэлээбитэ. Бастагы кэргэнэ Потапов Семен Никифорович сэриигэ 1942 с. баран төннүбэтэбэ, киниттэн уол Потапов Вячеслав билигин пенсионер, Покровскай куоракка олорор, кыыстаах, уол оҕолоох, биир сиэннээх. Эдьийбит иккис кэргэнэ Матвеев Роман Федотович (Чап) Көбөкөнгө холкуоска, райпоба заготовка отделыгар үлэлээбитэ. 3 оҕолоохтор, 2 сиэннээхтэр.

3) Эдьийим Охлопкова Анна Ивановна 1926 с.т. Дьокуускайга педучилищени бүтэрэн 1946—1994 сс. Нам улуунун араас нэһилиэктэригэр алын кылаас учууталынан үлэлээн бэрт элбэх оҕону үөрөппитэ, билигин Дьокуускайга олорор.

4) Мин Охлопкова (Трифоновна) Татьяна Ивановна 1928 с.т. 1950 с. финансовай техникуму бүтэрэн Покровскайга, Өлөөнгө сберкассаба үлэлээбитим. Кэргэним Трифонов Илья Федотович — Покровскай. Мин 1957—1995 сс. Намга сберкассаба, РОНО бухгалтериятыгар үлэлээбитим, билигин куоракка олоробун, 2 кыыстаахпын, 6 сиэннээхпин.

5) Убайым Охлопков Григорий Иванович (1920—1943) эдэригэр өлбүтэ.

3. Охлопков Егор Герасимович (1887—1974) өлбүтэ. Холкуоска, сэбиэксэ бэрэссэдээтэл. Мас ууһа. Үчүгэй куоластаах, уус-уран тыллаах олонхоһут Буоратай. Кини туһунан «Писатели Земли Олонхо» диэн 3 кинигэбэ баар. Буоратай кэргэнэ Ядрихинская Ирина Ивановна. Кыыстара Соня кыра сааһыгар ыалдьан өлбүтэ. Уоллара Охлопков Иннокентий Егорович Москваба Шепкин аатынан театральнай училищени бүтэрэн, Саха драмтеатрыгар үлэлээбитэ. Сунтаарга, Намга культура дьэстигэр дириэктэрдээбитэ. Иннокентий Егорович кэргэнэ Альбина Гусева, уола Александр суонпар, кыргытгара Ирина, Тая химик идэлээхтэр, Электросталь, Москва куоракка олороллор, үлэлиллэр, 2 сиэннээх.

4. Охлопкова Варвара Герасимовна, Модукка Протодьяконов Кузьмаба кэргэн тахсыбыта, оҕото суох.

5. Охлопкова Матрена Герасимовна, кэргэнэ Ядрихинскай Прокопий Прокопьевич-Бэдьээлэ олонхоһут. Кинилэр 2 оҕолоохтор.

Василий 1924 с.т., киниттэн 1 уол, 2 кыыс, элбэх сиэн, хос сиэн баар. Татьяна 1928 с.т. 2 кыыстаах, элбэх сиэннээх, хос сиэннээх.

Онон Көбөкөн Охлопковтарын удьордара Россия, Саха Сириг кизг сирдэринэн тарбанан тута-айа, үлэлиг-хамсыг сылдыаллар.

Трифонова (Охлопкова) Татьяна Ивановна,
үлэ бэтэрээнэ

Дьокуускай куорат, 20.02.2007 с.

Буоратай Дьөгүөр аатын үйэтитиги тускула

Оройуонна ытыгылар уус-уран самодеятельность фестивалыгар жюри сыанабылыгар кэнсиэр көрдөрө киирэр соруктаах бэлэмнэниг оройо. 1956 сыллаахха Көбөкөн оскуолатыгар учуутал этим. Тэрийэр комиссия дьаһалын ылыгар киирэн, биһиги бөлөх олохтоох партиянай тэрилтэ сэкирэтээрэ, учаастактаагы балыһа сэбиэдиссэй Н.А. Ноговицын-Чукурай, холкуостаах В.Е. Барамыгин, Егор Потапов сыарбалаах атынан Көбөкөнтөн (Харыйалаахтан) эбиэт кэннигэр хоннубушпуг. Фрунзега Самсоновтарга тохтоотубут. Буоратайдаахха киирбишпит, дьылээх хаһаайын кирпииччэ оһох аанын аһан олоппоско аргыннахтаан олороро. Кэпсэтиниги бас-көс киһи Николай Андреевич саҕалаата, кэлбит сорукуптун быһаарда. Дьөгүөссэ балай да саната суох олоро түһэн баран: «Мин баартыйам суох, соруудахха киириммэппин, толорбошпун, ферма отун саппаастаах гына тизийэхтээхпин. Хандраат ирдэбилэ оннук, оонньууга кыттыбаппын», — диэтэ.

Чукурай Афанасий Самсоновтыгын тахсан бардылар. Баһылай олошпоһу ылан Дьөгүөссэ диэки сыбарыйда. Бу көрдөххө, Буоратай 70-чалаах кырыктыгын эрэр хара-эриэн (уһаты) тура сигирилиги үүммүт астаах, саха киһитиги ырааһа, хайдах эрэ муостан онһулулубут курдук дьиппиэн, уорастыйбыт мөссүөннээх, сирдээхтик туттар сэбэрэлээх, ыйыллаҕас майгыннаах, лоп курдук чинг тыллаах киһи быһылааҕа.

Сотору аргыстарбыт батыаккалаһан киирдилэр. Чукурай хаһаайканы кытары тугу эрэ сэлэхэрэ, остуолу тартылар. Чэйгэ ыгырдылар. Остуол тула олорон кэпсэтиниги Афанасий саҕалаата, үрүүмкэ көтөбүлүннэ. Кэпсэтиг кэнээтэр кэнээн күө-дьаа буоллубут. Тон балык кыһылыгынна. Баһылай Барамыгин күлэн кэбистэ, итиэннэ: «Биһиги бэстибээли мантан, Фрунзеттан саҕалыабыг. Бу учуутал киһи биһиги ырыабыгын истэн жюри буоллун. Бастаан Дьөгүөр, эн саҕалаа, дьылээх быһыгыгын», — диэн көх-нам буолла. Дьөгүөссэ үлгүм собустук олошпоһу сыбарытан, олоонноон олорон, алгыс

ырыатын толордо. Ыллырын бүтүүтүгэр сирэйэ сырдаан, ыллыр ырыата энсиллэн иһилиннэ. Кылыһабын кылыта, энээрдиитин тиһилигэ биир кэм өрүс сүүрүгүнүү доллоһутта. Ыллыр манератын иһиллэитэ Лазарь Сергучев «Кыһыл ойууну» толоруутунуу иһиллэр. Барахсан кэрэ чуор куоластаах эбит этэ. Киһи уйулбатын көтүтэр иэйиилээбэ, тыла иччилээбин, чочуллубутун, чуолкайын сөхпүтүм. Мин сылыктааһыммынан, кини куолаһыгар, толоруутун эйгэтигэр тэннэспит, таһымыгар тийбит олонхонут Нам сиригэр ааспыт үйэбэ үөскээбэтэбин бэлиэтиибин.

Манна даһатан, кэс тылынан кэрэһилээтэххэ, Егор Герасимович Охлопков-Буоратайы, Прокопий Прокопьевич Ядрихинскай-Бэдьээлэни ааттарын үйэтитэн төрөөбүт-үөскээбит, олоһбут-үлэлээбит, ыллаабыт-туойбут биһиктэрин Тараһана Эбэни Олонхо түһүлгэтигэр кубулулар сыалы-соругу туруорунаргытыгар Көбөкөн ыччаттарын ыгырабын!

Суруналыыс Быдый-Дьөгүөр

Тохсунньу 2009 с.

ТУҢАНЫЛЛЫБЫТ ЛИТЕРАТУРА

- Бочоох.** Үөлэн Кыырдыт. — Дьокуускай: Сайдам, 2009. — 224 с.
- Быдый Дьөгүөр.** Аатын үйэтитиэххэ // Эңсиэли (Нам). — 2009. — Тохс. 31 к.
- Габышев Н.** Олонхоһут дьоло // Хотугу сулус. — 1969. — №8. — С. 122—126.
- Дмитриев П.Н.-Туутук.** Айылбаттан айдарыылаахтар. — Дьокуускай: ИГИ РС(Я), 2008. — 264 с.
- Доклады и резолюции** первого съезда советских писателей. — 1939 г. Якутск: Госиздат, 1940. — 112 с.
- Илларионов В.В.** Искусство якутских олонхосутов. — Якутск: Кн. изд-во, 1982. — 128 с.
- Илларионов В.В. П.П.** Ядрихинской уонна кини «Дьырыбына Дьырылыатта» олонхото // Хотугу сулус. — 1983. — № 4. — С. 103—108.
- Илларионов В.В.** Якутское сказительство и проблемы возрождения олонхо. — Новосибирск : Наука, 2006. — 240 с.
- Илларионов В.В.** Сказительство в системе фольклорной традиции народа Саха. — Якутск: Изд-во ЯГУ, 1997. — 53 с.
- Илларионов В.В.** Фольклор улуса // Намский улус: история, культура, фольклор. — Якутск: Бичик, 2010. — 496 с.
- Илларионова Т.В., Петрова М.Н.** Типические места героического эпоса якутов // Е.Н. Кузьмина. Указатель типических мест героического эпоса народов Сибири (алтайцев, бурят, тувинцев, хакасов, шорцев, якутов). — Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2005. — 1383 с.
- Кулаковский А.Е.** Научные труды. — Якутск: Кн. изд-во, 1979 — 484 с.
- Ойунский П.А.** Эпоха счастья и радости // Социалистическая Якутия. — 1937. — 9 мая.
- Охлопков Е.Г.** Сир үрдүттэн сидьиннэри сиппийиэбинг // Уусуран литература. — 1938. — №1. — С. 66—69.
- Охлопков Р.** Охлопков Егор Герасимович — Буоратай. // Эңсиэли (Нам). — 2009. — Тохс. 31 к.
- Протодьяконов В.А., Алексеев Н.М.** Писатели Якутии (краткий био-библиографический справочник). — Якутск: Якут кн. изд-во, 1972. — 400 с.
- Серошевский В.Л.** Якуты. Опыт этнографического исследования. 2-е изд. — М., 1993. — 735 с.
- Сивцева У.П.** Эңсиэли хочотун олонхоһуттара. — Нам, 2008 с. — 82 с.
- Суорун Омоллоон.** Айымньыларын уонна үлэлэрин 14 томнаах

толору хомуруннуга. 6 т. Саха фольклора. — Дьокуускай, 2006. — 416 с.

Ядрихинский П.П. Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыыр. — Дьокуускай: Кинигэ изд-тво, 1981. — 200 с.

Ядрихинский П.С. Киэһэттэн сажалаан күнү таһаараллара // Эңсиэли (Нам). — 2009. — Тохс. 31 к.

Ядрихинская Т.К. Өгөгүн умнубат иэстээхпит // Эңсиэли (Нам). — 2009. — Тохс. 31 к.

Ястремский В.С. Образцы народной литературы якутов. — Л.: Изд-во АН СССР.

АРХЫЫП МАТЫРЫЙААЛЛАРА

Алантай Боотур. Олонхоһут Е.Г. Охлопков-Буоратай. С.И. Охлопков суруйуута. — ф.5, уоп.7, дь.3. — 234 л.

Арыгы (тойук). Норуот ырыаһыта Е.Г. Охлопков-Буоратай тылыттан 1938 с. П. Попов суруйуута. — ф. 5, уоп.3, дь. 546 — 4 л.

Биография олонхосутов. — ф. 5, уоп.3, дь. 840 — 64 л.

Материалы об олонхосутах и певцах, собранные Г.У. Эргисом — ф. 5, уоп.13, дь. 21 — 93 л.

Список народных певцов / Записано в 1940—1957 гг. правительственной комиссией по ССТО при НИИЯиК при СНК ЯАСС — ф.5, оп.6, д.215.

КЫЛГАТЫЫЛАР

Пек. — Пекарский Э.К. Словарь якутского языка. в 3 томах 1958 г.

СТБТ. — Толковый словарь якутского языка = Саха тылын быһаарыылаах тылдыта (под ред. П.А. Слепцова) — Новосибирск : Наука, 2004—2010.

ССНК — Саха сиринээби научнай киин.

диал. — диалектнай

дь. — дьыала

л. — лиис

лит. — литературнай

оп. — опись

ст. — строка

стлб. — столбец

ф. — фонда

эрг. — эргэрбит

ИЙИНЭЭБИТЭ

<i>В.В. Илларионов, Т.В Илларионова. Е.Г. Охлопков-Буоратай уонна кини «Алантай Боотур» олонхото</i>	5
<i>Е.Г. Охлопков-Буоратай. Алантай Боотур (олонхо)</i>	19
<i>Е.Г. Охлопков-Буоратай. Үрүг Уолан бухатыыр (сюжет)</i>	132
<i>Е.Г. Охлопков-Буоратай. Арыгы ырыата (тойук)</i>	142
<i>Т.В. Илларионова. Текстологической быһаарыылар</i>	144
<i>Т.В. Илларионова. Анал заттар ыйынньыктара</i>	150
<i>Т.В. Илларионова. Олонхо сюжетын хаамыта</i>	152
<i>Е.Г. Охлопков-Буоратай аатын үйэтитиигэ дьаһаллар</i>	156
<i>Буоратай сыла</i>	157
<i>П.А. Ойуунускай кэрэхсээбитэ</i>	158
<i>Егор Герасимович Охлопков туһунан ахтыылар, суруйуулар</i>	162
<i>Туһаныллыбыт литература</i>	189

Научно-популярное издание

Серия «Богатыри саха»

Охлопков Егор Герасимович

АЛАНТАЙ БООТУР

Олонхо

Том 16

Составители:

Илларионова Туяра Васильевна,

Дмитриев Петр Никифорович

Национальное книжное издательство «Бичик»
Республики Саха (Якутия) им. С.А. Новгородова. 2015

На якутском языке

Научной-популярной таһаарыы

«Саха боотурдара» серия

Охлопков Егор Герасимович

АЛАНТАЙ БООТУР

Олонхо

16 том

Хомуйан онордулар:

Илларионова Туйаара Васильевна,

Дмитриев Петр Никифорович

Эрдээксийэ сэбиэдиссэйэ *Л.Н. Иванова*

Эрдээктэр *М.В. Мигалкина*

Ойуу-бичик эрдээктэрэ *Е.И. Семенова*

Техн. эрдээктэр *Р.М. Федотова*

Комп. таһна *Е.А. Васильева*

04.09.2015 с. бэчээккэ илһи баттанна. Киэбэ-кээмэйэ 60×90 1/16.
12+0,5 усул. бэч. лис. 11,25 учуот.-изд. лис. Ахсаана 1000 экз.
Сакааһын №-рэ 378/2692-15. Сакааһынан тахсар.

Саха Өрөспүүбүлүкэтин С. А. Новгородов аатынан

«Бичик» национальнай кинигэ кыһата

677000, Дьокуускай к. , Курашов уул. 30/1.

Төл. : 42-20-26, 34-30-98, 42-98-80, 89142702067.

Интэриниэт аад. : www.bichik.ru.

E-mail. ru: book@bichik.ru.

Отпечатано в соответствии
с предоставленными материалами
в ООО «ИПК Парето-Принт»,
г. Тверь, www.pareto-print.ru

ISBN 978-5-7696-4949-3

9 785769 649493

13-18/V-16

Листок срока возврата книг

6/4 - 5/5-17

5/12 - 7/2/11-17

**КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ**

указанного здесь срока

6/4 - 10/11-17

183 - 17/XI - 17

47 - 18/V-18

